

VÁROSFUNKCIÓ - VIZSGÁLATOK

A DÉL-ALFÖLDÖN

- Doktori értekezés -

Készítette: Tóth József

Szeged, 1966.

Diss. B 597

BEVEZETÉS

Jelen disszertáció egy hosszabb távra tervezett kutatási feladat eddigi eredményeit összegzi, minek következtében szerkezete, arányai nem azonosak azzal, ami egy befejezett munkától joggal elvárható.

Ez a megállapítás elsősorban a tudományelméleti és történeti résznek a konkrét kutatási eredményeket tárgyaló fejezetekhez viszonyított arányára vonatkozik. Az elméleti kérdések arányilag nagy terjedelemben való tárgyalását az indokolja, hogy mint tudományos téren kezdőnek, alaposan át kellett tekintenem és magam számára is rendszereznem a tudományág irodalmát és vitás kérdéseit.

A második részen belül jelentkező szerkezeti aránytalanságok a téma befejezetlenségének következményei: egyes részproblémák vizsgálatára csak a következőkben fog sor kerülni, ezért ezekről csak általánosságban szólhattam, ellentétben a már részletes kutatásnak alávetett kérdésekkel, melyeket minél több oldalról és összefüggésben igyekeztem megvilágítani.

I.

A TELEPÜLÉSFÖLDRAJZ HELYZETÉNEK ÁTTEKINTÉSE

1. A településföldrajzi kutatások jelentősége

"Településen értjük egy embercsoportnak, az embercsoport lakóhelyének és munkahelyének térbeli együttesét" -- mondja az immár klasszikusnak nevezhető mendőli meghatározás. /152 -- 11.o./ Bár már régebben és az utóbbi években egyre gyakrabban éri bírálat ezt a definíciót /23; 14o -- 1o7.o./, arra kétséghívül rámutat, hogy a település vizsgálata fenti kritériumai folytán a földrajzi kutatások körében rendkívül fontos szerepet játszik. Ha a fenti meghatározást -- pl. azon az alapon, hogy a termelőerők fejlődése törvényszerűen a lakó- és munkahely szétválására, térbeli egységének megszűnésére vezet -- korszerűtlennek tartjuk és elvetjük is, a településföldrajzi kutatások fontosságára vonatkozó következtetéssel nem tehetjük ugyanezt. A települést, munkahely funkciója alapvető voltának felismerésével -- definícióra való törekvés igénye nélkül -- az ember minden társadalmi-gazdasági tevékenységének ^{fokuszának} kell tekintenünk. Ily módon a földrajzi munkamegosztás törvényszerűségeit vizsgáló szocialista gazdaságföldrajz egyik legfontosabb feladata a település korszerű földrajzi vizsgálata.

Bár a fentebb elmondottak elegendőek a településföldrajzi kutatások horderejének illusztrálására, szerepük szükségesszerű növekedését leginkább mégis egy világoserte tapasztalható folyamat, az urbanizáció támasztja alá.

A mai értelemben vett urbanizáció kezdete a kapitalista ipar születése. Az energiatermelés és a technika forradalma lehetővé tette a termelés arányainak nagymértékű növelését és koncentrációját. Ezzel szükségszerűen együttjárt a népesség nagyfokú tömörülése is. "Az utóbbi 100 évben párhuzamosan folyt az urbanizáció, valamint az ipari és szolgáltató ágazatok abszolút és relatív növekedése. Ez nem máské, mint ugyanannak a jelenségnek két oldala" -- írja a svéd Alexanderson. /4/

Az urbanizáció számszerű mértékét K.Davis nyomán /37/ az alábbi összehasonlítással jellemezhetjük:

20.000-nél, ill. 100.000-nél

nagyobb népességszámú
településekben él a
Föld lakosságának

1800-ban	2,4	ill.	1,7,
1850-ben	4,3	ill.	2,3,
1900-ban	9,2	ill.	5,5 és
1950-ben	20,9	ill.	13,1 %-a.

"By 1950 there were close to 900 cities of 100.000 or more people, which is more than the number of towns and cities of 5.000 or more in 1800" -- írja a szerző. /37 -- 434.o./

A vezető ipari országokban az urbanizáció folyamata természetesen az átlagosnál előrehaladottabb mértékű. Nagy Britanniában a városi lakosság aránya meghaladja az össznépesség 80 %-át, az USA-ban megközelíti a 70 %-ot. Ez utóbbiban a sajátos gazdasági-történelmi fejlődés következtében az urbanizáció üteme rendkívül gyors volt. "Since the first decennial census of the United States /1790/, the proportion of urban population has increased from 5 per cent of the total to 64 per cent." -- írja Proudfoot egy 1954-ben megjelent cikkében. /188/ A Szovjetunióban az elmúlt nem egészen fél évszázad alatt a városiasodás üteme az új városok százainak létesítése és a régiók gyors iparosítása révén egyedülálló. Wallner Ernő 1953-ban annak a nézetének adott kifejezést, hogy "a városnövekedés általános ugrásszerű lendülete a Szovjetunióban a Nagy Honvédő Háborút megelőzően nagyjában már befejeződött" /222/. Az újabb munkák azonban, mint pl. Davidovics 1965-ben megjelent cikke /35/ ennek ellenkezőjéről győznek meg. A szocializmus útjára lépett országok mindegyike jelentős iparosítási programot hajtott

vége. Ezekben az országokban "a felszabaduló mezőgazdasági munkaerő mellett a fejlődő ipar által nyújtott munkalehetőségek egyértelműen fokozták a városbaözönlés jelentőségének mértékét" /191 -- 338.o./.

A településföldrajzi kutatások térhódítása lemérhető a legutóbbi szakmai világ kongresszusokon elhangzott, illetve ezekre beküldött előadások számának növekedésén is. Míg az 1956-ban, Rio de Janeiro-ban megtartott XVIII. Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson a népeesség- és településföldrajzi szekcióban csak 38 előadás hangzott el /28/, addig az 1960-as kongresszuson már 45, az 1964-es londoni XX. kongresszuson pedig 85 előadással -- az összes előadások mintegy 10 %-ával -- képviseltette magát a településföldrajz és ebből a szempontból csak a geomorfológiai, a szűkebb /polgári/ értelemben vett gazdaságföldrajz és a kartográfia előzte meg. /75/

Tévedés lenne azt hinni, hogy ennek a folyamatnak vizsgálata csak a településföldrajz egyik, bár kétségtelenül a legfejlettebb és leginkább művelt ágának, a városföldrajznak nyújt feladatot, hiszen az eláramlás és következményeinek kutatása a falusi települések földrajzának tárgyát képezi. Mégis, mivel a világszerte hatalmas méreteket öltő urbanizáció elsősorban a népeességáramlás célpontjaiban, az egyre inkább szaporodó és duzzadó városokban okoz sokszor súlyos és tartós problémákat, mind a polgári, mind a szocialista településföldrajz ma döntő súllyal vezető ágazata a városföldrajz.

Az urbanizáció objektív folyamata által diktált ezen hasonlóság ellenére az egyes országokban művelt településföldrajzi kutatások értékelésekor sokféle fejlődési fázissal, irányzattal kerülünk szembe. Az egyes irányzatok, iskolák létét a vizsgált objektumok, a települések területenként eltérő megjelenési formái, a tudományág elé állított feladatok differenciált volta, a tudománytörténeti tradíciók és legfőképpen az a fő társadalmi-elvi különbség indokolja,

ami a polgári és szocialista településföldrajz között fennáll. Ugy vélem, nem lesz haszontalan, ha megkísérem összefoglalni ezeket az irányzatokat, némiképp a tudománytörténeti sorrend figyelembevételével és mindenkor az egyes iskolák eredményeinek értékelésére törekedve. Kicsérletem kétségtelven meglévő hiányosságai kapcsán szolgáljon mentségemre az a körülmény, hogy alapos kutatás után sem került kezembe semmi-féle olyan összefoglaló munka, mely ezzel a kérdéssel átfogó módon foglalkozna.

2. Nyugati településföldrajzi irányzatok

a./ Általános áttekintés

A burzsoá településföldrajz legfőbb korlátai a kapitalista társadalom által determináltak. A termelőeszközök megántulajdona a tudományág kutatási eredményeinek széleskörű gyakorlati felhasználása előtt zárja le a sorompót. Így -- jelentős eredményei ellenére -- a burzsoá településföldrajz mindig magán viseli az üncéluság jegyeit. Mivel a kutatók munkájuk során lépten-nyomon a társadalmi rend megazoborta kolátokba ütköznek, figyelmüket a részletproblémák -- sokszor értékes és precíz -- megoldása felé fordítják, megválaszolatlanul hagyva a településföldrajz alapvető elméleti kérdéseit. Helyesen állapítja meg Mendöl, hogy így "a részleteredmények értéke éles ellentétben áll az egész tudományág átfogó rendszerének kiépitetetlenségével" /150 -- 165.o./. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy a burzsoá településföldrajz a műszaki jellegű határtudományok felé orientálódik -- anélkül, hogy ennek társadalmi hasznát mindenkor ki tudná aknázni. A nyugati irodalomban "túltengenek az olyan publikációk, melyek határjellegűek a városföldrajz és a városépítésszel /várostervezés/ között" -- írja Paksisevcsikij egyik

cikkében /178/, az Urbanistica, a Town and City Planning, a Genie Civile, az Urbanisme et Habitation és a Raumforschung und Raumordnung c. vezető nyugati folyóiratok példáira hivatkozva.

Az előbbiekből adódik a burzsoá településföldrajz harmadik nagy hiányossága, nevezetesen a településmorfológia találya. Az utóbbi időben egyes országokban megindult funkcionális kutatások csak a nem termelő funkciók vizsgálatára korlátozódnak. Fellelhetők a földrajzi determinizmus nyomai is.

A burzsoá településföldrajz művelőinek többsége a településföldrajzot az antropogeográfia gazdaságföldrajzzal tudománysszisztematikai szempontból egyenrangú ágának tekinti.

b./ A német településföldrajz

A földrajzi determinizmus álláspontját valló Ritter-iskola tagjai közül kerül ki az első tisztán településföldrajzi munka szerzője. Johann Georg Kohl 1841-ben jelenteti meg "Der Verkehr und die Ansiedlungen der Menschen" c. munkáját /99/, melyben a domborzatnak a településekre gyakorolt hatását veszi vizsgálat alá. A XIX.sz. második felében főleg a települések fekvésének problematikája áll az érdeklődés homlokterében. Ezzel foglalkozik később Kohl is az európai fővárosokat tárgyaló munkájában /100/, de a kérdésben hallatja szavát Hettner /86/ és Penck /169/ is. Ratzel eljut a topográfiai és forgalmi fekvés világos elkülönítéséig /189/. E mindvégig földrajzi determinista irányzattal szemben, mely a természetnek az emberre és az emberi létesítményekre való -- meghatározó jellegű -- hatását hirdeti, létrejön a Meitzen /146/ és Schlüter /198/ nevével fémjelozhető iskola, mely éppen ellenkezőleg, az embernek a természetre gyakorolt hatását vizsgálja -- szintén abszolútizálva. Schlüter átveszi Meitzen kulturális determinizmusát és iskolája fő feladatául a kulturtáj morfológiájának kutatását tekinti. Így módon a településföldrajz településmorfológiává

sekélyesedik. Ez az irányzat a bécsi Haesinger /85/ közvetítésével döntő hatást gyakorol Sawicki krakkói iskolájára és részben ezen keresztül a lengyel, valamint a cseh és a magyar polgári településföldrajzra is, tehát lényegében egész Közép-Európában a morfológiai szemléletet teszi uralkodóvá. Míg azonban ez utóbbi országokban a szocialista településföldrajz új perspektívái bontakoztak ki, addig a német burzsoá településföldrajzban ma is uralkodik a morfológizáló szemlélet.

A település gazdasági-társadalmi meghatározóinak figyelmen kívül hagyása sokszor fonák helyzetbe hozza a polgári szemléletű kutatókat. Jó példa erre Christaller 1933-ban megjelent cikke /33/, melyben egy összefüggéseiből kiragadott tényező -- nevezetesen az interurbán telefonhívások gyakorisága -- alapján, konkrét társadalmi és földrajzi környezetben végzett kutatásait spekulatív általános érvényűvé emeli és a városok hierarchikus térbeli rendjének olyan geometriai sémáját misztifikálja általánosnak, mely a vizsgált területen kívül másutt aligha található meg. Jellemző viszont, hogy tanai még az 1960-as nemzetközi földrajzi kongresszuson is vita tárgyát képezhették.

A morfológizáló német településföldrajz funkcionális irányban való fejlesztésére is történelmek próbálkozások. Ilyennek tekinthető pl. Bobek Innsbruck-kal foglalkozó tanulmánya /17/ és az amsterdami nemzetközi földrajzi kongresszuson elhangzott előadása /18/. A nagyvárosnak környezetére gyakorolt hatását, az agglomeráció kialakulását is vizsgálják /161/.

Mindent egybevetve a német polgári településföldrajz formalista, döntő súllyal a morfológiai kérdésekkel foglalkozik, a funkcionális és történeti szemlélet csaknem teljesen hiányzik. A morfológia terén azonban jelentős eredményeket érnek el és ezeket a települések műszaki tudományaival összefo-

nóva gyakran hasznosítani is tudják mint pl. a II. világháborút követő újjáépítés és városrendezések során bebizonyosodott.

c./ A francia településföldrajz

A francia településföldrajz első önálló irányzata, Vidal de la Blache /218/ és Brunhes /26; 27/ iskolája a Ratzel-féle földrajzi determinista irányzattal szemben már a természet és a társadalom kölcsönhatásának vizsgálatát tekinti feladatának. Ez kétségtelven haladást jelent. Az irányzat korlátai abban mutatkoznak, hogy a társadalomról mint "a" társadalomról beszélnek, a társadalom hatótényezőinek egymásközi viszonyáról nem adnak képet.

A francia településföldrajz érdeklődése a társadalmi hatótényezők iránt későbbi fejlődése során is megmarad és mind a mai napig jellemzi azt. Pokaiszevskij -- joggal -- gazdagnak, színesnek tartja a francia településföldrajzot mind a téma-választás, mind a témák feldolgozásának módszerei szempontjából. /178 -- 18.o./ Franciaországban is főleg a városföldrajzot művelik. Sokan kutatják a párizsi agglomerációt. Több össze-foglaló városföldrajzi munka /Lavedan /123; 124/, Chabot /30/ és városmonográfia /Blanchard /16/, Levalloisville /133/ jelent meg. Valamennyi a funkcionális elemzésnek ad nagyobb tért a morfológiával szemben. Figyelemre méltó Sorre szintetizáló munkája /201/. A falusi települések földrajzával kapcsolatban Demangeon /39; 38/ munkássága érdemel említést. Különösen erős oldala a francia településföldrajznak a funkcionális szemlélet. Ez tükröződik például Carrière és Pinchemel 1963-ban megjelent munkájában, melyben a szerzők a lakosság foglalkozási összetétele alapján elemzik a francia városok funkcióit. /29/

A francia településföldrajz különálló, jellegzetes egyénisége a marxista szemléletű Pierre George. Érdemes össze-

vetni a Szovjetunióról írt összefoglaló földrajzi munkája városföldrajzi fejezetében közölt -- lényegében máig is helyes -- funkcionális klasszifikációját egy jellegzetesen polgári szemléletű szerző, az amerikai Harris hasonló kísérletével.

P.George a Szovjetunióban három városkategóriát különböztet meg:

1. régi városok, amelyek korábbi funkcióikat gyarapították, a vásárhelyekből mai ipari, forgalmi és igazgatási központokká alakultak;
2. régi városok, amelyek korábbi funkcióikat részben elvesztették, fejlődésükben megálltak;
3. új városok, ipari, ritkábban mezőgazdasági jelleggel, teljesen új alapításból vagy jelentőktelen korábbi településből fejlődve. /65/

Ezzel szemben Harris ipari, gyűjtő-elosztó és külkereskedelmi központokat különít el /82/. Nem lehet vitás, hogy melyik szemlélet tükrözi hitebben a valóságot.

P.George későbbi művei is marxista szemléletről tanuszkodnak /64/.

Összegyűjtve a francia településföldrajzról elmondottakat a sokoldalúság, a társadalmi kérdések iránti fogékonyság, a morfológiai kérdések elhanyagolása és a funkcionális irányzat túlsúlya emelhető ki. Jellegzetessége, hogy vezéregyéniségei között marxista szemléletű is akad.

d./ Az angol településföldrajz

Az angol településföldrajzot -- érthető okból -- már fejlődésének kezdetén szinte teljes egészében a városföldrajz jelenti. Kezdetben P.Geddes /63/ és követőinek biológiai szemlélete uralkodik. Később Fleure /56; 55; 57/ és iskolája nyomán a városmorfológiai kutatások kerülnek előtérbe. Történe-

ti és funkcionális szemléletű, elvétve elméleti kérdéseket boncolgató munkák is megjelennek. A kutatások egyik leggyakoribb célpontja a londoni agglomeráció, London tehermentesítésének kérdése, de a többi nagyvárosi agglomeráció kutatása is napirenden van. /Freeman, 62/ A tradíciókból fakadó kertváros-települések adta ellátási, közlekedési problémák vizsgálata jellegzetes feladata az angol településföldrajznak. Jelentős volt a településföldrajznak a háboru utáni újjáépítése során betöltött szerepe is.

Tudományágunk legnagyobb angol egyénisége -- egyben az egész mai polgári településföldrajz egyik legjelentősebb alakja -- Robert E. Dickinson. Rendkívül sokoldalú munkássága a településföldrajz szinte minden kutatási területét felöleli. Foglalkozik a városföldrajz elméleti kérdéseivel, így kutatási területe elhatárolásával /42/, a funkciók városképző és helyi jellegének elemzésével /40/, történeti városföldrajzzal /41/ és a településföldrajz több más területével is /43/.

Ujabban tért hódítanak Angliában a településföldrajzi kutatások matematikai módszerei. Moser és Scott 57 féle adat alapján 157 angol és walesi város klasszifikációját végezte el ilyen módszerekkel /159/.

Az angol településföldrajz tehát sajátos helyzetet foglal el a nyugati településföldrajzi irányzatok körében. Bismegony szempontból mind a német, mind a francia, mind pedig -- és főleg -- az amerikai településföldrajzzal rokonságot mutat. Ennek ellenére a sajátos angol hagyományok által kitűzött feladatok megoldására irányuló kutatások, a matematikai módszerek felhasználása és főleg a történeti szemlélet révén önálló irányzatnak tekinthető.

e./ A településföldrajz Nyugat-Európa egyéb országában

A kapitalista Európa többi országában is a város-

földrajz a településföldrajz leginkább művelt ágazata. Önálló iskola ezekben az országokban nem jött létre, a kutatások vagy alacsonyabb szinten állnak a tárgyalt három országéinál, vagy elvi szempontból nem sokban különböznek azokétól. A Hassinger-féle bécsi iskola volt az egyetlen, mely bár nem sokban különbözött a morfológizáló német irányzattól, létében és főleg hatásában jelentős volt -- az azonban már a múlté. A mai osztrák településföldrajz is eklektikus, jelentős szerepet kap benne a funkciók és a vonzásterület vizsgálata. /193/ A svédek és általában a skandináv országok egyébként magas színvonalu településföldrajza az angol iskola hatása alatt áll. A Benelux-államokban, ahol a településföldrajz erősen alkalmazott jellegű, mind a francia, mind a német hatás érezhető. Olaszországban és Dél-Európa többi országában a leíró jelleg dominál.

f./ Településföldrajz az Egyesült Államokban

Ismert gazdasági-történelmi okokból az USA kapitalista fejlődése rendkívül gyors ütemű volt. A modern nagyipar gyors ütemű kialakulása rendkívül gyors és nagyfokú urbanizációval járt együtt. Ily módon századunkban a nagyváros-probléma leginkább az Egyesült Államokban vált akuttá. Nem csodálkozhatunk tehát, ha a kérdés megoldásához hozzájárulni igyekvő településföldrajzot az USA-ban szinte kizárólagosan a városföldrajz képviseli, mely gyakran az azonos területen kutató műszaki tudományokkal is összefonódik.

Az amerikai településföldrajzon belül három fő kutatási irány különíthető el. Az első a városok fejlődési dinamikáját veszi vizsgálat alá. Az idevágó művek közül példaként említhetjük Gottmann az USA ÉK-i részének, az amerikai gazdaság sarkpontjának /"a hinge of the American economy"/ városfejlődéséről írt munkáját /67/, Harris külvárosokról /81/, Klove agglomerálódásáról írt tanulmányát /97/ vagy Hartshorne monográfiáját /84/. A másik fő városföldrajzi területen, a városok bel-

es funkcionális tagolódásának vizsgálatán, főleg az u.n. chicagói iskola követői tevékenykednek. Műveik közül Harris és Ullmann közölte tanulmányát /83/, Proudfoot Philadelphia kereskedelmét elemző munkáját /187/, valamint James és Vance közölte cikkét /91/ említhetjük meg. A harmadik jelentős kutatási terület a települések funkcionális alapon történő tipologizálása. Ezen a téren alapvetőnek tekinthető Harris munkássága, aki az USA valamennyi városára kiterjedő vizsgálatai eredményeképpen a keresők foglalkozási megoszlása alapján 9 funkcionális várostípust ír le /80/. Nelson a városklasszifikáció kérdését a népességföldrajz oldaláról közelíti meg és az így nyert típusok más módszerrel kimutatottakkal való egyezőségét bizonyítja. /165; 164/ Matematikai módszerek felhasználására is történnek próbálkozások /190/. A városfunkciók vizsgálatának mindezen megközelítéseinek alapvető hibája -- és ez alól Harris alapvető munkája sem teljesen kivétel -- hogy a nem termelő funkciókra korlátozódnak. Az alapvető gazdasági funkciók vizsgálatának elhanyagolt voltáról árulkodik egy kivételesen ilyen témával foglalkozó munka címe is /160/.

Szektudományunk területén kevés az elméleti jellegű munka is az USA-ban. Amerikai szerző -- Aurousseau -- különítette azonban el először a városalkotó és kiszolgáló funkciókat, melyet ő "primary" és "secondary" névvel jelölt /6/. Lényegében a kérdés köré csoportosítható az amerikai településföldrajzok elméleti munkássága, csak a funkciók elnevezése változik. /Hartshorne-nál "external" és "internal" /84/, Weimernél és Hoytnál "urban growth" és "urban service" /225/, McCarthy-nél és Alexandernél "basic" és "non-basic" /145; 3/.

Az amerikai településföldrajz gyakran működik közre jelentős horderejű gyakorlati feladatok megoldásában, mint az például 1930 körül New York város általános rendezése során látható volt. A városok vonzásterületének a gazdasági körzetek határai pontos megvonására irányuló felhasználására is akad

példa /68/.

Összegezve az amerikai településföldrajzról elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a gazdag és részletes statisztikai anyagra támaszkodva, a település műszaki tudományaival összefonódva jelentős eredményei vannak elsősorban a funkcionális kutatások területén, melyek viszonylag gyakran gyakorlati célok szolgáltatásában állnak. Legfőbb hiányosság ezen a területen a gazdasági funkciók vizsgálatának csaknem teljes hiánya, az egész tudományág tekintetében pedig az elméleti munka hátramaradott volta.

g./ Településföldrajz a többi kapitalista országban

Az amerikai kontinensen maradvá: Kanadában ugyancsak a városföldrajz a vezető tudományág a településföldrajzon belül, az Egyesült Államokéhoz hasonló kutatási irányokkal és jelleggel. Példaként Shindman cikkét említhetjük, amely az optimális városméret kérdéseivel foglalkozik /200/. Latin-Amerikában a rendkívül gyorsított urbanizáció ugyancsak kedvező alapot teremtett a városföldrajzi kutatások számára. Mexikóban főleg az amerikai, míg a legközvetlenebb településföldrajzi kutatásokat folytató Braziliában inkább a francia településföldrajz hatása érezhető. A brazil településföldrajz jellegzetes törekvése az "embrionális" városok kutatása. Egyébként kissé itt is, de főleg Dél-Amerika többi országában a leírás, és a település műszaki tudományai felé való orientáció dominál.

Az angol és amerikai településföldrajz hatásának jegyeit egyaránt magán viseli az ausztrál településföldrajz. Scott 14 ausztráliai város esetében vizsgálta a Central Business District -- a city -- életjelenségeit. /199/ Mind Ausztráliában mind pedig Új-Zealandban egyre inkább előtérbe kerülnek a funkcionális jellegű kutatások /180/.

Japánban a hangsúly a speciális városi funkciók kimutatásán van. Gyakran alkalmazzák a matematikai módszereket, sokszor túl is hajtják őket és így a valóságtól eltérő abszt-

rekciókhoz jutnak. Foglalkoznak a városok funkcionális klasszifikációjával is. /Ogaswara/

Ázsia többi részén és Afrikában a településföldrajzi kutatások kezdeti stádiumban vannak részint az urbanizáció alacsony foka, részint egyéb gazdasági-társadalmi okok miatt.

3. A szocialista településföldrajz

a./ Általános áttekintés

Mindazon korlátok, melyek a burzsoá településföldrajzot a kapitalista termelési viszonyok lényegéből kivetkezően viszonylag szűk területre szorítják, kutatási irányát eltorzítják, a társadalmi rend megváltozásával eltűnnek. Így a szocialista településföldrajz -- mint minden tudomány -- a szocialista társadalomban -- béklyóitól megszabadulva olyan perspektívát kap, melynek elérésén munkálkodva leghatékonyabban szolgálhatja minden igazi tudomány végső célját: az embert.

A társadalmi rend különbözőségéből fakadnak mindazon tartalmi jegyek, melyek a szocialista településföldrajzra jellemzőek és elkülönítik azt a burzsoá településföldrajztól. Ilyen elsősorban a kutatási eredmények gyakorlati felhasználásának korlátlan lehetősége. A szocialista településföldrajz a részletproblémák sokaságának megoldásán túl feladatának tekinti a tudományág átfogó, elméleti kérdéseinek megválaszozását is. Csak így, az analízis és a szintézis helyes irányával biztosítható a tudományág harmonikus fejlődése. A szocialista településföldrajz elsősorban a települések életjelenségeivel, funkcióival foglalkozik, alapvetőnek tekintve a termelő, a gazdasági funkciókat. Ismerjük és elismerjük a földrajzi környezetnek a települések kialakulására és fejlődésére való gátló vagy serkentő hatását, de mint ideológiánktól idegennek, a földrajzi determinizmusnak nincs helye

a szocialista településföldrajzban.

Mivel a szocialista társadalom a kapitalista rend-
romjain épült és épül fel, mivel szomszédságában ma is léte-
zik a tőkés társadalom, mivel az ideológiai ellentétek azuk-
ságszerűen jelentkeznek a tudomány területén is, a szocialis-
ta tudományoknak, így a szocialista településföldrajznak is
lényeges feladata a lankadatlan ideológiai harc a minduntalan
felbukkanó burzsoá reakciós nézetek ellen.

A tudományág művelőinek többsége a településföldrajzot
a gazdaságföldrajz részének tekinti. Az általános település-
földrajz az általános gazdaságföldrajzhoz, míg a regionális
településföldrajz a regionális gazdaságföldrajzhoz tartozik,
/Ujabban a Szovjetunióban -- de néhány népi demokratikus or-
szágban is -- vitatják ezt a szisztémát. E törekvések értéke-
lésére még visszatérünk./

b./ A szovjet településföldrajz

A szovjet gazdaságföldrajz megteremtője Baranszkij
volt /7/. Ilymódon, mivel a településföldrajz a gazdaságföld-
rajz része, csupán ennek alapján is a szocialista település-
földrajz atyjának tekinthető. Baranszkij azonban jelentős te-
lepülésföldrajzi, városföldrajzi munkásságot is kifejtett,
főleg elméleti és módszertani téren /8/, de a gazdaságföld-
rajzi helyzettel és a nagyvárosok problémáival is foglalko-
zott. Így a szovjet településföldrajzban betöltött szerepéről
joggal mondja egy sokoldalú életművét összefoglaló, Majergojz
tollából származó cikk angol nyelvű összefoglalójának egyik
mondata: "N.N.Baransky was the creator of the Soviet geography
of towns." /137/

A szovjet településföldrajz erős utemi fejlődése csak
a II.világháború után indult meg. Három fő kutatási terüle-
tet ölel fel: a településföldrajz elméleti törvényszerűségei-
nek feltárását, a városföldrajzot és a falusi települések
földrajzát.

Az elméleti munka a szocialista településföldrajz létkérdése volt, hiszen a tudományág terminológiáját a burzsoá településföldrajzétól lényegében eltérő tartalommal kellett megtölteni. Ez nem ment minden nehézség nélkül és máig sem lezárt feladat. Az egyes elméleti kérdések körül támadt vitákban sokszor homiokegyenest ellenkező nézetek kerültek egymással szembe. Így volt ez az 50-es évek elején, amikor a településföldrajz tárgyának kapcsán Ljalikov "a város anyagi arculatának" vizsgálata mellett tört lázadását, tehát lényegében morfológiai feladatot szánt a településföldrajznak. Fomusz erről szóló cikke /179/ nyomán széleskörű szakmai vita bontakozott ki, mely a településföldrajz tudományrendszertani helyének kérdésére is áttért. /147/ Ennek során elvetették Ljalikov morfológiai irányzatát és a településföldrajzot gazdaságföldrajztól különálló tudománynak tekinthető nézetét is. Ez utóbbi felfogás azonban, ha jelentősen megváltozott formában is, a 60-as években ismét megjelenik. Kovaljov 1960-ban megjelent művében /103/ megállapítja, hogy a gazdaságföldrajz mai meghatározása szűk, nincs benne a népesség- és településföldrajz, ezért meghatározás bővítését javasolja. Poksisevcsikj néhány írásában, így a Krátka Geograficeszkaja Enciklopédija számára írt cikkében is molesⁿ-volens a népesség- és településföldrajz gazdaságföldrajztól különálló státuszának álláspontjára kerül. "A népesség egyidőben az anyagi javak termelője és fogyasztója is. Ezért a népesség- /és település/ földrajz érdeklődési körébe sok olyan jelenség is beletartozik, melyek közvetlenül nem sorolhatók a termelési szférához..." -- írja. /177/ Horev már az elkerülhetetlen következtetést is levonja: "... A három alapvető kategóriának -- természet, népesség, gazdaság -- három önálló földrajzi alaptudomány felel meg: a természeti földrajz, a népesség- és településföldrajz és a gazdaságföldrajz, melyek természetesen a legszorosabban kapcsolódnak egymáshoz és együttesen oldják meg a feladatok egész sorát." /88/ Horev úgy véli, hogy ha a népesség és

településföldrajz önálló tudomány lesz, akkor a gazdaságföldrajztól távolabb eső ágazatai is fejlődésnek indulnak és ez az egész népesség- és településföldrajzra kedvező hatással lesz. Szauskin ellenkező véleményen van: "A népesség- /és település/ földrajz el akar szakadni a gazdaságföldrajztól. Ugy gondolom, hogy ez a törekvés nagy veszélyt rejt magában. Csak a gazdaságföldrajzi szemlélet teszi lehetővé, hogy a népesség- /és település/ földrajz megtartsa és továbbfejlessze tudományos és gyakorlati pozícióját és el ne nyelje a határtudományok." /204/ A népesség- és településföldrajzot a gazdaságföldrajz részének tekinti továbbra is a földrajztudományok művelőinek döntő többsége, így Majergojz /136/ és Geraszimov /66/ is. A vita még nem zárult le, de erősen valószínű, hogy -- mai fejlettségi fokán -- a népesség és településföldrajz lényegesen kevesebbet nyerne önálló létével, mint amennyit veszítene a gazdaságföldrajzi szemlélettel, és a Szauskin által vázolt veszélyek realitása beigazolódna.

A települések tipológiájának, klasszifikációjának elméletével foglalkozó munkák sora átvezet bennünket a másik nagy kutatási irány, a városföldrajz területére. A szovjet városföldrajz¹⁰⁴ előrehaladottabb ágazata ugyanis a funkcionális alapokon nyugvó klasszifikáció. Ennek elméletével foglalkozik pl. Kovaljov cikke /104/ és Davidovics-Kovaljov-Pokisevszkij közös tanulmánya /36/.

Davidovics klasszifikációjának alapját a funkciók, a népességszám és a földrajzi helyzet képezi. /34/ Horevnél a népesség foglalkozási megoszlása és a genetikai szempontok is előérbe kerülnek. Ő a Szovjetunió városai között 8 fő típust különít el. /87/ Majergojz a városok külső kapcsolatai és a földrajzi helyzet alapján klasszifikál, mint ezt éppen a magyar városok esetében is tette /135/. A szovjet városfejlődés törvényszerűségeinek feltérására Davidovics eredményesen használja fel a matematikai és grafikus eszközöket /35/. A városföldrajz körén belül regionális jellegű tanulmányok is

napvilágot látnak, így Trube munkája a Volga menti városokról /213/, Konsztantyinov cikke Ukrajna /101/ és Szmirnov munkája a Ferganai-medence városairól. /206/ A nagyváros-probléma témaköréből Dubrovin agglomerációról szóló cikke említhető. /45/

A gazdasági körzetek kutatásának oldaláról is foglalkoznak a városok kérdésével. Ide sorolható Kovaljovnak a rayonközpont-típusokkal foglalkozó cikke /106/, Kibalcics tanulmánya a személyforgalom iránya és mennyisége szerint az egyes nagyvárosok körül elhatárolható körzetekről /95/, valamint egyebek között Knobelsdorf előadása az I. Szovjet Népszámlálási Értékesítésen. Knobelsdorf itt a leningrádi körzet példájára hivatkozva a gazdasági körzetek kialakulásában a városok meghatározó szerepéről beszél, figyelmen kívül hagyva, hogy a város maga is a területi munkamegosztás eredménye és része a gazdasági körzetnek. /"A területi munkamegosztásban a gazdasági körzetek kialakulásában és fejlődésében a városoknak vezető szerepük van..." Másutt: "A városok általában a kisebb méretű gazdasági körzetek képződését határozzák meg" /98/.

Megjelennek külföldi tárgyú városföldrajzi munkák és értékelések is. Ezek közül Majergojz Magyarországról szóló, már idézett munkájának idevágó fejezetét, Majergojz és Rivoarov az európai szocialista országok városfejlődésével foglalkozó tanulmányát /138/, és Poksiszevskijnek a nyugati településföldrajzot értékelő munkáját említhetjük. /178/

A falusi települések tanulmányozása -- bár a városföldrajz mögött marad -- nem mutat olyan lemeradottságot, mint ahogyan azt a polgári településföldrajz áttekintése során csaknem minden ország esetében látjuk.

Szauskin a tudományág első jelentős művelője /205/, az utóbbi évtizedben azonban főleg Kovaljov kutatásai azok, melyek jelentőségükben az ország határain is túlőnnek. A

Rio de Janeiró-i földrajzi kongresszuson beszámol a Szovjetunió falusi településeinek típusaival kapcsolatban végzett kutatásairól /107/, 1960-ban jelenik meg összefoglaló jellegű munkája /103/, melyet több e tárgykörbe vágó cikke és előadása /102/ után 1963-ban újabb jelentős munka követ. /105/ Kovajov és követőinek munkássága nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a kommunizmus perspektívájában vázolt gyökeresen megváltozott szereplő és formájú falvak kifejlődésének tudományosan megközelíthető körülményei tisztázódjanak és a fejlesztés tervszerűen mehessen végbe.

A szovjet településföldrajzot -- mely jó ideig az egyetlen szocialista településföldrajz volt -- magasfoku elméleti munkásság, az egész tudományág harmonikus fejlődése jellemzi. A gyakorlat által elője tűzött feladatokat a gyakorlat hasznára oldja meg. A városföldrajzi kutatások leginkább a tipizálás, a klasszifikáció irányába haladnak, de jelentős segítséget nyújtanak a konkrét feladatok megoldása mellett a gazdasági körzetek kutatóinak is. Mindhárom említett területen felzárkózik a városföldrajz mellé a falusi települések földrajza is. A szovjet településföldrajz sikerei nagymértékben hozzájárultak a felszabadult országok szocialista településföldrajzának kialakulásához is.

c./ A lengyel településföldrajz

Az európai szocialista országok között Lengyelországban legfejlettebb, legsokszínűbb a településföldrajz, ezért érdemes arra, hogy külön fejezetben foglalkozzunk vele.

A lengyel településföldrajz alapítójának L.Sawicki tekinthető, akinek krakkói iskolája a morfológiai vizsgálatok mellett elsősorban a népesség szerkezetét és területi elhelyezkedését kutatja. Később a vilnai egyetem közvetítésével a francia településföldrajz is hat rá, majd a 30-as években tért hódítanak az amerikai eredetű, szociológiai színezetű

módszerek is. Kialakul az első önálló lengyel irányzat: a település történeti-földrajzi szemlélete. Joggal írja Sárfaivi a lengyel gazdaságföldrajzot méltató cikkében, hogy "a településföldrajz már a két világháború között is a legfejlettebb ágazata volt a lengyel emberföldrajznak" /196/. Az 1934-es varsói nemzetközi földrajzi kongresszuson negyedszámú színvonalas előadással képviselteti magát a lengyel településföldrajz.

Az ország felszabadulása után a morfológiai és történeti-földrajzi kutatások háttérbe szorúlnak, helyet adva az egyre jobban kibontakozó funkcionális vizsgálatoknak. "Jelen pillanatban Lengyelországban a településföldrajz a gazdaságföldrajz legerősebben fejlett ága" -- írja Dzielowski egyik cikkében /46/, bár azt is megjegyzi, hogy mivel nincs olyan lengyel geográfus, akinek alapvető munkája településföldrajzi lenne, sajátos eklekticismus alakul ki, a szerzők gyakran nem gondolják végig koncepciójukat.

A településföldrajz vezető ágazata Lengyelországban is a városföldrajz. Ezen belül főleg a kisvárosok aktivizálási lehetőségeit /Kostrowicki, Kielczewska, Dzielowski/ és a várostípusokat /Ornicki, Rewienska/ vizsgálják. Kosinski elkészíti a lengyel városok klasszifikációját, melynek alapjául a népességszámot és a népesség foglalkozás szerinti megoszlását veszi. Dzielowski, Weichert és Bromek munkái a lengyel településhálózati törvényszerűségeit igyekeznek feltárni. A falusi települések földrajza nem éri el a városföldrajz fejlettségi szintjét. Ebből a témakörből régebben Kielczewska /96/, újabban Zaborski és Pawlowski munkássága említhető.

Módszertani és történeti földrajzi témakörből ma alig születik tanulmány. Dzielowski fenti elméleti munkájában annak a nézetének ad kifejezést, hogy a településföldrajz mellett felesleges a népességföldrajz, a településföldrajz ugyanis,

amennyire céljaihoz szükséges, feltétlenül vizsgálja a népességet is, a többi népességföldrajzi kérdés pedig a demográfia fogalomkörébe sorolható. Ugyanezt mondja a településföldrajzi vizsgálatok melletti történeti-földrajzi kutatásokról is.

A lengyel településföldrajz mai helyzetéről összefoglalóan azt mondhatjuk, -- Dziewonski idézett munkája nyomán -- hogy elsősorban jellemzi a funkcionális vizsgálatok tulajdona, a nagyfokú társadalmi hasznosság, valamint egy szűkebb értelemben vett szakmai sajátosság, nevezetesen a népességföldrajz létjogosultságának és a történeti-földrajzi vizsgálatok szükségességének tagadása.

d./ Településföldrajz a többi európai szocialista országban

Bulgáriában is a városföldrajz a településföldrajz vezető ágazata. A funkcionális vizsgálatok és a klasszifikáció jelenti a két leginkább művelt területet. Abella Miklós említést tesz Penkov és Velcsov a volt főváros, Trnovo speciális helyzetéről és funkcióváltásairól írt cikkéről. /2/ A klasszifikáció területén Isirkov neve említhető, aki a lakosság ismervelei szerint alkotta meg típusait. Penkov magyarra is lefordított munkájában /170/ mind a városok, mind pedig a falvak tipizálását is megkísérli /az előbbieket 5, az utóbbiakat 4 csoportba osztva/ kizárólag a gazdasági funkciók alapján, ami rendezését annak alapvetően helyes volta mellett nézetünk szerint egyoldallúvá teszi.

Romániában a településföldrajzot szintén a funkcionális irányzat jellemzi. Eredményeire a népgazdasági tervezés is támaszkodik. Ion Sandru az I. Magyar Földrajzi Kongresszuson elhangzott előadásában elmondta, hogy 1948-50 között a román geográfusok a tervhivatal megbízásából csaknem félszáz várost tanulmányoztak /194/. A háromszögdiagram módszerével végzett és

később kiterjesztett vizsgálatok eredményeit tartalmazza Sandru, Cucu és Foghirc 1961-ben megjelent összefoglaló jellegű munkája a román városokról. /195/ A funkcionális szemlélet a román tankönyvekben is tükröződik /214/.

A Német Demokratikus Köztársaságban is szakítottak a hagyományos német morfológizáló irányzattal és a funkcionális kutatásokra helyezik a súlyt. A településföldrajz kapcsolata a település műszaki tudományaival igen erős, ami az eredmények gyakorlati felhasználását nagymértékben elősegíti.

Csehszlovákiában is a városföldrajz az inkább művelt ágazat a településföldrajzon belül /esintén uralkodóan funkcionális jellegű kutatási iránnyal/. Nem hanyagolják el azonban azokat a feladatokat sem, melyeket az átalakuló mezőgazdasági termelés és ennek nyomán a falvak átformálódása állít a településföldrajz elé /44/.

Jugoszláviában a II. világháború előtt a településföldrajz viszonylag fejlett ágazata volt az emberföldrajznak. 1945 után hosszú ideig a nyugati irányzatok eklektikus egyvelege volt, de ebben az állapotában is sok segítséget adott konkrét városrendezési munkálatokban az építészetnek. Bár ma is jó néhány idegen elemet tartalmaz, alapját tekintve a szocialista településföldrajz körébe sorolható.

Az albán településföldrajzról semmiféle híradás nem jutott el kezembe.

e./ Településföldrajz a szocialista tábor ázsiai országai- gaiban

Bár Albániához hasonlóan az ázsiai szocialista országok településföldrajzáról sem rendelkezem biztos adatokkal, a teljesség kedvéért megkockáztatok néhány erre a témára vonatkozó ^{feltételezést, melyek logikai alapját ezen országok földrajzának} elemi szintű ismerete képezni.

Először: ezen országokban a földrajztudományok rendszérének inkább a fizikai része, a természeti földrajz művelt, ami a nagyfokú geológiai feltárá-

sokkal, öntözőrendszerek létesítésével, stb. hozható kapcsolatba;

Másodszor: a gazdaságföldrajz feltételezően gyors fejlődése ellenére -- ami a gazdasági fejlődés utómórák következménye -- még nem jutott el a specializációhoz olyan fokra, ahol a gazdaságföldrajzi ágazatok már világosan elkülönülnek;

Harmadszor: a fentiek ellenére mind Kínában, mind pedig Vietnámban, Mongóliában és Koreában az új városok létesítése, a régi városok /küstük millió-
sok is! / lakosságának megduplázódása, a nomádok letelepítése /Mongólia/, a nagyarányú újjáépítés /Phenjan/, a mezőgazdasági termelés új alapokra helyezése, a gyors iparosítás egyaránt olyan problémák, melyek megoldása elképzelhetetlen földrajzi hozzájárulás nélkül.

A fentiek következtében, ha a településföldrajznak az ázsiai szocialista országokban nincs is differenciált terminológiája, effektíve, a gazdaságföldrajz ^{belül} beleolvadva, más tudományágakkal összefonódva már is jelentős szerepet játszott ezen országok életében.

4. A magyar településföldrajz

Bár célunknak megfelelően inkább településföldrajzunk feleresbeesése utáni fejlődését és mai problémáit tekintjük át, több okból is elkerülhetetlen, hogy a magyar polgári településföldrajz rövid összefoglalását is megismerhetjük. Az okok közül, melyek ezt szükségessé teszik, két fontos körülmény emelhető ki. Egyrészt az, hogy szocialistává fejlődött településföldrajzunk specifikumaiban tükröződnek a magyar polgári településföldrajzunk legjobb, továbbfejlesztésre érdemes eredményei és tradíciói, másrészt pedig az, hogy ezen tradíciók másik -- jelentősebb -- része gátlólag hatott és itt-ott felbukkanva ma is

gátlólag hat településföldrajzunk szocialista szellemű megújítására. Mind az előbbi elemek felkutatása és hasznosítása, mind pedig az utóbbiak felismerése és elvetése a magyar polgári településföldrajz kutatási irányainak és eredményeinek ismeretét tételezi fel. Ily módon tudományágunk eredményeinek összefoglalását a polgári településföldrajzi irányzatok, kutatások áttekintésével kezdjük.

a./ A magyar polgári településföldrajz

Hasánkban a településföldrajzi kutatások kezdetét leíró jellegű, néprajzi elemekkel átszőtt munkák jelszik. Példaként Hanusz műveit említhetjük. /78; 79/ Később a magyar geográfia, ezen belül természetesen a településföldrajzot is a német hatás érvényesülése jellemzi. Ez a településföldrajzban -- mely mint az emberföldrajz egyik ága szerepel -- a morfológiai szemlélet uralmát jelenti. Városföldrajzi munkák vannak többségben, de a kezdetektől fogva meglévő néprajzi aspektus megóvjá a településföldrajzot a túlszott egyoldalúságtól. X Sokan foglalkoznak a hajlékok leírásával, a falusi települések alaprajzával is. /Ehhez a körülményhez jelentős mértékben hozzájárult a magyar urbanizálódás alacsony foka is. / A hajlékokkal foglalkozó gazdag irodalom szerzői közül Bátkyt /10/ és Gundát /69/, a falusi települések alaprajzával foglalkozók közül Györffy /70/ és Fodort /58/ említhetjük ki. Gyóran érinti ez utóbbi témát Prinz is. /184/

A városföldrajzban kezdetben a földrajzi helyzettel foglalkozó tanulmányok az uralkodóak. Itt említhető meg Cholnoky néhány munkája /32; 31/, Kalmár Győrről írt tanulmánya /92/, de valamennyi korai városföldrajzi tárgykörű cikk jelentős helyet szentel a földrajzi helyzet elemzésének. /Pl. Kerekes munkái Kolozsvárról /93/ és Szombathelyről /94/. E tanulmányok nagyrészt a földrajzi determinizmus szellemében íródtak.

Prinz Gyula településföldrajzi munkássága, mindvégig a városmorfológia területe marad. Már említett munkájának /184/

nagyrésze is ezzel a tárgykörrel foglalkozik, de az 1923-ban megjelent "Európa városai" c. hosszabb tanulmánya is összehasonlító városfelföldrajzi jellegű /183/. Későbbi munkái, így a "Budapest földrajza" /182/, a Telekivel közösen írt "Magyar földrajza" /186/, sőt a felszabadulás után megjelent Szeged c. tanulmánya /185/ és az 1954-ben megvédett akadémiai doktori disszertációja /181/ is a morfológiai irányzatot tükrözik.

Teleki Pál településföldrajzi munkái /210; 209/ már arról tanuszkodnak, hogy szerzőjük "tul tudott tekinteni a település-morfológiai kérdéseken. A települések vizsgálatába ^{be}kapcsolta be a gazdasági tényezőket, a társadalmat" is. /221 -- 461.o./ Más kérdés, hogy ezek értékelésénél társadalmi helyzetének korlátain felülemelkedni nem tudott.

A 20-as évek végétől kezdődően jelennek meg Mendöl Tibor tanulmányai. Bár az 6 munkáiban is a morfológia vezető szerepe nyilvánul meg, sokkal több oldalról világítja meg a vizsgált jelenségeket, mint azt pl. Prinz tette. Első jelentős munkája Szarvas monográfiája. /155/ Foglalkozik a városok földrajzi helyzetével /153/, de legfőképpen az alföldi mezővárosok világviszonylatban is egyedülálló problematikájával. E témával kapcsolatos tanulmányai a városok morfológiai képével /149/, a bel- és külterület, a földrajzi értelemben vett város és a közigazgatásilag hozzátartozó tanyavilág elemzésével, a helyzeti energiák típusaival /158; 148/, a népsűrűséggel /157/ foglalkoznak. Ez utóbbi munkái mezővárosaink településföldrajzi értékelése szempontjából alapvetőeknek tekinthetők. Ebből a korszakból való áttekintő jellegű munkája /Die Stadt im Karpatenbecken, 1943/ /154/ döntően morfológiai szemléletű.

Ebben az időben kezdi foglalkoztatni a tudomány különböző ágazatait a budapesti agglomeráció. A kérdés feltárásához a településföldrajz nem sokkal járul hozzá. Az egyetlen ebben az időben Budapestről megjelent komolyabb munka /74/ nem foglalkozik érdemben a problémával. Ezen kívül két tanulmány tárgyalja településföldrajzi szempontból is érdeklődésre számot tartó

módon a témát, az egyik azonban /Ruiss/ a közlekedésföldrajz /192/, a másik pedig /Thirring L./ a demográfia /212/ oldaláról közelíti meg.

A településföldrajzzal foglalkozók derékhada városföldrajzi monográfiákat írt. Ezek a többnyire nem nagy igényű munkák tág teret szentelnek a településtörténeti vonatkozásoknak, a lakosság nemzetiségi, vallási, foglalkozási összetételének, a morfológiai /hajlók és alapraja/ leírásnak, de a városok tényleges létalapjára, a funkciókra, azok kialakulására és változására, a gazdasági szerepkör elemzésére alig fordítanak figyelmet, vagy egyáltalában nem foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel. A nagyszámu ilyen jellegű monográfia közül Bognár Pápáról /20/, Hammer Győrről /76/, Nagy Tapolcáról /162/, Lipták Békéscsabáról /134/, Ladócsy Kaposvárról /123/, Szabó Désről /203/, Körvélyessy Hódmezővásárhelyről /120/, Scheffer Orosházáról /197/, Hubai Gyuláról /90/ és Bálint Makóról /9/ írt munkáját említjük meg.

A demográfia részéről jelentős anyag gyűlt össze, mely a városföldrajzi kutatások számára is komoly segítséget jelenthet. Elég utalni Thirring G. egy még 1911-ben megjelent tanulmányára /211/, melyben a magyar városok népességszámának alakulását elemzi 1787-től 1910-ig, vagy -- egyebek mellett -- Dolányi Kovács munkásságát, aki Nyíregyháza /115/, Debrecen /108/, Pécs /116/, Miskolc /114/, Szolnok /117/, Eger /109/, Győr /110/, Kecskemét /112/, Veszprém /119/, Szombathely /118/, Kassa /111/ és Komárom /113/ népességének fejlődését és összetételét veszi vizsgálat alá.

Van néhány olyan törekvése az 1945 előtti magyar településföldrajznak, mely eltér az eddig tárgyaltaktól és bizonyos fókuszra helyezkedik. Ilyennek tekinthetők Márton Béla vonzásterületi kutatásai /143/, valamint Erdei Ferenc szociológiai szemléletű tanulmányai /51; 50/.

A döntően morfológiai szemléletű magyar polgári telepü-

lősföldrajz tehát -- bár a rá váró feladatok egy részével megbirkózni nem tudott -- jelentős anyagot halmozott fel és több részleteredményt tud bemutatni. Ezek figyelmen kívül hagyása mai kutatásainkban semmiképpen sem helyénvaló. Anyagának felhasználása és szelektálása a regionális vagy monografikus jellegű munkák, míg irányzatainak, eredményeinek kritikai elemzése átfogó, elméleti tanulmányok -- ezután elvégzendő -- feladata.

b./ A magyar településföldrajz mai problémái

1./ Elméleti viták a településföldrajz területén

A felszabadulást és méginkább a fordulat évét a nagy társadalmi átalakulás következményeként a tudományok megújulása követi. Az új, szocialista ideológiák alapjaiban forgatja fel és teremt újat a polgári tudományok tartalmát, terminológiáját. Ez szükségképpen az elméleti tevékenység fellendülésére vezet. Tisztázni kell a tudományok, tudományágak kutatási területét, módszereit, meg kell határozni helyeiket a tudományok rendszerében és kijelölni feladataikat az új társadalom építésében. Ez a fejlődési fázis a tudományok döntő többségénél legkésőbb az 50-es évek elejéig lezajlott. A folyamat a településföldrajzon belül is megindult, de krónikusan elhúzódott és lényegében napjainkig sem zárult le.

Mendöl 1946-ban és 1954-ben megjelent cikkei /151; 150/ jelszik a településföldrajz alapkérdéseivel foglalkozó publikációk és viták kezdetét. Utóbbi, "A szocialista településföldrajz problémái" c. munkája az előzmények rövid kritikai áttekintése után alapjaiban helyes perspektívát rajzol a szocialista településföldrajz elé, hangsúlyozza a funkcionális kutatások szükségességét, elhatárolja a településföldrajzot egyfelől a településtörténet, másfelől a településtudományok oldaláról. Az öncélú kutatások elvetésével helyesen állítja szembe a szocialista településföldrajzot a polgári irányzatokkal. "A településföldrajz a gazdaságföldrajznak, perspektivikusan egy a gazdaságföldrajznál tágabb tárgykörű társadalom-földrajznak egyik ágazata" -- véleke-

dik a tudományág szisztematikai helyéről. /150 -- 174.o./

Kialakuló szocialista településföldrajzunknak Prinz Gyula akadémiai doktori disszertációjának vitájakor kell ismét le-
szűgeznie álláspontját a polgári morfológiai irányzattal szemben.
A vita során elvetik a szerző egységes földrajzról vallott néze-
tét, biologizmusát, városdefinícióját, valamint geográfiai uniz-
musából fakadó azon nézetét, hogy a városmorfológia a geomor-
fológia része. /22o/

A Teleki Pál gazdaságföldrajzi munkásságát értékelő vita
-- mely 1956. nyarán sajlík le -- településföldrajzi tevékeny-
ségének elemzése kapcsán szintén elősegíti néhány kérdés megvilá-
gítását. /221/

Vágócs 1958-ban megjelent "Településföldrajzi gondolatok
Budapestről" c. cikkének elején érinti a településföldrajz néhány
elméleti kérdését. Arra a megállapításra jut, hogy "a település-
földrajz nem gazdaságtudomány, tehát nem is lehet a gazdaság-
földrajz része" /217 -- 503.o./, és gazdaságföldrajz helyett tár-
sadalmi földrajz elnevezést javasol.

1960-ban a hazai településföldrajz helyzetéről és fela-
datairól ankét megrendezésére került sor. Ezen a legkülönbözőbb
nézetek csapnak össze és a vita két ponton a legélesebb; ezek: 1.

a településföldrajz tárgya és feladata, valamint 2. a tudomány-
ág rendszertani helye.

ad 1. Matejka a funkcióvizsgálatok szükségességét hangsúlyozza
és bírálja Mendült, aki ezek szükségességét elméletben el-
ismeri ugyan, de egyetemi jegyzete jelentősebb része mégis
morfológia. Koch szerint is a települések vizsgálatánál
"a forma és a tartalom közül a tartalomnak kell az első-
legességet juttatni". Sajátságos Halnos véleménye, aki sze-
rint a településföldrajz célja a természetes és mesterséges
környezet kapcsolatának vizsgálata. Acs^{ád} szerint a tele-
pülésföldrajznak a településmorfológián kívül más "sajátos
tárgya nincs, mert az vagy a gazdaságföldrajz vagy a demog-
ráfiai kutatások körébe tartozik". Enyedi a vonzásterület

és a funkcióvizsgálatokat tekinti a gyakorlat számára a leghasznosabbaknak. Boros szintén az ilyen jellegű kutatásokat sürgeti.

ad 2. Koch, Boros, Bnyedi, Matejka, Vörösmarti a településföldrajzt a gazdaságföldrajz részének tekinti. Ezen a véleményen van Markos is azzal a megjegyzéssel, hogy sajátos feladatai révén "a településföldrajz idővel önálló tudománnyá nőhet ki". Ezzel ellentétes nézetet vall Acsádi, Halmos szerint pedig "a településföldrajz a településtudomány természeti vonatkozású része".

A fenti nézetek némelyikében tükröződő elvi tisztázatlanság, bizonytalanság indokoltá teszi Erdei figyelmeztetését: "Arra a tudományra, amelyik nem tudja, mit akar, nem lehet feladatot bízni."

A vita végül a következő elvi megállapításokkal zárul:

1. a településföldrajz része a gazdaságföldrajznak
2. fő feladata nem a morfológiai vizsgálat
3. fő feladata a települések életjelenségeinek vizsgálata.
4. A települések történeti kialakulásával olyan mértékig kell foglalkozni, amilyen mértékig a múlt jelenségei napjainkig hatásukban érezhetők
5. e vizsgálat a történész feladata." /5/

Ezek a megállapítások helyesen, határozottan körülhatárolják azt a területet, amely a szocialista településföldrajz témakörét alkotja. Az ismertetett sok különböző nézet egybevetése azonban utal arra, hogy az egyetértés korántsem nevezhető teljesnek. Az újabb vita egy kandidátusi disszertáció kapcsán zajlik le.

Lettrich Edit 1962-ben nyújtja be "Esztergom" c. kandidátusi értekezését /128/. Előzetesen-nézeteltérések után a disszertáció megvédésekor főleg a településföldrajz és a történettudományok kapcsolatáról folyik élénk vita. Ennek során a történész Nakai annak a nézetének ad kifejezést, hogy "a településföldrajz legalább annyira történeti, mint földrajzi diszciplína"; a településtörténettel szorosan együttműködik. Szerinte a település-

Földrajz nem a gazdaságföldrajz része, hanem "a társadalom történetének térbeli vetülete". Kovácsics a településtudomány körébe utalja a településföldrajzt. Lényegében ugyanígy foglal állást Erdei is. Velük szemben Bencze azt a szilárd meggyőződést hangztatja, hogy a településföldrajz "a gazdaságföldrajznak szervező része, egyik önálló ága". /219./

Mendöl 1963-ban megjelent "Általános településföldrajz" c. nagyjelentőségű összefoglaló könyve /152/, mely a jellegéről fogva a településföldrajz nemzetközi irodalmában is párját ritkító munka. Szegedi a tudományág alapvető problémáit, állásfoglalással valamennyi elméleti kérdésben, de fogyatékoságai, pl. a település bevezetőben említett korszerűtlen definíciója, a morfológiai elemzés túlsúlya miatt a vitát lezárni nem tudja.

Ugyancsak Mendöl foglalkozik egyik előadásában a településföldrajz és a demográfia kutatási területének elhatárolásával, érinti a településföldrajz néhány alapproblémáját és meghatározza azokat a témaköröket, melyekben a demográfia leginkább segítségére lehet a településföldrajznak. /156/

2./ A morfológiai irányzat jelentkezése

Nagyrészt a fentebb vázolt elméleti tisztázatlanság következménye, hogy még a szocialista településföldrajz alapvonalainak kialakulása után is -- bár főleg az első időkben -- jelennek meg olyan munkák, melyek témakörükben, szemléletükben lényegében nem lépnek túl a polgári településföldrajzi publikációk szintjén. A Prinz által képviselt morfológiai iskola feltétlen követője Pálmai, aki 1954-től 1957-ig jelenteti meg Szegeddel kapcsolatos négy településföldrajzi tanulmányát. Az 1954-ben megjelent első kettőnek még morfológiai szemlélete ellenére is van tudományos értéke /166; 167/, de "A szegedi városalaprajz morfológiája" /165/ és a "Szeged utcahálózata" /168/ c. cikkeiben morfológiai szempontból is csak az az érték, amit Prinz kutatásaiból átvessz. /Nem tudok ellenállni annak a kísértésnek, hogy ezt az "átvételt" a számtalan lehetséges közül néhány kiragadott példával illusztráljam. Prinz 1954-ben megjelent Szeged c. -- már

idézett -- munkájából: "Amit a nagyárvis után építettek, az nem más, mint a térszin és városidom belső ellentmondása." Mí-
sutt: Szeged "a Tiszától való félelmében elrejtézní akaró tányér,
inkább, mint sem a Tiszára győzelmesen néző emelet." /185 -- 4.o.,
Pálmai cikkéből: "Amit a nagyárvis után felépítettek, az így nem
lett más, mint a térszin és városidom belső ellentmondása"; és:
Szeged "a Tiszától való félelmében körtöltések mögé bujt lapos
tányér, nem pedig a Tiszára győzelmesen néző emelet." /165 --
232.o./ A hasonlóság több mint meglepő -- főleg, ha tekintetbe
vesszük, hogy a cikke végén közölt irodalomjegyzékben hiába ke-
ressük Prinz munkáját.../

Ugyancsak Prinz morfológiai irányzatához kapcsolódik egy
1953 végén elhangzott előadásában Mátyus is. /144/

A morfológiai szemlélet jelentkezése azonban nem csak
Prinz szakmai tekintélyének, székebb környezetére való hatásának
következménye. Példaként Wallner 1958-ban megjelent munkáját em-
líthetjük. /224/ A paksi járás népesség- és településföldrajzi
sajátosságait taglaló terjedelmes tanulmány döntő része az alap-
rajzokkal, a beépítettségi formákkal, a külsőségek leírásával
foglalkozik, tág teret szentel a településtörténeti ismertetés-
nek, de a funkcionális elemzésnek nyoma sincs benne. "A morfoló-
giai, szerkezeti és történeti alakulásra egyaránt kitértem.....
Hazai vonatkozásban ez a módszer még nem szélesre taposott ut..."
-- írja a szerző cikke végén. /224 -- 472.o./ Éppen tudományág-
unk jövője érdekében remélem, hogy nem is lesz...

Ugyanez a szemlélet kísért Wallner egy későbbi, Dunaföld-
várral foglalkozó munkájában is /223/.

Igen örvendetes módon az utóbbi időben a morfológiai ku-
tatások a funkcionális morfológia irányába tolódnak el. Jó pél-
da erre Lettrich kandidátusi disszertációjának /128/ terjedel-
mes morfológiai feješte, vagy Horváth Tatabányáról szóló publi-
kációja. /89/ Ez a tendencia biztosítani látszik, hogy a morfoló-
giai vizsgálatok is hozzájárulnak a specialista településföld-
rajz kutatási feladatainak megoldásához.

3./ A történeti szemlélet

Ahogy a morfológiai kutatások alkalmaskodni igyekeznek a szocialista településföldrajz célkitűzéseire, úgy a települések történeti megközelítése is átalakul tartalmában. Wallner már említett -- és morfológiai szemléletéért bírált -- 1958-ban megjelent tanulmánya /224/ jó példa a települések korszerűtlen és településföldrajzi szempontból csaknem teljesen érdektelen történeti kutatására. Az ilyen jellegű vizsgálatokat a fentebb említett településföldrajzi ankét is egyértelműen a történészek feladat körébe utalja.

Lettrich disszertációjának /128/ történeti része is -- annak ellenére, hogy a szerző a város funkcióinak kialakulását és időbeni változásait renekül ábrázolja -- bővelkedik olyan részletekben, melyek inkább történettudományi mint településföldrajzi szempontból érdekesek.

Azt, hogy a történeti szemléletű vizsgálatok jelentős segítséget adhatnak a szocialista településföldrajznak, Boros történeti aspektusú munkái bizonyítják. A magyar településállomány XVII. századi /21/ és XVIII. sz. eleji /22/ helyzetével, sajátosságaival foglalkozó tanulmányaiban a szerző nem törekszik arra, hogy a történettudományt gazdagítsa új eredményekkel, hanem az ismert történeti tények közül kiválogatja és csoportosítja azokat, melyekre szüksége van és ezek földrajzi elemzésével olyan képet ad a vizsgált időszakok településhálózatának problémáiról, melynek ismerete a mai hálózat kutatásának elengedhetetlen feltétele. A regionális kutatások közül ugyanez a korszerű szemlélet jellemzi Matejkának a kiscalföldi városok funkcióváltozásaival foglalkozó tanulmányát is /141/.

4./ Funkcionális kutatások

A települések funkcióit a magyar polgári településföldrajz alig vizsgálta. Mai településföldrajzsunkban egyre inkább ez az irányzat kerül előtérbe.

Az ilyen irányú, az egész magyar településhálózatra kiterjedő vizsgálatok közül a települések gazdasági, főleg ipari funkcióira vonatkozó kutatásokat kell kiemelnünk. Ilyen témával foglalkozik Lettrich két tanulmánya /131; 126/, Ruisz 1959-ben /191/ és Boros 1961-ben /24/ megjelent munkája. Valamennyien tisztesen vizsgálják azt a hatalmas átalakulást, amely városaink életében, funkcióiban a szocialista iparosítás eredményez, és elemzik az így átalakult városok hatását környezetükre. Ezek a munkák a tervezésnek közvetlen, komoly segítséget nyújthatnak, és további kutatások alapjai lehetnek.

A témakör tanulmányainak szerzői rámutatnak arra, hogy városaink fejlődésének alapfeltétele funkcióik minél sokoldalubbá válása. Így foglal állást alföldi mezővárosaink perspektíváját elemző cikkében Erdei is /49/, de Bone /14/ és Fórizs /59/ tanulmánya is arról tanuszkodik, hogy szerzőik a város funkcionális ismerveinek döntő jelentőséget tulajdonítanak.

A funkcionális szemlélet a regionális kutatásokban is mindinkább tért hódít. Ilyen tárgykörnek Lettrich 1959-ben megjelent rövid cikkei, melyek a román városok egy-egy csoportjának funkcionális elemzését adják /127; 130/, majd kandidátusi disszertációja /128/ és az ennek alapján készült "Esztergom, a dorogi farvidék városai" c., 1964-ben kiadott munkája /129/, mely településföldrajzunk mindmáig egyetlen korszerű szemléletű, nagyobb lélegzetű monográfiája. Matejkának a Kiscalföld városairól /141/ és Hanicsék Szentendréről /77/ szóló tanulmánya ugyancsak a funkcionális szemlélet alkalmazásának eredményességét bizonyítja.

E tárgykörbe sorolhatók Bodor /19/ és Vagács /127/ Budapest településföldrajzi problémáival foglalkozó cikkei is.

5./ Vonzáskörzet-kutatások

A vonzáskörzetek kutatása ugyancsak a település funkcióit veszi vizsgálat alá, de egyúttal el is határolja azt a területet, melyre a település hatással van.

As első ilyen jellegű munka a felszabadulás után Márton Béla "Hajdunánás vonzási területe" c. tanulmánya, mely 1949-ben

jelenik meg. /142/ Debrecenről foglalkozik két publikációjában Eördögh Béla, aki a piacok szállítóterületét /48/ és a munkaerő-ellátást /47/ vizsgálja. Éliás mind gazdasági, mind közigazgatási, mind pedig kulturális oldalról megközelíti a vonzásterület elhatárolásának problémáját Szegeddel kapcsolatos kutatásaiban /53/.

Az újabb idevágó munkák közül Bene rövid publikációja /14/ csak néhány kérdését érinti a vonzáskörzet-kutatásnak. Csak helyeselni lehet Hanicsék módszerét, aki Szentendre funkcióinak elmozdása után a város vonzásterületét is körülhatárolja és a városfejlesztés irányára vonatkozólag is értékes következtetéseket von le /77/. A témakör irodalmából különösen figyelemre méltó Beluszky két tanulmánya Berettyóújfalun /11/, illetve Mátészalkán /13/ vonzásterületéről. A szerző igen helyesen látja a vonzáskörzet-kutatások sokirányú felhasználási lehetőségét, és éppen ezért elégtelennek tartja azt a néhány próbálkozást, amit a településföldrajz művelői ebben az irányban tettek. Mátészalkával kapcsolatos konkrét vizsgálataiban pedig a vonzáskörzet-kutatás mintaszerű példáját produkálja. Hasonlóan értékes Berényi 1965-ben megjelent, Kiskörös vonzásterületével foglalkozó tanulmánya is /15/.

6./ Településföldrajzi kutatások és a rayonizálás

A funkcionális kutatások révén a településföldrajz a rayonizálással is kapcsolatba kerül. Főleg a vonzáskörzet-kutatás az a terület, amely a legtöbb segítséget nyújthatja a gazdasági körzetelemzésnek. A városok, a vonzásközpontok ilyen szempontú értékelésében azonban ellentétes nézetek csapnak össze.

Általában helytelenül értékelik a városok gazdasági körzetben betöltött szerepét a településtudomány képviselői. A rayonok elhatárolásában alapvető tényezőnek tekintik a központot és vonzásterületét. Így vélekednek egy 1956-ban megjelent cikkükben Perényi, Jankovich és Keresztélyi /176/ és ugyanezt a nézetet vallja Perczel is /171/. Velük szemben Kőszegi tagadja a településhálózat meghatározó szerepét /121/.

A szorosan vett településföldrajzi irodalomban is találkozunk helytelen nézetekkel a települések rayonban betöltött szerepét illetően. "A funkcionális fejlődés iránya és mértéke döntően függ attól, hogy a település a Dunántul gazdasági körzete /rayon-/ beosztása során hová fog tartozni" -- írja Wallner Dunaföldvárról szóló, 1961-ben megjelent tanulmányában /223 -- 79.o./. Teljesen nyilvánvaló az ok és az okozat felcserélése, mivel egy település hovatartozását annak funkciói, a területi munkamegosztásban betöltött szerepe határozza meg, nem pedig fordítva.

A települések és vonzásterületük rayonirosásban betöltött szerepének helyes megvilágításával találkozunk Krajkó 1961-ben megjelent, a gazdasági körzatesítés elméleti kérdéseivel foglalkozó tanulmányában /122/. "Míg a nagyobb városok vonzásterületének az előbbi esetekben /t.i. a makro- és mezorayon esetében -- T.J./ oszupán alárendelt szerepe volt... a mikrokörzetek meghatározásánál igen nagy segítséget jelent" -- írja /122 -- 231.o./. Krajkó nyomán Beluszky /13/ majd Berényi /15/ a vonzáskörzeti kutatások jelentőségét azok gyakorlati, pl. a kiskereskedelmi hálózat megszervezése terén való felhasználása, a helyes közigazgatási határok kialakításában betöltött szerepük mellett főként abban látják, hogy a mikrokörzetek feltárásban kulcsszerepük lehet.

7./ A településföldrajz és a településtudomány határterületén

Főleg a településtudomány művelői tollából sok olyan munka jelenik meg, amely a településföldrajz egyes kérdéseit is érinti, vagy annak problematikájához segítséget nyújt és így a településföldrajz részéről is érdeklődésre tarthat számot. Ezek a munkák sok esetben segítik a településföldrajzot abban is, hogy felismerje azokat a konkrét gyakorlati feladatokat, melyek megoldásában népgazdaságunknak segítségére lehet.

Ilyen jellegű Faragó és Major tanulmánya mezőgazdasági település-hálózatunk fejlesztéséről /54/, Major ugyancsak faluépítészeti tárgykörű publikációja /139/, valamint Perényi munkássá-

ga /172; 173; 174/. Porényi Faragóval közösen írt tanulmányában, melyben az ésszerű városnagyság problémájával foglalkozik /175/, a várost funkciói, regionális jelentősége oldaláról közelíti meg.

Nagy segítséget jelenthet a településföldrajz művelői számára a Borsos által szerkesztett "Vidéki városaink" c. gyűjteményes munka /25/, melynek tanulmányai és statisztikai táblázatai a történeti fejlődés, a morfológiai kép és a műszaki el látottság ismertetése mellett a funkcionális elemzésre és ennek ténybeli alátámasztására is kiterjednek.

Itt említhetők meg Halmos Gyulával /72; 73/ és Békés-
csabával /71/ kapcsolatos publikációi, melyekben a szerző --
bár elsősorban településtudományi kérdésekkel foglalkozik --
rövid összefoglalást ad e városok településföldrajzáról is.

8./ A település problematikájának közlekedésföldrajzi megközelítése

A közlekedésföldrajzi kutatások igen komoly segítsé-
get jelenthetnek a településföldrajz számára, hiszen a lakóhely
és a munkahely térbeli egységéről egyre kevésbé beszélhetünk,
a kettő közötti kapcsolatot pedig a közlekedés biztosítja. Ennek
fogva a közlekedés problémáinak földrajzi vizsgálata közelebb
visz bennünket a település funkcionális részeinek, a település-
rendszerek funkcionális tagolódásának feltárásához.

Sajnos ilyen jellegű publikációkban szakirodalmunk na-
gyon szegény. Lényegében csupán Vágó két tanulmánya sorolható
ide, melyekben a szerző a megyei központok közlekedési kaposo-
latait /216/ és a közlekedés városfejlődésre gyakorolt hatását
/215/ elemzi. Következtetései településföldrajzi szempontból
helytállóak és hasznosak.

Természetesen valamennyi funkcionális szemléletű tele-
pülésföldrajzi munka érinti a közlekedés, a közlekedési helyzet
problémáit, ez azonban a közlekedésföldrajz településföldrajzi
megközelítése és semmi esetre sem pótolhatja a közlekedés telepü-

lősföldrajzi szerepét mélyebben elemző közlekedésföldrajzi tanulmányokat.

9./ A falusi települések földrajza

A falusi települések földrajzi vizsgálata háttérbe szorult a városföldrajzi kutatások mellett. Ez a helyzet -- bár sok körülmény magyarázza -- korántsem megnyugtató. A mezőgazdaság szocialista átsszervezése, a mezőgazdasági termelés gyökeres átalakulása nagy hatással van falusi településhálózatunk fejlődésére, így ezen problémák vizsgálata szükséges és aktuális. Az iparosítás okozta munkaerő-elvándorlásnak is sok olyan következménye van, amelynek vizsgálata a településföldrajz feladata lehet.

A tárgykör kevés számú publikációja közül Wallner már említett, paksi járásról szóló munkáját /224/, V. Tajti főleg a szóróványtelepülésekkel és külterületi népességgel foglalkozó két cikkét /207; 208/, Abella három különböző típusú Duna-Tisza közüi község összehasonlító elemzését adó tanulmányát /1/ és Erdeinek a tanyakérdést, a tanyasi lakosság jövőjét taglaló cikkét /52/ említhetjük.

Félreértésre adhat okot, hogy egyes jogilag községnek tekintett települések főleg funkcionális szempontu vizsgálatát a városföldrajznál és nem itt említettük. E települések /Kiskőrös, Mátészalka, Berettyóújfalva/ földrajzi szempontból városnak tekinthetők és a róluk szóló tanulmányok szerzői éppen azon funkcióik elemzését végezték el, melyek révén ezek környezetükből kiemelkednek.

10./ Településhálózatunk klasszifikációja

Miként pl. a szovjet településföldrajzban, nálunk is előtérbe kerültek az utóbbi években a települések funkcionális osztályozására irányuló kutatások. Érdekes, hogy az első ilyen jellegű kísérlet demográfusok nevéhez fűződik. Fórizs és Orlicsek 1962-ben /60/ majd 1963-ban /61/ megjelent tanulmányaikban népességi adatok alapján tipizálják a magyar városokat. Eredménye-

ik alapvetően helyesek, bár a demográfiai jegyeket favorizáló szemléletük néha ellentmondásba vezetti őket. Így pl. elismerik, hogy a népességszám csak egyéb minőségi ismérvekkel együtt vizsgálva lehet egy város fejlettségi szintjének fokmérője, a népességszám-határt mégis 100.000-nél vonják meg, így a 99.000-es Szeged a középvárosok társaságába kerül /61 -- 168.o./.

/Még ha csupán a népességszám lenne egy klasszifikáció alapja, akkor sem indokolt a szintre misztikus kerek számokhoz ragaszkodnunk; a települést az adott településrendszer kereteiben kell értékelni./

Az ipari, kereskedelmi, oktatási, egészségügyi funkciók vizsgálata után a szerzők végül négy fő városkategóriát állapítanak meg és ezekről valamint altípusaikról térképet készítenek. /61 -- 194.o./

Beluszky egy 1965-ben megjelent tanulmányában /12/ a falusi települések funkcionális osztályozására tesz sikeres kísérletet. Alapul a keresők foglalkozás szerinti megoszlását veszi.

Ugyancsak 1965-ben jelenik meg Lettrich "Urbanizálódás Magyarországon" c. munkája /132/. Ennek bevezetőjében a szerző rámutat arra, hogy jelenlegi statisztikai adatszolgáltatásunk, mivel egyoldalúan lakóhely-centrikus, nem ad kielégítő segítséget a funkcionális vizsgálatok, és általában településföldrajzi kutatások számára, mivel ezek feladata elsősorban a munkahely-jelleg analízise. Ilyen adatok hiányában ő is a lakóhelyhez kapcsolódó népesség foglalkozási megoszlását veszi vizsgálati alapul, a háromszögdiagram módszerét használva fel. Értékes eredményei a magyar településállomány urbanizációs szintjét, a települések városiasodási foka szerinti tipizálását illetően további termékeny kutatások szilárd alapját képezhetik.

11./ Összegzés

Szocialista településföldrajzunk, leküzdve az 50-es években még jelentkező maradi, polgári irányzatokat, megteremtette a lehetőségét annak, hogy alkotó módon, hasznosan bekapcsolódhassék a népgazdaság fejlesztése által felvetett problémák megoldásába. Ezt a folyamatot, valamint a településföldrajznak a földrajztudományok körében való méltó helyének elfoglalását nagymértékben hátráltatta az elméleti problémák tisztázatlansága, a ku-

tatási terület elhatárolatlansága. "A településföldrajzosok témaszegények és nem ismerik fel azokat a problémákat, amelyeket a gyakorlati élet lépten-nyomon felvet" -- mondotta Boros a településföldrajz helyzetével és feladataival foglalkozó ankéton 1960-ban /5 -- 126.o./. Az utóbbi évek gondolatokban gazdag, tudományos és gyakorlati szempontból egyaránt értékes munkái biztosítani látszanak, hogy tudományágunk fejlődésének új szakasza termékeny lesz és e mondat a fejlődés csak egy már lezárult szakaszát jellemezte.

II.

VÁROSFUNKCIÓ-VIZSGÁLATOK A DÉL-ALFÖLDÖN

1. A vizsgálatok célja és módszere

Mint dolgozatomban első -- a településföldrajzi világban és hazánkban elfoglalt helyzetét, kutatási irányait és problémáit összefoglalni igyekvő -- részéből kitűnik, tudományágunk a földrajzi munkamegosztás törvényszerűségeinek feltárásában leghatékonyabban a funkcióvizsgálatok révén kapcsolódhat be. Utaltam arra, hogy az ilyen jellegű kutatások hazánkban is megindultak, és már eddig is szép eredményeket hoztak. A probléma egészét tekintve azonban mindez csupán biztató körlet, melyet a regionális vizsgálatok sorának, majd ezekre épülve a szintézisnek kell követnie. Éppen ezért, mert a helyes szintetizáló munka csak a részletes vizsgálatok sokaságának eredményeire épülhet, valamint azért, mert ez utóbbiak magukban is jelentős segítséget adhatnak mind a gyakorlatnak, mind pedig a gazdaságföldrajz különböző ágainak, úgy vélem, hogy napjainkban a településföldrajznak a részletes, analízisélemező regionális kutatások felé kell fordulnia, keresve és kialakítva e vizsgálatok során a helyes, a területi munkamegosztás települési vonatkozásainak lehető legtökéletesebb feltárását biztosító metodikáját.

Dolgozatomban második része e hatalmas feladat megoldásához kíváncserény lehetőségeihez mérten néhány gondolattal hozzájárulni.

A terület városaira vonatkozó vizsgálataim során néhány tényező /idő, anyag, gyakorlat/ hiányában nem törekedhettem a teljességre. Célom mégis az volt, hogy a legalaposabban megvizsgált funkció helyes kiválasztásával és megközelítésével, valamint néhány egyéb szerepkör kevésbé mélyreható feltárásával olyan eredményekre jussak, melyek alapján már a településeknek

a körzet életében betöltött szerepére vonatkozóan általános következtetések vonhatók le. Ennek megfelelően a munkahelyek és a munkaerőellátás oldaláról megközelítve aránylag részletes vizsgálat alá vettem a városok gazdasági funkcióit, majd néhány -- kereskedelmi, egészségügyi, kulturális és igazgatási szerepkörre utaló -- tényező felmérését végeztem el.

Bármely település gazdaságföldrajzi kutatásánál -- a népességen túl -- a munkahely- és nem a lakóhely- jelleg feltárása a döntő, hiszen a település ennek révén válik a területi munkamegosztás részévé. Ily módon a munkahelyek száma és a megoszlás minden egyéb ismérvnél jobban alkalmas a település jellegének, a földrajzi munkamegosztásban betöltött szerepének meghatározására. Ezt világosan látja és megfogalmazza pl. Lettrich is az "Urbanizálódás Magyarországon" c. munkájában /132/, ennek ellenére a népesség, illetve a keresők foglalkozás szerinti megoszlásával dolgozik. Éppen a település lakóhely és munkahely funkciójának területi különválásából adódik, hogy a fenti két kategória nem és a jövőben egyre kevésbé fedi egymást, ezért az utóbbi alapján levont következtetések egyre távolabb kerülnek a valóságtól. Ezért sürgeti Lettrich a statisztikai adatszolgáltatás lakóhely-centrikus szemléletének átalakítását, a munkahelyhez kapcsolódó népesség adatainak részletes felmérését, ami nemcsak a településföldrajz, hanem más tudományok számára is komoly segítséget jelentene.

Ezzel természetesen egyetértek. Mivel azonban ilyen jellegű kész adataink még nincsenek, abból a logikai megfontolásból kiindulva, hogy az adott településhez kapcsolódó összes ^{egyénis} aktív keresők száma elegendő a település munkahelyeinek számával, megpróbáltam ez utóbbihoz a mai statisztikai adatokból eljutni. E törekvésem eredménye a következő egyszerű matematikai összefüggésbe sorítható:

$$M = K_0 + \frac{I_b - I_k}{\dots} - K_1, \text{ ahol}$$

M = a település munkahelyeinek száma,

K_0 = a település összes keresőinek száma,

I_b = a beingázók száma,
 I_k = a kiingázók száma és
 K_1 = az inaktív keresők száma.

Ezen adatok mindegyike megtalálható a statisztikai kiadványokban /202/, tehát a munkahelyek száma így ezek alapján is megközelíthető lett. Mivel pedig a felhasznált statisztikai adatok ágazati bontásban is fellelhetők, a fenti képlet alapján a munkahelyek ágazati tagolódását is megkaphatjuk.

2./ A vizsgált terület elhatárolása és településföldrajzi sajátosságai

Kutatási területem az ország DK-i részének három megyéjét, Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyét öleli fel, tartalmazva Szeged megyei jogú várost is. A jelzett terület több mint 18 ezer km² és az ország területének csaknem 20 %-át jelenti. Hazánk népességéből való részesedése 1949-től kezdve csökkenő tendenciájú és 1965-ben alig haladja meg a 14 %-ot. Nép-sűrűsége még a Budapest nélkül számított országos arányt sem éri el /79, ill. 88 fő/km²/. /1.sz.táblázat./

1.sz.táblázat: A vizsgált körzet területe és népessége

Megye	Terület km ²	Az ország területé- nek %-á- ban	Lakosság 1965 /Ezer fő/ Ezer fő/	Az orsz. népessé- gének %-ában	Nép-sű- rűség 1965.
Bács-Kiskun	8.362	9,0	565	5,5	67,5
Békés	5.668	6,1	447	4,4	78,8
Csongrád	4.263	4,5	435	4,3	104,8
Körzet	18.293	19,6	1.447	14,2	79,1

A körzet gazdasági profilja a mezőgazdaság, ezen belül a kukorica-, a szőlő-, a gyümölcs-, a rozs-, a buza-, a paprika- és a kendertermesztés, valamint a sertés- és baromfitenyésztés. Iparában az élelmiszer- és a könnyűipar kiemelkedő jelentőségű, de fontosak az építőanyagipar és a nehézipar egyes ágazatai is.

Körzetünk településsűrűsége, annak ellenére, hogy a felszabadulás után több nagyhatáru városból -- Kecskemét, Szeged, Hódmezővásárhely -- a községek egész sora vált ki, rendkívül alacsony. Az ország 1/5-én önálló településeinknek mindössze 8 %-a található. Az 1000 km²-re jutó települések száma az országos 35-tel szemben itt mindössze 14. Ennek megfelelően a települések átlagos lakosságszáma /5.586/ lényegesen magasabb az országos vidéki átlagnál /2.515/, de a Budapesttel együtt számítottánál is /3.107/. Ennek a jellegzetességnek természeti és történeti okai vannak. Az előbbieket főleg a terület síksági jellegével, viszonylag homogén felépítésével függenek össze, míg az utóbbiak leginkább az eredeti aprófalvas településrendszer elpusztító török uralom következtében hatottak. /2.sz. táblázat./

2.sz. táblázat: A körzet településállományának összefoglaló adatai

	A települések száma 1963.I.1.	Településsűrűség 1000 km ² -re	A települések átlagos lakosságszáma	A városok száma 1965. I.1.	Város-sűrűség 1000 km ² -re	A városok átlagos lakosságszáma 1000 fő.
Körzetünk	259	14	5.586	13	0,71	41,3
Magyarország	3.262	35	3.107	63	0,67	69,9
Magyarország	3.261	35	2.515	62	0,66	39,3
Bp. nélkül						

A várossűrűség arányszáma és a terület városainak átlagos népességszáma minimálisan bár, de meghaladja az országos vidéki átlagot. Ennek a ténynek és sok továbbiak értékelésekor azonban feltétlenül figyelembe kell vennünk az alföldi településrendszer egy területünkön is általános sajátos tulajdonságát, nevezetesen a kiterjedt tanyavilágot. A tanyákon élő népesség több délalföldi város lakosságának jelentős hányadát adja. Ezért a városi lakosságot területünkön semmiképpen sem azonosíthatjuk a városok lakosságával. A városok belterületét alapul véve a körzet népességének 31,3 %-a, míg a közigazgatási határok szerint 37,1 %-a tekinthető városinak. Az a körülmény, hogy az országos vidéki hasonló arányok /27,5, ill. 30,1 %/ csak 3 %-kal különböznek egymástól az itteni 5,8 %-os eltéréssel szemben, a külterületi népesség magas arányára, az a tény pedig, hogy területünk mindkét módon nyert mutatója magasabb az országos átlagnál, a városiasodás magasabb fokára utal. /3.sz.táblázat./

3.sz.táblázat: A körzet városi népességének jellegzetes adatai

	Népesség 1965. /1000 fő/	A városok né- pessége 1965. /1000 fő/	Réze- sedés az összes lakos- ságból %	A városok belterü- leti népes- sége 1965. /1000 fő/	Az összes lakosság %-ában
Körzetünk	1.447	537	37,1	453	31,3
Magyarország	10.137	4.403	43,4	4.241	41,8
Magyarország Bp. nélkül	8.202	2.468	30,1	2.228	27,1

Helytelen lenne azonban, ha a népességarány alapján azt a következtetést vonnánk le, hogy az urbanizáció a Dél-Alföldön magasabb fokot ért el mint pl. a Dunántúlon vagy Észak-Magyarországon. Az urbanizáció foka egyebek mellett leg-

inkább a népesség foglalkozási megoszlásában tükröződik, ez pedig területünkön nem igazolja a fenti következtetést.

A felszabadulás után a Dél-Alföldön városi népesség arányának növekedése két forrásból ered. Ilyen irányban hat elsősorban a városi népesség számának tényleges növekedése, másrészt viszont az a körülmény, hogy a körzet lakossága csökkent. A két tényező eredője tehát a passzív urbanizáció elemeit is tartalmazza. Érdemes az 1960-65 között eltelt viszonylag rövid időszak változásait szemügyre venni. /4.sz.táblázat./

4.sz.táblázat: A körzet városi népességének növekedése 1960-65 között

Év	Lakosság- szám /1000 fő/	A városok lakossága	Az összes népesség %-ában	A városok belterü- letének lakossága /1000 fő/	Az összes népesség %-ában
1960.	1.488,6	512,0	34,4	422,6	28,4
1965.	1.447,0	536,9	37,1	453,0	31,3

A városi lakosság aránya ebben az időszakban 2,7 %-kal nőtt. Ebből azonban csak 1,7 % a tényleges népesség növekedése, a többi 1 % pedig az összlakosság csökkenése révén jött létre. Ha változatlan össznépességgel számolhatnánk, a városi lakosság aránya 1965-ben is csak 36,1 % lenne. Figyelemre méltó az is, hogy amíg a városok népessége 2,7, addig a belterületi népesség aránya 29 %-kal nőtt.

3./ A városok nagysága

E cím alatt a közigazgatási értelemben vett város-terület^{ot} és azon élő népességet vizsgáljuk meg néhány szempontból, tehát szorosabb értelemben vett tárgyunktól elkalandozni látszunk. Az itt kapott következtetések, nagyságkategóriák azonban érdekesek számunkra és a funkcionális vizsgálatok konklúzióival összevetve annak indirekt uton történő bizonyítására használjuk fel őket, hogy a városok szerepkörét nem népességük száma, népsűrűségük és még inkább nem a területük ha-

tározza meg, hanem környezetük életében betöltött funkcióik.

5.sz. táblázat: Városaink nagysága

Város	Terület km ²	Lakosság 1965.	Népsűrűség
Baja	176,6	32.800	185
Békéscsaba	180,6	52.200	289
Csongrád	125,8	20.200	160
Gyula	179,0	24.800	139
Hódmezővásárhely	468,6	52.500	112
Kalocsa	52,8	14.500	275
Kecskemét	263,9	73.000	276
Kiskunfélegyháza	256,3	32.800	128
Kiskunhalas	311,6	27.800	89
Makó +	229,2	29.800	130
Oroszáza	202,1	32.100	159
Szeged	111,9	113.000	1009
Szentes	219,2	31.400	143

+ A várostól 1954-ben különvált és ahhoz 1963-ban visszacsatolt Rákos adataival.

A körzet legnagyobb területű városa, Hódmezővásárhely a kétmillió Budapesttel vetekszik ebből a szempontból. Kiskunhalas közigazgatási területe is óriási, de Kecskemété, Kiskunfélegyházé, Makóé, Szentesé és Orosházé is meghaladja a 200 km²-t. Körülbelül azonos nagyságú /mintegy 180 km²/ Békéscsaba, Gyula és Baja, majd Csongrád, Szeged és Kalocsa zárja a sort.

Merőben más képet mutat a városok népességszám szerinti csoportosítása. Ebből a szempontból Szeged kiemelkedik, Kecskemét is egyedül alkotja a következő kategóriát, majd Békéscsaba és Hódmezővásárhely következik. Baja, Kiskunfélegyháza, Orosháza, Szentes, Makó egységes csoportját Kiskunhalas, Gyula,

Csongrád követi, végül ismét Kalocsa foglalja el az utolsó helyet.

A terület és népességszám egymásközti viszonyát a népsűrűség fejezi ki. Városaink népsűrűsége igen tág határok között mozog. Az ismét kiemelkedő Szegedet országosan is csak Budapest és Kaposvár előzi meg. Békéscsaba, Kecskemét és Kalocsa jóval alacsonyabb értékkel alkotják a következő csoportot. A Baja, Csongrád, Orosháza, Szentes, Gyula, Makó, Kiskunfélegyháza, Hódmezővásárhely együttes arányszáma 185-112 között alakul. Kiskunhalas népsűrűsége jóval az országos átlag alatt marad. /89 fő/km²/

Nyilvánvaló, hogy a három ismerv közül a népességszám szerinti csoportosítás áll a legközelebb a funkcionális klasszifikációval nyert típusokhoz, a másik kettő szinte semmit sem mond. De a népességszám, bár nagy különbségek esetén kétségek kívül utal a funkcionális szerepkör eltérésére is, félrevezető lehet. Érdekes összevetni az itt kapott kategóriákat a dolgozat végén vázolt funkcionális típusokkal. /27. ábra./

4. A Dél-alföldi városok fejlődését befolyásoló néhány tényező

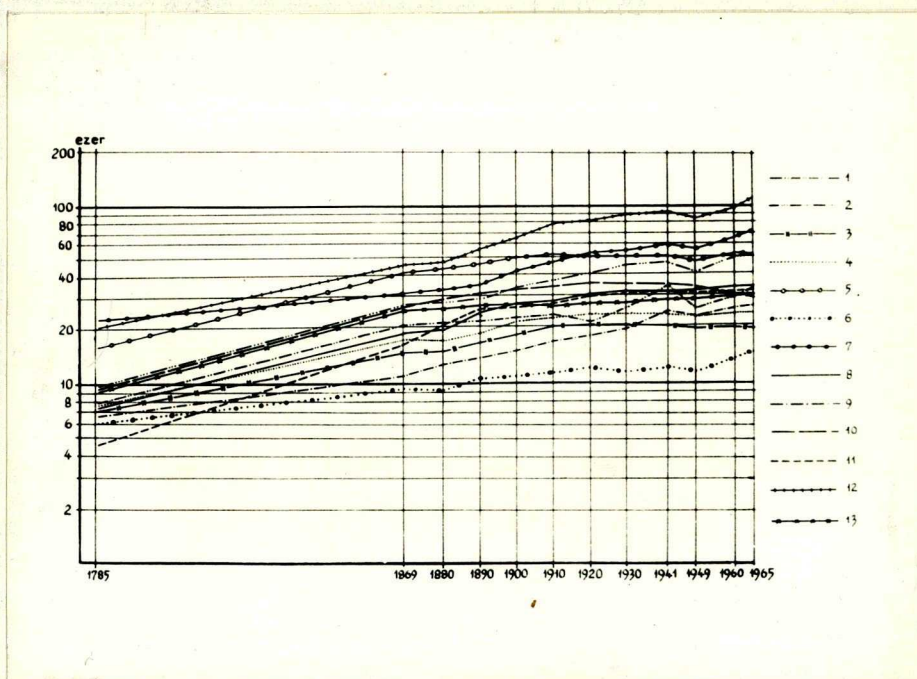
A terület egészét tekintve a felszín, az éghajlat, a talaj és a természetföldrajzi tényezők egyéb elemei szempontjából alkalmas a megtelepedésre. Egyes részei azonban különleges adottságaik révén a települések fejlődését nagymértékben elősegítették. Ilyen helyi adottságnak tekinthetők a folyó menti árvizmentes teraszok, a jó ivóvíz, a kiváló minőségű termőtalaj, stb. ^{azonban} Annak, hogy körzetünk 13 városának nagyobbik fele folyó /Duna, Tisza, Maros, Körösök/ mellé települt, nem ilyen természetű az egyedüli, sőt a döntő oka sem.

A folyóparti fekvés döntően befolyásolta a városok gazdaságföldrajzi potenciálját, ugyanis a területi munkamegosztás legfőbb utcai kezdőben a folyók voltak. Ahol a folyásirány nem esett egybe az áruk fő mozgási irányával, pontosan

nem rögzített, kiépítetlen, de állandó szárazföldi utak alakultak ki területünkön is már a korai kőszépkorban. Ezek melléke, találkozása, folyókkal való kereszteződése jelentős helyzeti energiát biztosított a településeknek. Mivel a fő forgalmi irányok a területi munkamegosztás mindenkorai függvényei, és annak átalakulásával maguk is változnak, a települések fejlődési dinamikája időben nagymértékben módosulhat.

Városaink kialakulása óta számos olyan társadalmi-gazdasági tényező hatása érvényesült hosszabb vagy rövidebb ideig, mely fejlődésüket, népességszámuk alakulását befolyásolta.

/6.sz.táblázat, 1.ábra./

1.ábra: A délalalföldi városok népességszámának alakulása 1785-1965-ig. /Most és minden további ábránál: 1= Baja, 2= Békéscsaba, 3= Csongrád, 4= Gyula, 5= Hódmezővásárhely, 6= Kalocsa, 7= Kecskemét, 8= Kiskunfélegyháza, 9= Kiskunhalas, 10= Makó, 11= Órsháza, 12= Szeged, 13= Szentos./

6.sz. táblázat: Városaink népességszámainak alakulása 1785-1965-ig

V á r o s	1785	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941	1949	1960	1965
Baja	7.951	21.248	22.398	22.982	23.642	24.558	22.479	27.669	32.055	27.907	30.244	33.092
Békkéscsaba	9.608	25.924	28.562	29.899	32.653	37.153	40.911	45.711	48.272	42.118	50.212	52.428
Csongrád	7.143	14.693	15.101	17.596	19.227	21.388	21.494	21.568	21.234	20.674	20.676	20.196
Gyula	7.773	18.209	17.767	19.682	22.103	23.913	24.480	24.899	24.901	23.567	24.626	24.896
Hódmezővásárhely	15.822	41.080	43.804	46.286	50.908	52.068	51.098	50.748	51.308	49.166	53.492	52.605
Kelcsény	5.987	9.504	9.116	10.770	11.300	11.738	12.332	11.880	12.341	11.537	13.630	14.660
Kecskemét	22.270	30.768	32.954	36.047	43.240	49.587	52.173	54.656	59.548	57.327	66.842	72.780
Kiskunfélegyháza	7.252	19.677	20.208	24.475	27.290	28.594	30.528	31.754	31.812	31.470	33.126	32.897
Kiskunhalas	6.606	10.923	12.819	14.007	15.249	18.604	19.185	21.236	25.509	24.304	26.226	27.906
Makó	9.306	26.890	29.122	31.639	32.691	33.230	36.249	35.132	34.586	33.060	30.849	29.844
Órsháza	4.676	17.382	22.042	25.387	26.812	28.104	30.112	31.171	31.778	31.429	32.033	32.173
Szeged	20.947	46.829	48.580	56.422	68.099	79.058	53.858	90.409	92.019	86.640	98.942	113.594
Szentos	9.040	24.539	25.474	27.197	27.137	27.466	28.098	28.887	29.839	29.859	31.078	31.275

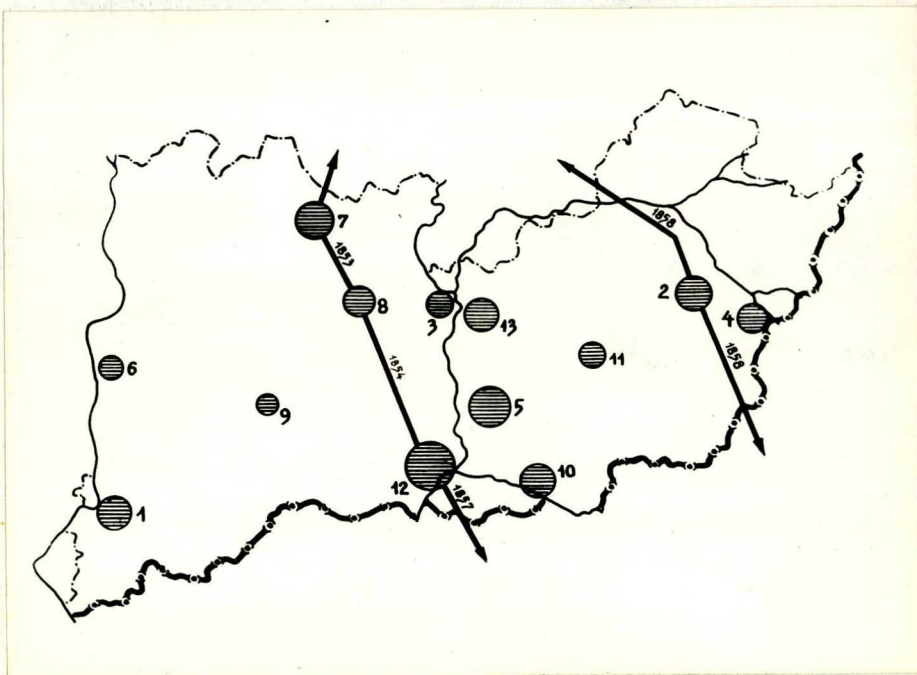
Köszültek a kapitalizmus időszakából sorolunk fel néhányat.

Az elmúlt század folyószabályozási munkálatai közvetlen pozitív hatásuk mellett közvetve is hatást gyakoroltak az egyes települések életére. E közvetett hatás azonban már nem minden esetben pozitív. Hódmezővásárhely pl. mint típusos ártérperemi település, ezáltal messze kerül a forgalmi kapcsolatainak szempontjából fontos Tiszától, mely tényező hátrányos hatását az sem tudta kiegyenlíteni, hogy jelentős mennyiségű és jó minőségű, mezőgazdaságilag hasznosítható földterülethez jutott. Bizonyos mértékig Kalocsa helyzete is hasonlóan alakult. A közvetlen vízpartra települt városok gazdasági életének biztonsága viszont jelentős mértékben megnövekedett, így fejlődésük meggyorsult. A kiterjedt vízi világ megszűnésével a vízi utak keskeny szalagra szűgöredtek, a terület belső kapcsolataiban megnőtt a szárazföldi utak szerepe. Ez a folyóktól távol fekvő, szárazföldi utak csomópontjában létrejött települések fejlődési dinamizmusának meggyorsulásában jutott kifejezésre. Jó példa erre a Békés-esanádi lőszáht közepén fekvő Orosháza.

A forgalmi helyzet kedvező vagy kedvezőtlen voltának városfejlesztő -- ezáltal népességszám-növelő -- szerepére a XIX.sz. második felének vasutépítési munkálatai mutatnak rá a legszemléletesebb módon. /2. és 3.sz. ábra. 7.sz. táblázat./

Azok a városok, melyek jelentőségükkel fogva a fő vasutvonalakat magukhoz tudták vonzani /Szeged, Kecskemét/ vagy más fontos centrumokat összekötő fővonal irányába estek /Békés-esaba, Kiskunfélegyháza/ és a későbbiek folyamán csatlakozó vonalak kiinduló- vagy végpontjai lettek, gyors fejlődésnek indultak, forgalmi helyzetük révén fontos ipartelepítő tényezőhöz is jutottak. Szeged, Békés-esaba, Kecskemét, Kiskunfélegyháza fontos vasuti csomóponttá vált, másodrendű vonalak gócpontjaként viszonylag kedvező helyzetbe került Orosháza, Baja, Kiskunhalas és Szentos, míg Makó, Hódmezővásárhely, Csongrád, Gyula és Kalocsa potenciálja csökkent. Gyula, mely eddig meg

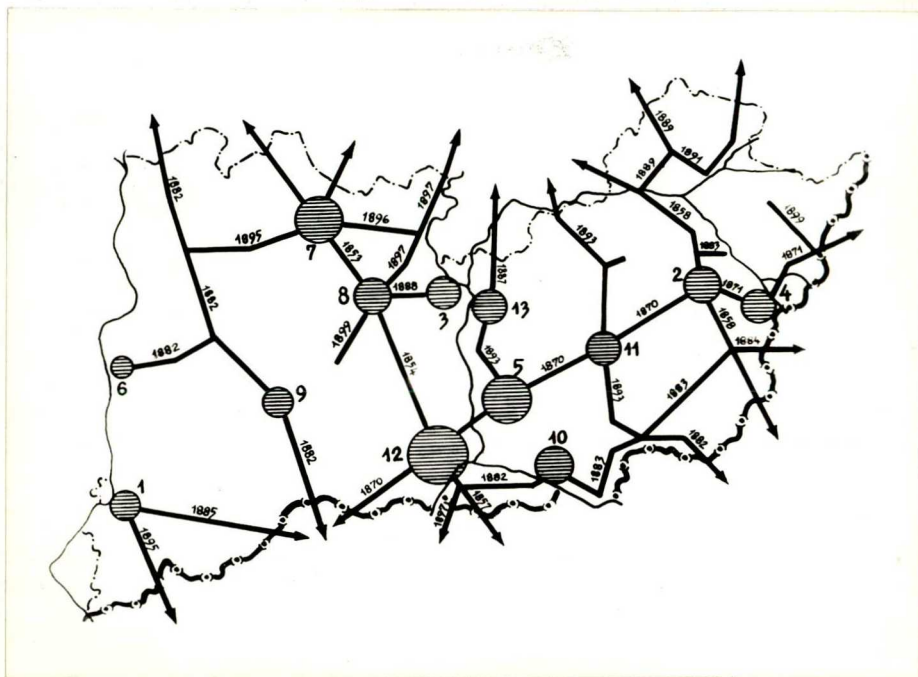
tudta érizni vezető szerepét, egyre több funkcióját kénytelen átengedni Békéscsabának, Hódmezővásárhely fokozatosan Szeged árnyékába kerül. Makó és Csongrád forgalma csak helyi jellegű, Kalocsa csak fejállomás.

2. ábra : A városok népessége és a megépült vasutvonalak
1869-ben. /1854= a vasutvonal megnyitási éve; a körök
területe arányos a városok népességével/

Az elmúlt század második felét erős mezőgazdasági konjunktúra jellemezte, melynek kedvező hatása volt az alföldi városok fejlődésére. Ebben az időben lakosságszámuk növekedése meghaladta a dunántúli és északi ipari városok népességgyarapodását. Ez azonban nem jelentett tartós fejlesztőerőt. Azok a városok, melyek jelentékenyebb ipar nélkül, csak a mezőgazdasági termelésre alapozva virágostak, annak válságba kerülésével fejlődésükben megakadtak, stagnálni kezdtek. Melyek azonban a mezőgazdasági termelésre épülő és egyéb iparral is rendelkeztek, könnyebben átvészelték ezt az időszakot.

A homokvidék városainak /Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas/ fejlődéséhez kedvező módon járult hozzá az a körülmény, hogy az ország többi részén a szőlőterületek filoxera következtében elpusztultak, így e szőlő- és gyümölcsstermésztő terület relatív súlya megnövekedett.

3. ábra: A városok népessége és a megépült vasutvonalak 1900-ban /1854= a vasutvonal megnyitási éve; a körök területe arányos a városok népességével./

Az I. világháborút követően Magyarországon új határoknak megvonása érzékenyen érintette a terület néhány városát. Gyula, amely még közlekedési helyzetének kedvezőtlené válását ki sem heverte, határmenti város lesz, így gazdasági téren végképpen Békéscsaba mögé eszik. Hasonló helyzetbe kerül Makó is, bár népessége rövid időre megnövekszik. Szeged elveszti eddigi vonzásterületének jelentős részét és ezt a gazdasági vasutak nyugat felé való kiépítésével, e területek szorosabban a városokhoz kötése-

7. sz. táblázat: A körzetünket érintő vasutvonalak megnyitási
ideje és vonalhossza /1900-ig/

Visszonylat	Megnyitási idő	Vonalhossz km
Cegléd - Kiskunfélegyháza	1853. IX. 3.	58
Kiskunfélegyháza-Szeged	1854. III. 4.	60
Szeged - Tótesvár	1857. XI. 15.	112
Szajó - Arad	1858. X. 25.	143
Békéscsaba -- Hódmezővásárh.	1870. VII. 16.	66
Hódmezővásárhely - Szeged	1870. XI. 16.	24
Nagyvárad - Békéscsaba	1871. IX. 14.	88
Mezőtur - Szarvas	1880. V. 1.	20
Arad - Mezőhegyes	1882. XI. 15.	50
Kiszsombor - Szőreg	1882. XI. 26.	19
Mezőhegyes - Kiszsombor	1883. I. 6.	42
Mezőhegyes - Kőtegyháza	1883. V. 20.	39
Békéscsaba - Békés	1883. XI. 17.	8
Kőtegyháza - Kisjénő	1884. I. 28.	27
Szabadka - Baja	1885. I. 8.	58
Pusztatonyó - Kunszentmárton	1885. V. 17.	35
Kunszentmárton -- Szentos	1887. IX. 24.	22
Kiskunfélegyháza - Csongrád	1888. IX. 16.	25
Budapest - Lajosmizse	1889. VII. 8.	63
Déaványa-Szeghalom-Kót	1891. VI. 29.	40
Szeghalom - Füzesgyarmat	1891. VI. 29.	9
Szentos - Hódmezővásárhely	1893. X. 22.	34
Szarvas - Mezőhegyes	1893. XI. 23.	76
Kisszénás - Kondoros	1893. XI. 23.	5
Baja-Zombor-Ujvidék	1895. IX. 14.	145
Kecskemét-Fülöpszállás	1895. X. 27.	42
Kecskemét - Tiszaug	1896. X. 3.	30
Szeged - Karlova	1897. IX. 29.	70
Szolnok - Kiskunfélegyháza	1897. XII. 9.	65
Püspökladány - Füzesgyarmat	1898. XII. 9.	37
Vésztő-Kőtegyán	1899. VI. 9.	28
Kőtegyán-Hollód	1899. VI. 9.	54
Kiskunfélegyháza-Kiskunmajsa	1899. VIII. 3.	25

sével igyekszik pótolni. A város egyetemet kap és ennek révén magasabbrendű funkcióinak köre kibővül. Baja kereskedelmét és gazdasági vonzaskörzetét is érinti az új határ, lelassítva a város addigi gyors fejlődését. Kiskunhalas a Budapest-Szabadka vasúti fővonal jelentőségének csökkenése révén szintén veszít lendületéből. A terület többi városánál nem mutatkozik közvetlen hatás.

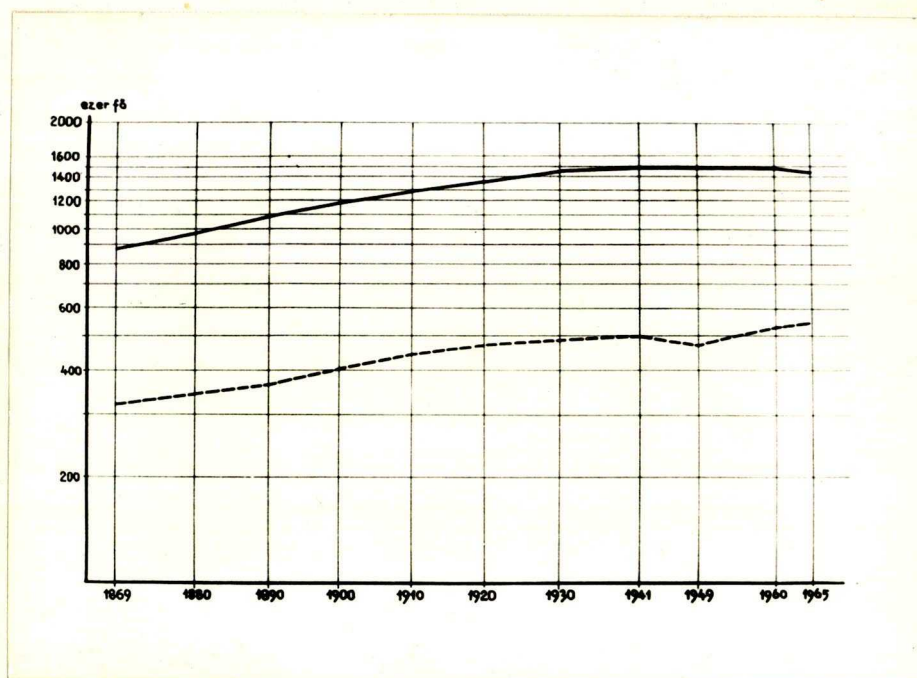
A felsorolt tényezők -- és a nem érintett többi -- hatására a körzet gazdaságföldrajzi helyzete állandóan változott, de -- ha minimálisan is -- változott a városok körzeten belüli helyzete, jelentősége is. Érdekes összevetni a körzet és a városok népesedési viszonyait. /8.sz. táblázat, illetve 4. ábra./

8.sz. táblázat: Körzetünk népességének és a városok lakosságának alakulása 1869-1965-ig /1000 fő/

Év	A körzet össz. la- kossága	A váro- sok össz- lakossága	A városi lakosság aránya %
1869.	777,5	308,7	39,2
1880.	942,1	328,0	34,8
1890.	1.075,3	352,4	32,8
1900.	1.186,4	400,3	33,7
1910.	1.297,0	435,5	33,6
1920.	1.343,1	453,0	33,7
1930.	1.433,7	475,6	33,2
1941.	1.481,2	495,5	33,5
1949.	1.489,9	469,1	31,5
1960.	1.488,6	512,0	34,4
1965.	1.447,0	536,9	37,1

Az elmúlt század utolsó évtizedéig a körzet népessége gyorsabban növekszik mint a városoké. Innen a II. világháborúig a városi népesség aránya egy 33 %-ot néhány tizeddel meghaladó szinten stagnál, majd 1949-ben mélypontját éri el. Ettől kezdve

az urbanizáció meggyorol. A folyamat arányait a körzet lakosságának csökkenése is fokozza.

4. ábra: A Dél-Alföld teljes és városi népességének alakulása 1869-1965. /folytonos vonal= teljes népesség; szaggatott vonal= városi népesség/

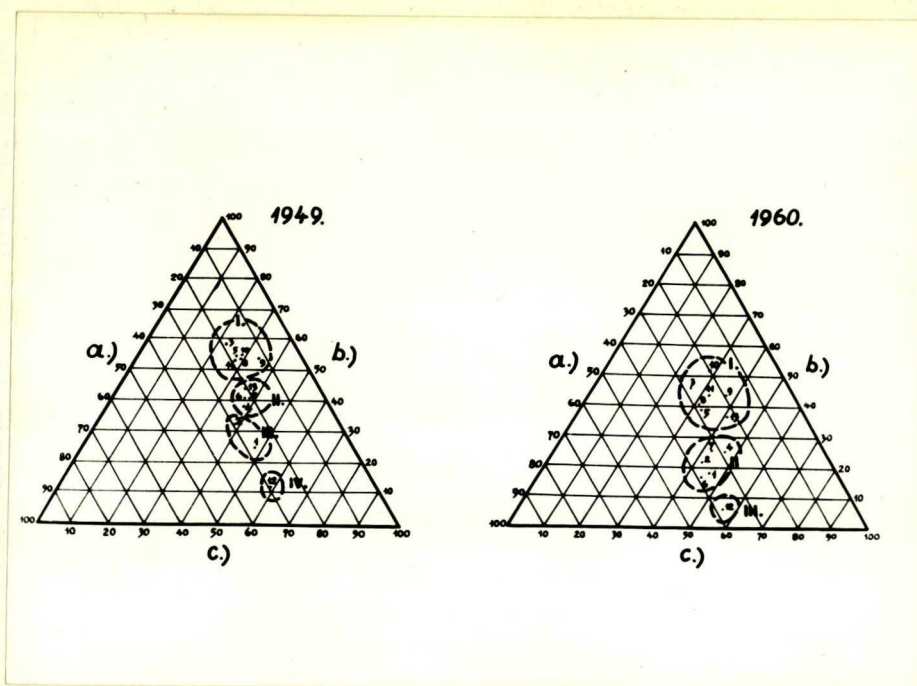
5. A körzet városai a felszabadulás után

Területünk városainak fejlődése, jellegének átalakulása szembeötlő, ha a lényegében még a felszabadulás előtti állapotokat tükröző 1949-es népszámlálás adatait az 1960-as évvel vetjük össze. /9.sz. táblázat./

A keresőket mindkét időpontban három fő kategóriára bontva, a háromszögdiagramokon jellegzetes képet kapunk.

1949-ben városaink négy jellegzetes típusát különíthetjük el a foglalkozási megoszlás alapján. Az első típusban a legnagyobb a mezőgazdasági keresők aránya, Csongrádon csaknem 60 %, de Makón, Hódmezővásárhelyen, Kiskunfélegyházán, Kiskunhalason és Orosházán is meghaladja az 50 %-ot. Az ipari keresők aránya mind a hat városnál ≈ 20 % alatt marad, sőt Kiskunhalas esetében a 15 %-ot sem éri el. Az egyéb gazdasági ágakban foglalkoztatottak aránya 22 % /Csongrád/ és 34 % /Kiskunhalas/ között mozog. Városainknak ez a csoportja akkor alig tekinthető földrajzi értelemben vett, igazi városnak.

A második kategóriában négy város csoportosul. A mezőgazdasági keresők aránya itt már 38-45 %-ra esüksen, legacsonyabb Gyulán, legmagasabb Szentoson, míg Kalocsán és Kecskeméten valamivel 40 % feletti értékkel közepes. Az ipari keresők itt is alacsony arányban szerepelnek /20-25 %/, növekszik az egyéb kategória részesedése /35-38 %/.

5. ábra: Városaink keresőinek foglalkozás szerinti megoszlása
1949-ben és 1960-ban /a= ipar; b= mezőgazdaság;
 c= egyéb/

2. sz. táblázat: A keresők foglalkozás szerinti megoszlása 1949-ben és 1960-ban /%/

Város	1949.			1960.		
	Mező- gazd.	Ipar + épít- őipar	egyéb	Mező- gazd.	Ipar + épít- őipar	Egyéb
Baja	25,3	26,8	47,9	18,6	36,2	45,2
Békéscsaba	32,2	29,9	37,9	21,1	35,6	43,3
Csongrád	58,9	19,9	21,2	45,6	27,8	26,6
Gyula	38,9	23,4	37,7	26,4	28,1	45,5
Hódmezővásárh.	54,0	18,6	27,4	39,1	28,4	32,5
Kalocsa	41,3	22,2	36,5	17,3	38,5	44,2
Kecskemét	41,5	20,9	37,6	25,4	31,1	43,5
Kiskunfélegyh.	54,5	16,8	28,7	40,0	28,0	32,0
Kiskunhalas	54,5	12,1	33,1	42,4	19,0	38,6
Makó	55,6	16,4	28,0	50,9	19,7	29,4
Grosháza	53,0	19,1	27,9	43,0	23,9	33,1
Szeged	11,0	29,8	59,2	6,5	37,9	55,6
Szentos	45,2	20,7	34,1	36,6	21,5	41,9

A harmadik, átmeneti típust két város képviseli. Békéscsabán, bár még a mezőgazdasági keresők aránya 30 % fölért van, jelentős az ipar szerepe. Baján a mezőgazdaság csak a keresők negyedét, az egyéb kategória pedig csaknem felét foglalkoztatja. Az ipar részesedése itt is csaknem 30 %.

Végül külön kategóriát képvisel Szeged, ahol a mezőgazdasági keresők aránya alig haladja meg a 10 %-ot, viszonylag alacsony /30 %/ az ipar és rendkívül magas, csaknem 60 % az egyéb foglalkozási ágak részesedése.

Összességbe az 1949-es helyzetet: a terület városai döntő többségükben mezőgazdasági jellegűek, jelentéktelen iparral és kevés kivétellel hiányos egyéb szerepükkel.

As 1960-as állapotot rögzítő háromszögdiagramon már jelentős változás tükröződik. Városaink előbbi négy jellegzetes típusa három új, világosan kirajzolódó kategóriának adja át a helyét. Az ábra egészét tekintve a városokat jelző pontok szóródása nagyobb, a mezőgazdaságitól az ipari és egyéb csúcs felé eltolódás figyelhető meg.

As 1960-as első típust alkotó városok a városiasodásnak ismét az alacsonyabb fokát képezik. A mezőgazdasági keresők aránya 35-50 % között van, sőt Makó esetében meg is haladja ezt a felső értéket. Az ipar aránya nem éri el a 30, sőt Makón és Kiskunhalason a 20 %-ot sem. Az egyéb foglalkozási kategória szempontjából Csongrád /alig 25 %/ és Szentos /több mint 40 %/ jelentik a két végletet. Egészében az első típus városai azonosak az 1949-es első típusal, kiegészülve az ebben az időszakban stagnáló Szentessal, mely a korábbi második kategóriából esett vissza. A vizsgált időszakban megmutatkozott fejlődés számottevő, foglalkozási strukturájuk átalakulása, funkcióik bővülése megindult, bár ennek intenzitása elmaradt a terület városainak átlagától.

A második típust öt város alkotja. Ezek 1949-ben részben a harmadik típusban /Békéscsaba, Baja/, részben pedig a második típusban /Kaloosa, Kecskemét, Gyula/ tartoztak. Ipari keresők aránya Gyula kivételével 30-40 % között van, az egyéb kategória 40-50, míg a mezőgazdasági keresők csak 18-25 %-kal szerepelnek. Figyelemre méltó az ipari keresők arányának megnövekedése Kaloosa esetében -- a város a körzet egyik viszonylag legiparosodottabb városa lett.

E típus városai vagy korábban is sokoldalú városok voltak, mint pl. Baja, vagy a vizsgált időszakban gyorsan fejlődtek és az ipar /Kaloosa/, az egyéb /Gyula/ kategóriák felé tolódtak el, illetve mindkét irányban harmónikusan fejlődtek, mint Békéscsaba és Kecskemét. A mezőgazdaság szerepe e városok életében már erősen alárendelt.

A harmadik típust Szeged ismét egyedül alkotja. A városban tovább csökkent a mezőgazdaság viszonylagos súlya, ipari

és egyéb szerepkörrel kibővültek. Mivel azonban az ipar fejlődése lényegesen gyorsabb volt, aránya megnövekedett, míg az egyéb kategóriák csökkent.

Mindenek változások gazdasági fejlődésünkre, iparosítási politikánkra vezethetők vissza. Példáinkból részletes foglalkozási statisztika a körzet városairól nem áll rendelkezésünkre, éppen a vidék iparosításának és egyéb irányú fejlesztésének az 1960-as években az addiginál következetesebb érvényesítése nyomán nem alaptalan az állításunk, hogy az 1949-60-as tendencia tovább folytatódott és folytatódik, városaink szerepköre, jellege tovább változik.

6./ A körzet városainak gazdasági szerepköre a munkaerőellátás oldaláról

Mint dolgozatunk második részének bevezetőjében jeleztük, a terület városainak funkciói közül mint alapvetőt a gazdaságot emeljük ki és elemezzük viszonylag részletesen. A többi lehetséges közül a munkahelyek, a munkaerőellátás oldaláról közelítünk meg a problémát, mert véleményem szerint a város környezetének betöltött szerepe ennek alapján jól értékelhető, a területi kapcsolatok kimutathatók és az egyéb funkciók területi kihatásával is korrelációba hozhatók.

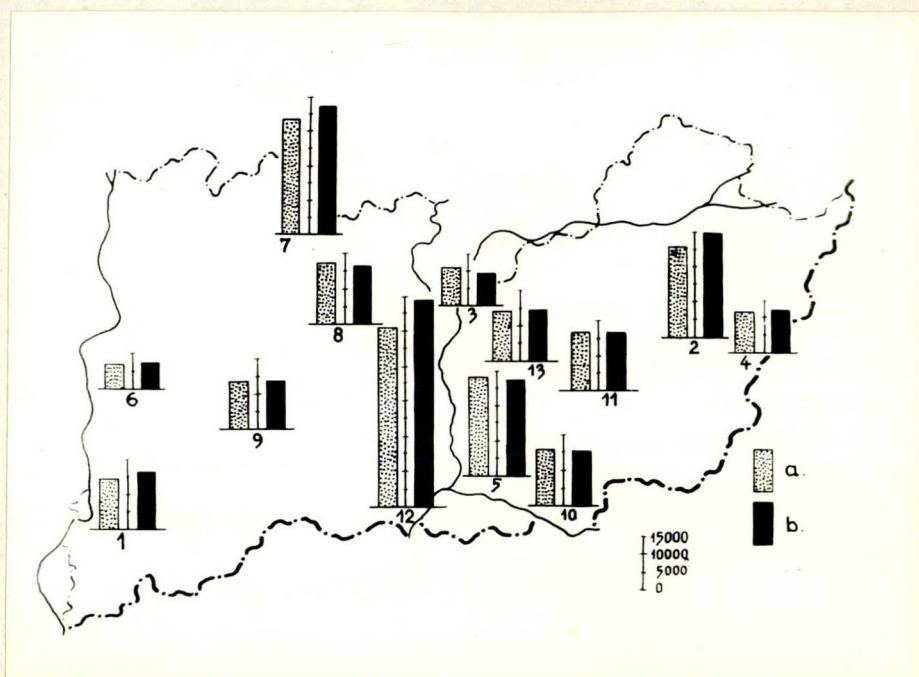
a./ Keresők és munkahelyek száma

A keresők kategóriájából mint a termelési-gazdasági funkciók szempontjából kiemelhető, kikapcsolhatjuk az inaktív keresőket. Ha városonként az aktív keresőket és a munkahelyeket egymás mellé állítjuk, változatos képet kapunk. /6. ábra./

Jóval több a munkahelyek száma az aktív keresők számánál Szegeden, Békéscsabán, Kecskeméten, Baján és Kalocsán míg a fent nem sorolt városok egy részénél a többlet már nem jelentős, más részénél pedig az aktív keresők száma meghaladja a munkahelyekét. Ezeket az eltéréseket a keresők árasztása, a be- és a kiingálás hidalja át, tehát ennek volutése arányos az illető város munkahelyeinek és aktív keresőinek számával, illetőleg arányával.

10. sz. táblázat: A keresők, munkahelyek és beingázók száma /1960/

Város	Népesség- szám 1960.	Aktív keres- ők száma	Munka- helyek száma	Bein- gázók száma	Az 1000 lakosra jutó munka- helyek száma	Az 1000 lakosra jutó aktív keresők száma	A beingázók által be- töltött munkahelyek aránya
1. Baja	30,244	14,650	16,207	1.944	538	484	12,0
Békéscsaba	50,212	25,621	28,914	3.721	575	510	12,9
3. Csongrád	20,676	10,562	9,197	253	444	510	2,7
4. Gyula	24,626	11,589	12,049	1.426	490	471	11,8
5. Hódmezővásárhely	53,492	28,058	27,473	1.559	513	524	5,7
6. Kalocsa	13,630	6,672	7.211	971	529	496	13,5
7. Kecskemét	66.842	33,986	36,536	3.034	546	509	8,3
8. Kiskunfélegyháza	33,126	16,731	15,411	686	465	505	4,4
9. Kiskunhalas	26,226	13.272	13.494	757	514	504	5,6
10. Makó	30,849	15.465	15.510	965	518	517	6,2
11. Orosháza	32.033	16.723	16.392	802	512	522	4,9
12. Szeged	98,942	50.604	58.121	8.518	587	511	14,6
13. Szentes	31.078	14.440	14.620	855	470	464	5,8

6. ábra: A kereső népesség és a munkahelyek száma 1960.
/a= kereső népesség; b= munkahelyek száma/

Már az aktív keresők aránya is városenkénti eltérést mutat. /10.sz. táblázat./

Egyes városoknál réssint a nyugdíjasok, réssint a tanulók és háztartásbeliek magasabb aránya következtében alacsony, misutt magas érték jelentkezik. Ahol a kereső-arány alacsony, viszonylag alacsony munkahely-arány esetén sem lép fel nagyobb munkaerő-áramlás, mint ez pl. Szentes esetében látható. Ugyanakkor alacsony kereső-arány esetén már közepes munkahely-arány jelentős mértékű beígázás okozója lehet. /Baja, Kaloosa./ Megfordítva: az aktív keresők magas arányát nem tudja ellensúlyozni a viszonylag magas munkahely-arány, így negatív ingázási mérleg alakul ki, pl. Hódmezővásárhelyen és Orosházán. Végül: a legalacsonyabb munkahely-aránnyal rendelkező városok /Csongrád, Kiskunfélegyháza/ közepes kereső arányukkal is más központok munkaerő-ellátó területei.

A körzet városai már a munkahelyek viszonylag nem túl magas aránya miatt sem tartoznak az ország nagy beígázási cent-

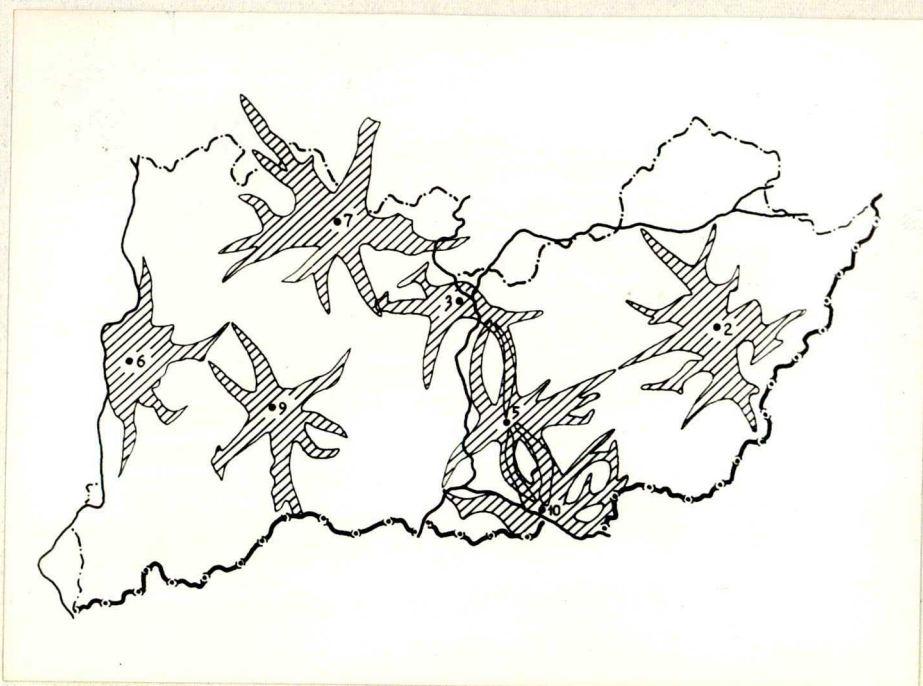
rumai kősző. Egyedül Szeged jelentős országos szempontból is. A körzet viszonylatában nagyszámú ingázót vonz még Békéscsaba, Kecskemét, Baja, Hódmezővásárhely és Gyula, míg Kalocsa esetében inkább az ingázók aránya emelkedik ki. A többi város munkaerőellátásában a beingázók szerepe kisebb. /10.sz. táblázat./

Az ingázás irányát és mértékét meghatározó, eddig fontos tényező a beingázási centrum közlekedési helyzete. A 7. és 8. ábrán városaink körül azt a területet határoltuk el, melyről a munkakeresés leggyakoribb sűrűségében, reggel 5-8 óra között a centrumba lehet jutni autóbusszal vagy vonattal, egy órányi idő alatt. Az ábrákon jól látható a fő vasútvonalak és közutak kiemelkedő szerepe, ami a körülhatárolt forma polipszerű alakjában jut kifejezésre. Az 1 órára iszkron legkiemelkedőbb concentri is csak ritkán hatolnak a centrumtól 30 km-nél nagyobb távolságra.

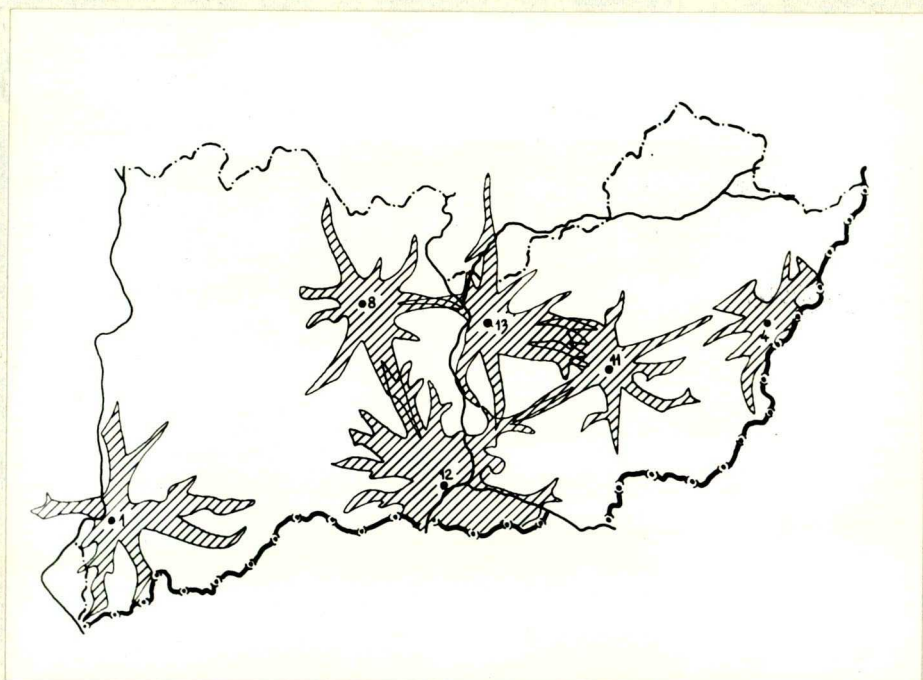
Egyes városaink /Baja, Kecskemét, Szentes/ iszkronja a körzet határain túlnyúlik. E városok körül Kecskemét és Baja jelentős számú ingázót is vonz a szomszédos területekről. Az iszkron térképek az egyes városok környekének forgalomsűrűségű területeire is rámutatnak. Így pl. világosan látszik, hogy a Maros torkolatától ÉK-re eső területet kedvezőtlen közlekedési viszonyai miatt sem Szegedhez, sem Makóhoz, sem pedig Hódmezővásárhelyhez nem fűzik szoros kapcsolatok, holott távolsága egyik várostól sem jelentős.

Mindent egybevetve: azok a települések játszik a legnagyobb szerepet a centrum munkaerő-ellátásában, melyek az iszkron határolta területen fekszenek, mint azt a 9. és a 10. ábrával való összehasonlításból is láthatjuk. Másrészt: a közlekedés, mint az ingázást befolyásoló legdinamikusabb tényező, alkalmaskodik a mindenkori munkahely-munkaerő viszonyhoz, szükség. esetén új, szabad munkaerővel rendelkező területeket tár fel.

Az ingázást fenntartó és meghatározó harmadik tényező a szabad, vagy rentábilisan szabadabbá tehető munkaerő. Ez körze-

7.ábra: A Dél-Alföld városainak 1 óráns isokron-térképe I.
/az 5-8 óráig beérkező vonatok és autóbussok alapján/

8.ábra: A Dél-Alföld városainak 1 óráns isokron-térképe II.
/az 5-8 óráig beérkező vonatok és autóbussok alapján/

tünkben, mivel mezőgazdasági terület, mindenütt biztosított, legfeljebb a jövedelmezőség mértéke szerint kisebb vagy nagyobb az elingázók aránya.

b./ Városaink munkaerőellátó övezetei

Ha homogén területen ez utóbbit figyelmen kívül hagyjuk -- és ezt Szeged kivételével megtehetjük --, úgy egy-egy városunk munkaerő vonzásterületét a munkahelyek száma, illetőleg aránya és a közlekedési helyzet határozza meg. Ezt igazolja a 9. és a 10. ábra. /11.sz. táblázat, mellékletként./

A 9. ábrán a beingázók abszolút számát ábrázoltam községenként, így a kialakult kép bizonyos fokig tükrözi a centrum munkaerővonzási volumenét, de mivel a községek eltérő nagyságúak és ennél fogva keresők száma is tág határok között mozog, a központhoz kapcsolódásuk foka nem tűnik ki. Ha viszont a központba ingázókat a község keresőjéhez viszonyítjuk, meggyűző mutatót kapunk arra vonatkozóan, hogy milyen szerepet játszik a város a község életében. Az adatok ilyen feldolgozását viszi térképre a 10. ábra. /Mindkét esetben csak azok a községek szerepelnek a térképen, amelyekből legalább 30 fő ingázik az illető centrumba./

Városaink munkaerő vonzásterülete ilyen módon körülhatárolható. Az egyes centrumok esetében már az így elhatárolt terület nagysága is eltér egymástól, még lényegesebb különbség van azonban a vonzáskörzeteken belül az ingázás intenzitásában.

A terület legtöbb ingázót vonzó központja Szeged. Környezetében 22 olyan község van, melyből legalább 30 fő ingázik a városba. Szegeden dolgozik Szőreg és Kiskundorossna keresőinek csaknem fele. Gyálarét esetében ez az arány megközelíti a 40, Tápé esetében a 30 %-ot. E települések a Szegedre beingázóknak mintegy felét, 49,6 %-át adják. Mind a négy község viszonylag jó közlekedési kapcsolatokkal rendelkezik Szeged felé, melljel egyébként csaknem összeépültek. Kapcsolataik a várossal egyéb

Jelmagyarázat a 9. ábrához

A városba beengedők száma községenként /1960/

/a= országhatár; b= a visegélt körzet határa; c= közigazga-
tási községhatár; d= folyó; e= a város munkaerő-vonzáskör-
zetének határa; f= a vonzáskörzet határa közötti vonzásnak
alávetett területen; g= a vonzásterület 11.sz. táblázatban
megnevezett községeinek azonosítási száma./

9. ábra.

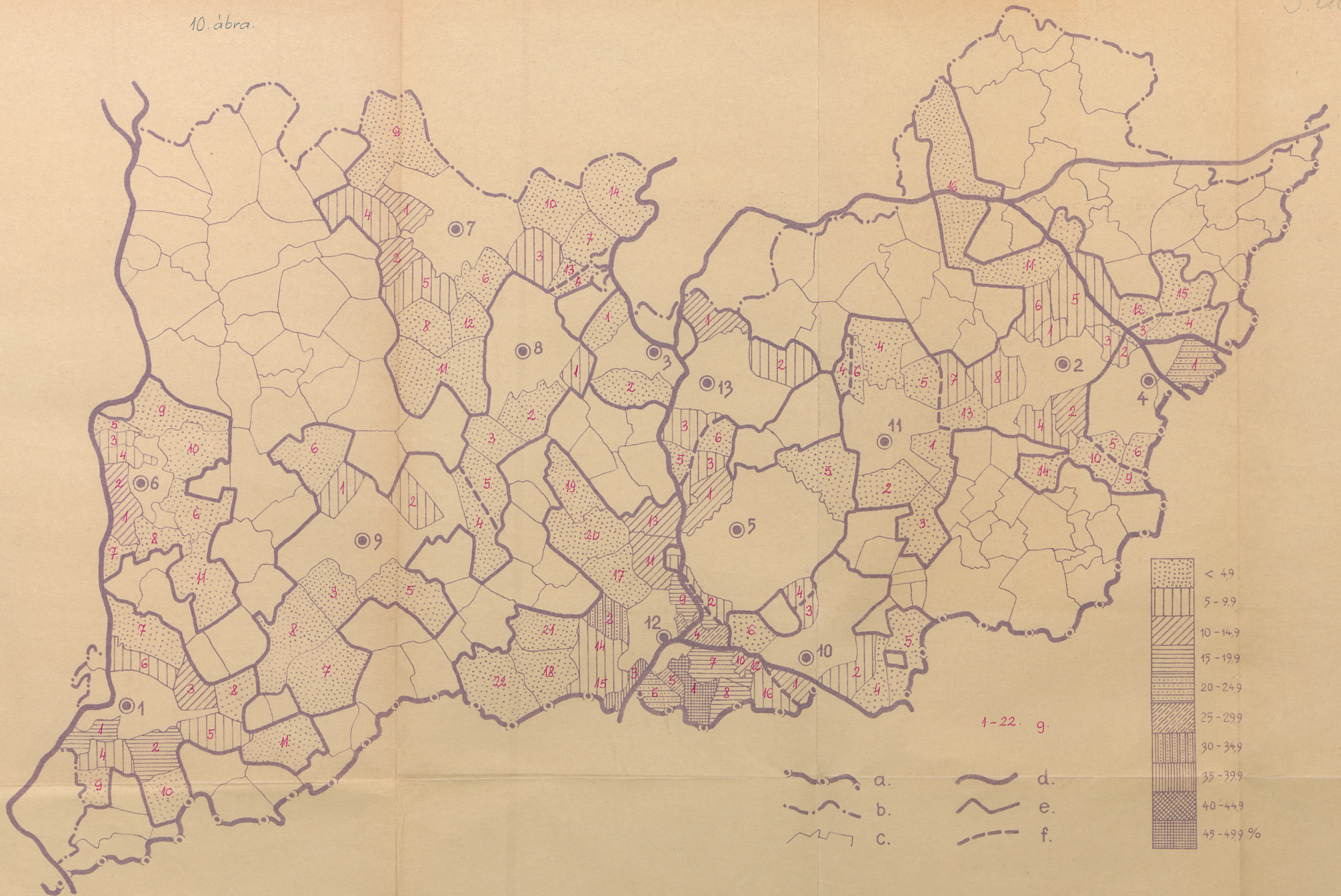
Leírás a 10. ábrához

A városba bejárok a községek keretében 1-ában /1960/

/a= országhatár; b= a vizsgált körzet határa; c= közigazgatási községhatár; d= folyó; e= a város-munkaerő-vonzáskörzetének határa; f= a vonzáskörzet határa közötti vonzásnak alávetett területen; g= a vonzásterület 11. sz. táblázatban megnevezett községeinek azonosítási száma./

10. ábra.

5. ábra

14. sz. táblázat: A körzet városainak munkatervvonzása
/a beengedők száma községenként, 1960/

Város - község	A bejár- ók száma	A vá- rosba bejár- ók %-ában	A község kereseti- nek %-á- ban	Szám a térképen
I. Baja				
Körzeti községek				
1. Vaskút	351	18,1	15,5	2
2. Csávoly	205	10,5	14,4	3
3. Szeremle	196	10,1	18,7	1
4. Bácsbokod	161	8,3	8,1	5
5. Bátmonostor	122	6,3	9,6	4
6. Érsekcsanak	95	4,9	7,6	6
7. Süköd	79	4,1	2,9	7
8. Bácsalmás	54	2,8	1,1	11
9. Nagybaracska	37	1,9	1,9	9
10. Gara	34	1,7	1,8	10
11. Felsőlőszentiván	30	1,5	2,2	8
Körzeti városok:	-	-	-	-
Külső kapcsolatok:				
Mohács	34	1,7	0,4	-
Bátaszék	83	4,3	2,3	-
Egyéb település /79/463		23,8	-	-
Összesen:	1.944	100,0	-	-
II. Békéscsaba				
Körzeti községek				
1. Békés	852	22,9	7,6	5
2. Békéscsaba	304	8,2	4,4	11
3. Újkígyós	234	6,3	7,7	4
4. Mezőmagyer	217	5,8	30,3	1
5. Csorvás	187	5,0	5,2	7
6. Elek	122	3,3	4,6	9
7. Kétegyháza	121	3,3	4,5	10
8. Szabadkígyós	114	3,1	12,9	2
9. Dobos	104	2,8	3,8	12
10. Sarkad	76	2,0	1,3	15
11. Gyoma	63	1,7	1,0	16
12. Telokgerendás	61	1,6	5,2	8
13. Gerla	58	1,6	9,4	3
14. Medgyesegyháza	46	1,2	1,8	14
15. Gerendás	41	1,1	2,9	13
16. Murony	38	1,0	5,3	6
Körzeti városok:				
Gyula	343	9,2	2,6	-
Oroszáza	205	5,5	1,2	-
Külső kapcsolatok				
Egyéb település/80/535		14,4	-	-
Összesen:	3.721	100,0	-	-

14. sz. táblázat: /Folytatás/

Város - község	A bejá- rók száma	A város- ba be- járók %-ában	A közs- ség kereseti- nek %-ában	Szám a tér- képen
----------------	-------------------------	---------------------------------------	--	----------------------------

III. Csongrád

Körzeti községek:

1. Felgyő	33	13,0	2,3	2
2. Bokros	30	11,9	2,4	1

Körzeti városok:

Szentos	87	34,4	0,5	-
Külső kapcsolatok	-	-	-	-
Egyéb település/29/	103	40,7	-	-
Összesen:	253	100,0	-	-

IV. Gyula

Körzeti községek:

1. Gyulavári	583	40,9	26,3	1
2. Sárkád	192	13,5	3,3	4
3. Dobos	106	7,4	3,9	3
4. Kétegyháza	75	5,3	2,8	5
5. Gerla	58	4,1	9,4	2
6. Elek	36	2,5	1,4	6

Körzeti városok:

Békéscsaba	133	9,3	0,4	-
Külső kapcsolatok	-	-	-	-
Egyéb település /64/	243	17,0	-	-
Összesen:	1.426	100,0	-	-

V. Hódmezővásárhely

Körzeti községek:

1. Mindszent	231	14,8	4,9	3
2. Algyő	186	11,9	6,0	2
3. Mártély	135	8,7	14,0	1
4. Füldeák	120	7,7	4,9	4
5. Szegvár	58	3,7	1,6	6
6. Székkutas	56	3,6	2,6	5

Körzeti városok:

Szeged	197	12,6	0,3	-
Méző	107	6,9	0,6	-
Oroszlány	62	4,0	0,3	-
Külső kapcsolatok:	-	-	-	-
Egyéb település/79/	407	26,1	-	-
Összesen:	1.559	100,0	-	-

14. sz. táblázat: /folytatás/

Város - község	A bejá- rók száma	A város- ba be- járók száma	A kö- zség körül- járók száma	Szám a térképen
----------------	-------------------------	--------------------------------------	---	--------------------

VI. Kolosca

Körzeti községek:

1. Bátya	220	22,6	12,3	1
2. Foktő	161	16,6	11,5	2
3. Úcsó	64	6,6	6,6	4
4. Dunaszentbenedek	59	6,1	8,0	3
5. Homokmogy	59	6,1	3,4	6
6. Dunapataj	57	5,9	1,9	9
7. Pajsa	46	4,7	2,8	7
8. Hajós	38	3,9	1,4	11
9. Miske	36	3,7	2,4	8
10. Góderlak	32	3,3	3,7	5
11. Szakmár	31	3,2	1,5	10

Körzeti városok - - - -

Külös kapcsolatok - - - -

Egyéb település /31/ 168 17,3 - -

Összesen: 971 100,0 - -

VII. Kecskemét

Körzeti községek:

1. Hetényegyháza	274	9,0	13,7	1
2. Kerekegyháza	205	6,8	6,5	4
3. Lajosmizse	167	5,5	2,4	9
4. Halvécia	160	5,3	6,4	5
5. Ballószög	133	4,4	9,9	2
6. Lakitelek	104	3,4	4,3	7
7. Nyárlőrinc	104	3,4	6,6	3
8. Tiszaújváros	80	2,6	1,2	14
9. Jákóberény	62	2,0	3,8	8
10. Bugac	54	1,8	1,8	11
11. Városhíd	49	1,6	4,8	6
12. Lászlófalva	38	1,3	1,9	10
13. Kunszállás	37	1,2	1,6	12
14. Alpár	32	1,1	1,3	13

Körzeti városok:

Kisunfőlegyháza 531 17,5 3,0 -

Kiskunhalas 30 1,0 0,2 -

Külös kapcsolatok:

Nagykőrös 246 8,1 1,8 -

Cegléd 94 3,1 0,5 -

Budaörs 79 2,6 0,0 -

Egyéb település /127/555 18,3 - -

Összesen: 3.034 100,0 - -

16. táblázat /folytatás/

Város- község	A bejárók száma	A város- ba be- járók %-ában	A kö- ség ke- resői- nek % ában	Szám a térképen
---------------	--------------------	---------------------------------------	---	--------------------

VIII. Kiskunfélegyháza

Körszeti községek:

1. Alpár	56	8,2	2,3	4
2. Petőfiszállás	52	7,6	3,0	2
3. Jászszentistván	47	6,8	2,6	3
4. Kiskunmajsa	45	6,6	2,6	5
5. Gátér	44	6,4	6,1	1

Körszeti városok:

Csongrád	131	19,1	1,1	-
Kecskemét	65	9,5	0,2	-

Külső kapcsolatok - - - -

Egyéb település /60/ 246 35,8 - -

Összesen: 686 100,0 - -

IX. Kiskunhalas

Körszeti községek:

1. Kiskunmajsa	199	26,3	2,7	4
2. Rirtó	48	6,4	8,3	1
3. Balotaszállás	47	6,2	2,6	5
4. Jánoshalas	46	6,1	0,6	8
5. Harkakütyü	45	5,9	6,9	2
6. Soltvadkert	45	5,9	1,0	6
7. Kunfehértó	44	5,8	4,4	3
8. Málykut	38	5,0	0,7	7

Körszeti városok - - - -

Külső kapcsolatok - - - -

Egyéb település /52/ 245 32,4 - -

Összesen: 757 100,0 - -

X. Makó

Körszeti községek:

1. Kiszombor	274	29,4	16,8	1
2. Apátfalva	200	20,7	6,7	2
3. Füldek	163	16,9	6,6	3
4. Csánápalota	69	6,5	2,2	5
5. Magyarcsanak	41	4,3	2,6	4
6. Marosléle	33	3,4	2,1	6

Körszeti városok - - - -

Szeged 47 4,9 0,1 - -

Külső kapcsolatok - - - -

Egyéb település /31/ 144 14,9 - -

Összesen: 965 100,0 - -

14. sz. táblázat: /folytatás/

Város - község	A bejár- ók száma	A város- ba be- járók %-ában	A község kereső- nek %-á- ban	Szám a térképen
XI. Orosháza				
Körzeti Községek:				
1. Tótkomlós	154	19,2	3,1	3,0
2. Nagyszénás	123	15,3	3,1	4
3. Csorván	93	11,6	2,6	5
4. Pusztafülvár	75	9,4	4,1	1
5. Cádoros	58	7,2	2,2	6
6. Kardoskut	47	5,9	4,0	2
Körzeti városok	-	-	-	-
Kül-ö kapcsolatok	-	-	-	-
Egyéb település /63/	252	31,4	-	-
Összesen:	802	100,0	-	-
XII. Szeged				
Körzeti községek:				
1. Kiskundorozsma	2.200	25,8	44,1	2
2. Szőreg	1.082	12,7	46,3	1
3. Tápé	840	9,9	29,2	4
4. Algyő	544	6,4	17,5	9
5. Sándorfalva	465	5,4	14,1	11
6. Dossak	270	3,2	13,2	7
7. Tiszassziget	187	2,2	21,7	6
8. Kükesháza	159	1,9	19,1	8
9. Kistelek	158	1,9	3,3	19
10. Kiszombor	153	1,8	6,0	16
11. Domaszék	152	1,8	6,5	14
12. Kúszte	151	1,8	6,1	15
13. Mórahalom	148	1,7	3,5	18
14. Újcsentiván	142	1,6	25,1	5
15. Szentgyörgy	114	1,3	4,8	17
16. Gyálterét	102	1,2	37,6	3
17. Dóc	79	0,9	11,2	13
18. Balástya	71	0,8	2,1	20
19. Ásotthalom	55	0,6	1,5	22
20. Ferencszállás	48	0,6	11,6	12
21. Klárafalva	45	0,5	14,5	10
22. Zákányszék	36	0,4	1,7	21
Körzeti városok:				
Hódmezővásárhely	527	6,2	1,7	-
Makó	256	3,0	1,5	-
Szentos	41	0,5	0,3	-
Kül-ö kapcsolatok	-	-	-	-
Egyéb település/111/	493	5,8	-	-
Összesen:	8.518	100,0	-	-

16. sz. táblázat: /folytatás/

Város - község	A bejá- rók száma	A város- ba be- járók %-ában	A község kereső- nek %- ában	Szám a térképen
XIII. Szenton				
Körzeti községek:				
1. Szegvár	180	21,1	5,0	3
2. Nagytőke	99	11,6	14,6	1
3. Mindszent	61	7,1	1,3	5
4. Fábiánsebestyén	58	6,8	5,1	2
5. Gádoros	61	7,1	2,3	4
Körzeti városok:				
G. ongrád	114	13,3	1,0	-
Hódmezővásárhely	58	6,8	0,2	-
Külös kapcsolatok	-	-	-	-
Egyéb település /2/	224	26,2	-	-
Összesen:	855	100,0	-	-

tóron is szorosan. A beingázók rendkívül magas aránya -- ami csak megszűn, ha a realisabb képet adó összevetési alapot, az aktív keresőkhez való viszonyítást alkalmazzuk -- arra utal, hogy ezek a községek a város előrehaladott fejlődési stádiumban lévő funkcionális agglomerációjának részei, az összeépülés pedig már a térbeli agglomeráció kialakulását jelenti. Nem lehet kétséges, hogy az így létrejött egység előbb-utóbb a közigazgatási rendezést is megköveteli.

A fenti négy községen kívül igen erősen kapcsolódik Szegedhez -- a funkcionális agglomeráció kezdeti lépését képviselve -- Újszentiván, Tiszassziget, Deszk, Kubekháza és Algyő is. Mind az öt település központtal való közlekedési kapcsolata jó. A keresőknek több mint 10 %-a talál a központban munkalehetőséget. Előrefelva, Sándorfalva, Ferenesszállás és Dóc községekből, míg a többi település esetében ez az arány kisebb.

Mind a közlekedési helyzet mostohább volta, mind pedig a mezőgazdasági termelés eltérő iránya hozzájárul ahhoz, hogy Szeged munkaerővonzása területileg aszimmetrikus, nyugat felé kevésbé intenzív. A szőlő- és gyümölcsstermesztés nagyobb munkaerőáfordítást igénylő műveletei, nagyobb jövedelmezősége, a kiterjedt tanyavilág okozza, hogy még az egyébként jó közlekedési feltételekkel rendelkező területekről, így a Budapest-Szeged fő vasút és közút mentéről sem alakult ki jelentősebb mértékű ingázás.

Körzetünk második legnagyobb beingázási centruma Békéscsaba. Vonzáskörzetébe 16 község tartozik. Legintenzívebb Mezőgyer kapcsolata a városhoz, keresőknek több mint 30 %-a Békéscsabán dolgozik. Szabadkigyós hasonló aránya meghaladja a 10 %-ot, míg az 5 %-nál magasabb aránnyal szereplő községek körülölelik a várost. Közülük kiemelkedő jelentőségű a város munkaerőellátása szempontjából az ország második legnépesebb községe, Békés, mely a Békéscsabára beingázóknak csaknem negyedét adja. A város munkaerő vonzásterületének képe -- a közigazgatási községterületek torzításai ellenére -- meggyőzően

mutatja a közlekedési viszonyok ingázási szempontból való döntő szerepét.

Kecskemét munkaerővonzása csak valamivel kisebb Békéscsabánál és 14 községre terjed ki. Vonzáskörzetére jellemző, hogy viszonylag alacsony az egyes települések keresőinek centrumba ingázási aránya, csak Hetényegyháza esetében haladja meg jelentősen a 10 %-ot, és Ballószög községnél éri el ezt a határt. A város periférikus fekvése következtében és jó közlekedési viszonyai révén nagy távolságról, a körzet határain túlról is vonz munkaerőt.

A Bajára beingázó mintegy 2000 fő zömével a körzet 11 községéből jár be. Közülük Szeremle keresőinek csaknem együttese, Vaskút és Csávyoly keresőinek pedig mintegy 15 %-a kapcsolódik a centrumhoz. Ez az arány Bátmonostor, Bácsbokod és Ércsek esetén is felül van a 7 %-on. A Kecskeméthez hasonló peremi fekvés révén Baja szivóhatása is túlterjed körzetünk határára, bár az előbbinél kisebb mértékben.

Jelentős számú, több mint 1500 beingázót vonz Hódmezővásárhely. Vonzáskörzete -- Szeged árnyékában -- mindössze 6, viszonylag magas népességszámú községre terjed ki. Legintenzívebben Mártély kapcsolódik a városhoz, keresőinek 14 %-a dolgozik ott. Ez is indokolja azt a döntően üdülési szempontokkal alátámasztott -- többek által hangoztatott -- elképzelést, miszerint a község Hódmezővásárhelyhez való közigazgatási visszacsatolása a természeti szépségekben gazdag település fejlesztésének termékeny lehetőségeit adná. Algyő, Mindszent és Földes szerepel még 5 % körüli értékek a centrum felé irányuló munkaerőáramlásban. A nagyhatáru városban jelentős a külső mezőgazdasági területek, tanyák és tanyaközpontok keresőinek központba gravitáló ingázása is, melynek volumene megközelíti az 1000 főt.

A Gyulára beingázók száma több mint 1400, a körzet hat községét érinti. A város vonzásterülete Békéscsaba jóval intenzívebb vonzása és az országhatár közé szorult, ÉK-DNy irányban

megnyult terület. Gyulavári keresőinek több mint egynegyede Gyulán talál munkalelkalmat; a nagyobb arány kialakulásának elsősorban a központ erőlyes vonzásának, munkalelkalmaknak hiánya, illetve korlátozott volta az akadály. A település Gyula funkcionális agglomerációjának része, és egyre inkább részévé válik térbelileg is. A munkaerőellátó övezet többi községe közül Sarkad a beingázók abszolút számával /mintegy 200 fő/, Gerla pedig magas arányszámával /9,4 %/ tűnik ki.

A körzet legkisebb városa, Kalocsa a beingázók abszolút számát tekintve a 7., arányát alapul véve pedig Szeged után a második helyen áll. 11 községből csaknem 1000 beingázót vonz. A vasut szempontjából mostoha közlekedési helyzetét a kiterjedt autóbusszhálózat kompenzálja. A városban dolgozik Bács és Fekete keresőinek több mint 10, Dunasszentbenedek és Úszód keresőinek több mint 5 %-a. A város környezetében felszabaduló jelentős számú mezőgazdasági munkaerő továbbra is indokolttá teszi a központi ipari fejlesztését.

Makón is csaknem 1000 beingázó talál munkalelkalmat. A város munkaerő vonzáskörzete hat községre terjed ki. Legintenzívebb és legnagyobb arányú a munkaerőáramlás a központtal jó közlekedési kapcsolattal rendelkező Kiszombor, valamint a Apátfalva és Földvár községekből. A nagy szomszéd, Szeged vonzása a Maros és az országhatár közötti településeket elvonja Makó körzetéből.

Szentes munkaerővonzása nem éri el a 900 főt, és a körzet öt községre terjed ki. Nagytőke keresőinek mintegy 15, Fábianszobestye és Szegvár keresőinek pedig 5 %-át foglalkoztatja a város. Szentes közlekedési helyzete, környezetének nagyszámú gazdaságosan szabadrá tehető mezőgazdasági munkaerő a központ iparosítása révén nagyobb volumenű ingavándorforgalom kialakulásának képezik alapját.

Örösházára a körzet hat községből mintegy 800 fő jár be dolgozni. Vonzáskörzetében egyetlen olyan település sincs, melyben a beingázóknak az összerakókhöz viszonyítottaránya meg-

haladná az 5 %-ot.

Kiskunhalas mintegy 750 fős munkaerővonzása körzetünk 8 községét érinti. A beingázók több mint egynegyede, 200 fő Kiskunmajsáról jár be. Pirtó keresőinek több mint 8, Harka-kötény keresőinek csaknem 7 %-a dolgozik a városban. /Csupán ennek alapján is csak helyeselni lehet Pirtónak a kiskőrösi járástól a kiskunhalasihoz való csatlását./

Kiskunfélegyháza munkaerővonzása nem éri el a 700 főt, a vonzáskörzetébe tartozó öt község közül csak Gátér keresőinek ingázóaránya haladja meg az 5 %-ot.

Csongrád mindössze 250 beingázót vonz, csupán Bokros és Felgyő községek keresőinek foglalkoztatásában játszik szerepet, mindkét esetben 2,5 % alatti ingázó-aránnyal.

c./ Átfedési területek

Mint ahogyan a 9. és 10. ábrán látszik és a fenti taglalás nyomán is kitűnt, az egyes városok munkaerő vonzáskörzete nem mindig határolható el egyértelműen, a különböző centrumok vonzása néhány esetben átfedi egymást, tehát egyes települések kettős munkaerővonzásnak vannak alávetve.

Szép példáját látjuk ennek Békéscsaba és Gyula esetében. A hat községből, melyekre Gyula vonzása hat, csupán Gyulavári kapcsolódik kizárólagosan Gyulához, a többi ötből mind Békéscsabára, mind pedig Gyulára ingáznak. Közülük Sarkad inkább Gyulához /távolság, közlekedési helyzet/, Elek és Kőtegyháza pedig /hasonló okokból/ inkább Békéscsaba vonzásterületéhez kapcsolódik. Debocsról és Gerláról mindkét centrumban azonos számú ingázó jár be.

Szeged vonzásterülete is átfedésekkel kapcsolódik Hódmezővásárhely, illetve Makóhoz. Szeged és Hódmezővásárhely viszonylatában Algyő alávetettsége kettős. A város jóval intenzívebb vonzása következtében a község döntően Szeged munkaerő-ellátó övezetéhez tartozik. Szeged Makó felé messzei kitolta vonzásterületének határait, de a Makó közvetlen közelében lévő,

kettős vonzásnak kitett Kiszombor esetében már alulmarad Makóval szemben: a község szorosabban kapcsolódik a Maros parti városokhoz.

Hódmezővásárhely munkaerőellátó övezetének elhatárolása nemcsak Szeged felé problematikus, Makó és Szentos irányába is átfedésses a határ. Az előbbi esetben Hildcsák község szerepel kettős vonzás alatt. Valamivel nagyobb a Makóra beigázók száma, de ennek alapján hovatartozása nem dönthető el egyértelműen. A Szentos és Hódmezővásárhely között fokvő Szegvár és Mindszent községekből mindkét centrumba jelentős az ingázás. Az arányok alapján Szegvár elsősorban Szentos, Mindszent pedig elsősorban Hódmezővásárhely munkaerőellátó övezetének része.

Grosháza és Békéscsaba között a kettős vonzásnak kitett Csorvás inkább a jóval intenzívebb szívóhatású Békéscsabahoz kapcsolódik. Az Grosháza-Szentos vasutvonal mentén fokvő Gádoros mindkét centrumhoz azonos sullyal kötődik.

A Duna-Tisza közti városok vonzásterületei között -- rószint az ingázás viszonylag kisebb foka, valamint a városok egymástól való nagyobb távolsága következtében -- jóval kevesebb az átfedés. Kecskemét és Kiskunfélegyháza között a kettős, bár egyaránt gyenge vonzásnak alávetett Alpár inkább Kiskunfélegyházához, a Kiskunhalas és Kiskunfélegyháza közötti Kiskunmajsa döntően Kiskunhalashoz kapcsolódik.

d./ A centrumok kölcsönös vonzása

A vonzásterületek átfedési övezeteinek áttekintése elvezet bennünket a városok egymás közötti kapcsolatainak vizsgálatához. /11.sz. ábra./ Egyes városok esetében a munkaerő kölcsönös vagy akár egyoldalu áramlása jelentős mértékű, ami az eltérő profilra, a funkciók megosztott voltára és a jó közlekedési helyzetre utal, más városok esetében azonban kicsi vagy teljesen hiányzik.

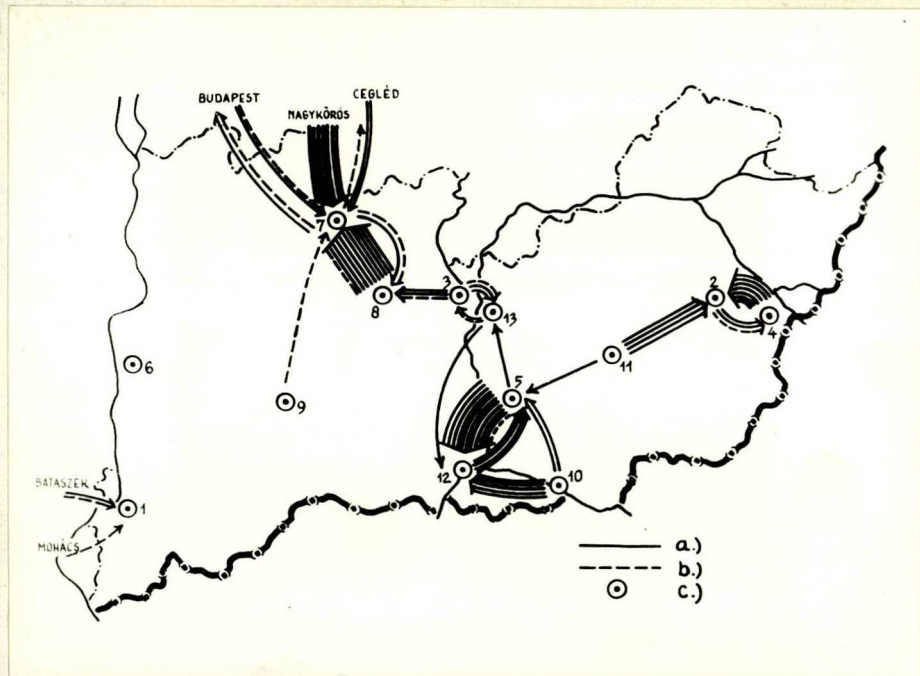
Nagy a városok közötti kölcsönös munkaerőáramlás a Szeged-Hódmezővásárhely-Makó háromszögben, melyben természetesen Szeged szerepe dominál. A városba Hódmezővásárhelyről több mint

500-an, Makóról kb. 250-en járnak be, de még a Szentesről be-ingázók száma is meghaladja a 40 főt. Az adatszerzés időszakában Hódmezővásárhely még mint megyeszékhely szerepelt, így igazgatási funkciója révén Szegedről és Makóról mintegy 300 főt vonzott.

A Békéscsaba és Gyula között fennálló funkcionális munkamegosztás a két város között munkaerőáramlást eredményez. Ennek kialakulásához természetesen a két város viszonylagos közelsége is hozzájárul. Kettőjük ilyen jellegű kapcsolatában is Békéscsabáé a vezető szerep, amit az a körülmény is alátámaszt, hogy a város Örosháza mintegy 200 ingázójának is munkaalkalmat biztosít.

Kecskemét és Kiskunfélegyháza között még egyoldalabb a kapcsolat, mint azt Szeged és Hódmezővásárhely esetében láttuk. A Kiskunfélegyházáról Kecskemétre ingázó több mint fél-ezer fővel szemben ellenkező irányba csak 65 fő utazik. Kecskemét vonzása minimális mértékben Kiskunhalasra is kihat.

Míg Kiskunfélegyháza Kecskeméttel szemben alárendelt szerepre kényszerül, Csongrádra viszonylag erős szivóhatást gyakorol, hiszen beingázóinak csaknem ötöde csongrádi. Csongrád Szenteszel való kölcsönös kapcsolata is az utóbbi förlényét mutatja.

11. ábra: A városok kölcsönös és területükön kívüli munkaerővonzása /1960/ /a= 50 fő; b= 25 fő; c=vonzási közp./

Bajának és Kaloosának sem egymással, sem pedig a körzet egyéb városaival nincs jelentősebb munkaerőáramlási kapcsolata, aminek elsősorban a nagy távolság az oka.

e./ Városaink külső kapcsolatai

Körzetünk két városának, Kecskenének és Bajának munkaerővonzása túlterjed a körzethatárokon. /11.sz. ábra./ Kecskenétre csaknem 250 fő jár be Nagykerüsről, mintegy 100 Ceglédre és még Bp-ről is 79 fő talál munkát a városban. Bajára főleg Bátaszékről és Mohácsról jelentős a beígázók száma.

/Bár az általában vizsgált körzetről mint rayonról az eddigiekben sehol sem beszéltem és nem is beszélhettem, hiszen torultát a sok esetben önkényesen megválasztott megyehatárokból olvasztottam össze, és bár a rayonok elhatárolásánál nem elsőrendű szempont a centrumok vonzásterülete, mégis nyilvánvalónak lássuk, hogy a rayonhatárok e két város körzetében nem esnek egybe a megyehatárokkal, -- ami nem jelenti azt, hogy másként egybeesnek./

f./ Új tendenciák

Az ingázási viszonyok és kapcsolatok általános áttekintésének végétével egy tényezőre feltétlenül utalnunk kell. A felhasznált adatok az 1960-as népszámlálás időszakából valók, így az eltelt több mint 5 év -- bár az alapvető összefüggéseken nem változtott -- jelentősen módosította azokat. E módosulás számszerű mértéke nem ismeretes előtte, a tendenciákra vonatkozóan azonban néhány következtetés a pontos adatok ismerete nélkül is levonható:

- a./ A körzet ingavándorforgalma egészében véve jelentősen megnövekedett, ami a mezőgazdasági gépszerűség arányának csökkenésével és a városok iparosításával hozható összefüggésbe.
- b./ Különösen gyors növekedés tapasztalható Szeged, Békéscsaba és Kecskenét, a körzet három leggyorsabban fejlődő városa esetében.

- c./ Viszonylag gyors növekedés tapasztalható a nagy mezőgazdasági területek központjaitként szereplő Baja és Kalocsa munkaerővonzásában.
- d./ Egyes közepes munkaerővonzású városok iparosításuk /Órsháza, Szentcsanak/ vagy egyéb tényezők révén /Gyula, Kiskunhalas/ növelték beígázóik számát.
- e./ Egyes városok esetében a munkaerővonzás stagnálás, illetve kissérvű csökkenése tapasztalható /pl. Hódmezővásárhely a megyeszékhely-funkció elvesztése, Makó pedig a város általános egyhelyben topogása miatt.

g./ A tényleges és potenciális lakosságszám

A beígázás jelensége nemcsak a munkahely-munkaerő relációban teremt kapcsolatot a centrum és körzetének települései között. A város szerepe ebben a viszonyban sokrétűbb. A beígázók igénybe veszik a város belső közlekedését lebonyolító eszközöket, vásárlásaik jelentős részét üzleteiben bonyolítják le, használják egészségügyi, szociális, kulturális és szolgáltatató létesítményeit. Ennek a népességszámban nem mutatható, de effektíve a városban élő és tevékenykedő, esetenként több ezer embercsoportnak az ellátása jelentékeny terhet ró a városra és arra kényszerít, hogy velük az egyes létesítmények tervezésénél számoljanak. A beígázók döntő többsége végül céljaként a centrumban, a munkahely közelében való letelepedést tekinti, mely törekvés főként a beígázási központ lakóhelyfunkciója bővítési lehetőségeinek korlátozott volta miatt utköszik.

Ha a város nem is tud minden letelepedni aköz beígázójának azonnal lakást biztosítani, velük mint munkahelyük révén elsősorban a városhoz kapcsolódó népességgel a miben és . . . jövőben egyaránt számolnia kell. Ezért van jelentősége az u.n.

potenciális lakosságszám meghatározásának, melyet a következő összefüggés alapján kaphatunk meg:

$$L_{\text{pot.}} = L_{\text{tényl.}} + \frac{a}{I_b - I_k}, \text{ ahol}$$

$L_{\text{tényl.}}$ = a tényleges lakosságszám,

I_b = a beingázók száma,

I_k = a kiingázók száma,

a = arányossági tényező.

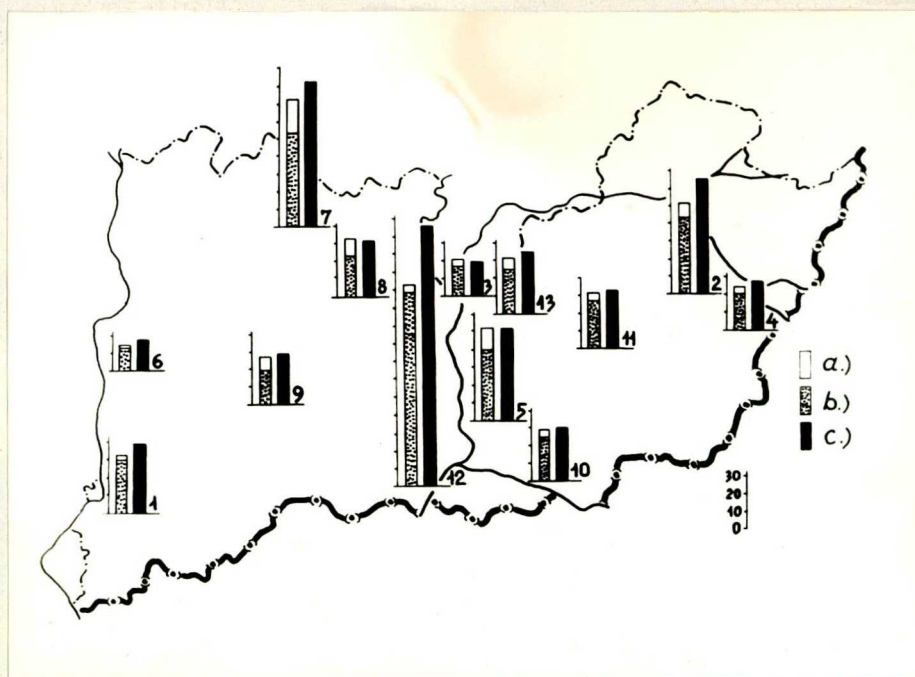
Ez utóbbi értéket általában 4-nek vesszük, így a 12. táblázat adataiban én is. Bizonyos megfontolások -- így a családok csökkenő nagysága, a kétlakiság elterjedt volta, valamint annak alapján, hogy a beingázók jelentős hányada a fiatal korosztályokból kerül ki -- úgy vélem, hogy értéke inkább a háromhoz áll közel. Ennek eldöntése azonban részletes vizsgálatokat igényelne.

12. sz. táblázat: Városaink potenciális lakosságszáma 1965.

	Tényl./Ezer fő/	Pot./Ezer fő/	%
Baja	32,8	39,2	119,5
Békéscsaba	52,8	65,8	126,1
Csongrád	20,2	19,6	97,0
Gyula	24,8	28,4	114,5
Hódmezővásárhely	52,5	52,1	99,2
Kalocsa	14,5	17,7	122,1
Kecskemét	73,0	83,0	133,7
Kiskunfélegyháza	32,8	32,0	97,6
Kiskunhalas	27,8	29,4	105,7
Makó	29,8	30,6	102,6
Órsháza	32,1	32,9	102,5
Szeged	113,0	147,0	130,1
Szentos	31,4	34,4	109,5

Városaink 1965-ös tényleges és potenciális lakosság-számának összevetését a 12. ábra tartalmazza, feltüntetve egyúttal a külterületi lakosság arányát is. Mivel a beengázók mint a jövő városi népessége jühetnek számításba, a tényleges és a potenciális lakosságszám közötti arány az egyes városok növekedési energiáival megközelítően arányos. Érdemes ezért városainkat áttekinteni ebből a szempontból is.

Tulajdonképp többségükben -- a 13-ból 10 város esetében -- a potenciális lakosságszám nagyobb a ténylegesnél. A legnagyobb pozitív irányú eltérés Szeged, majd Békéscsaba adatainál látható, de Kalocsa, Baja, Gyula és Kecskemét arányszáma is megfelelő fejlődés biztosítékaként értékelhető. Szentes viszonylag magas λ -értéke a legutóbbi évek iparfejlesztési erőfeszítéseinek eredménye. Kiskunhalas, Makó és Orosháza 100-at alig meghaladó aránya arra utal, hogy e városok munkahelyeik száma révén aligha fejtenek ki környezetükre akkora szivóhatást, hogy ennek révén fejlődésük kellő utone a környező mezőgazdasági területek rovására biztosítva lenne. Még inkább jellemző az a tény azokra a városokra /Hódmezővásárhely, Kiskunfélegyháza, Csongrád/, melyek potenciális lakosságszáma kisebb a tényleges népességszámmal. A városok utóbbi csoportjai a vonzóköriükben felszabaduló mezőgazdasági munkaerő felvételére, sok esetben az erősebb vonzási centrumokkal szemben saját természetes szaporulatuk megtartására sem képesek, így ezek a döntően gyengén iparosodott települések stagnálnak, esetenként visszafejlődnek.

12. ábra: Városaink tényleges és potenciális lakosságának 1965.

/a= külsőterületi népesség; b= belterületi népesség;
c= potenciális népességszám; a skála értékei 1000-ban
értendők/

h./ A munkahelyek ágazati tagolódása

A munkahelyek száma és az ezzel kapcsolatos különböző mutatók megmutatják egy település általános szerepét a földrajzi munkamegosztásban. A beingázók száma és az ezzel kapcsolatos vizsgálatok a centrumtelepülés és körzetek közötti kölcsönhatások intenzitására utalnak. Annak megvilágítására azonban, hogy ezek a kölcsönhatások mely népgazdasági ágazat, illetve funkció esetében érvényesülnek leginkább és melyeknél legkevésbé, az egyes ágazatok viszonylatában is meg kell vizsgálnunk a munkaerőellátás, a beingázás kérdéseit.

Ehhez azonban elsősorban az egyes városok munkahelyi-ágazati megoszlásának ismeretére van szükség. Az idevonzó

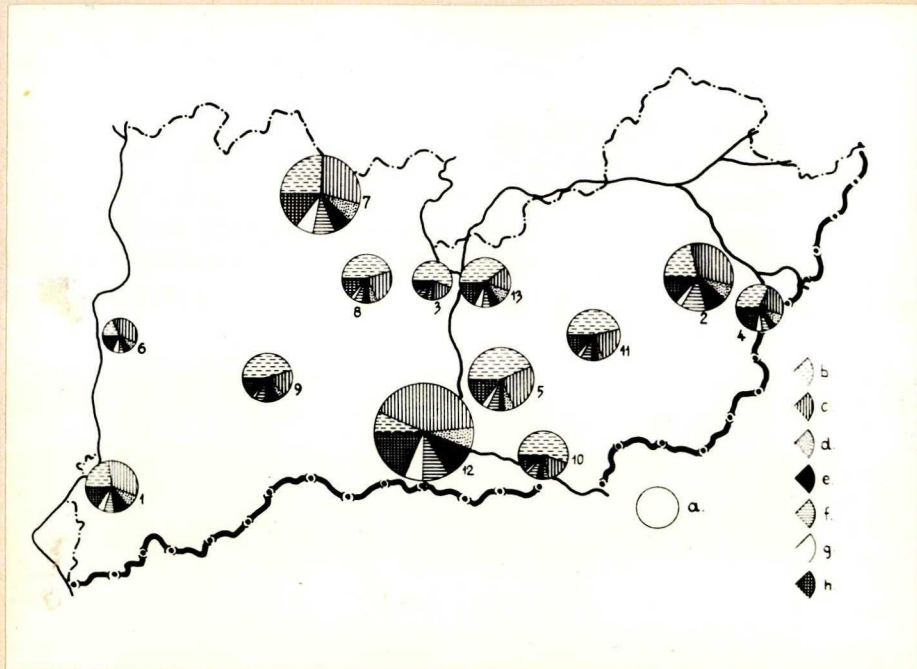
adatokat, a 13. sz. táblázat és azok feldolgozását a 13. ábra tartalmazza.

13. sz. táblázat: Városaink munkahelyeinek ágazati megoszlása, %-ban, 1960/

V á r o s	mező- gazda- ság,	ipar	építő- ipar	küzl.	keres- kede- lom	egyéb
Baja	23,2	32,8	7,5	8,6	8,1	19,8
Békéscsaba	20,8	32,7	8,1	11,0	9,4	18,0
Csongrád	55,5	19,2	4,8	1,9	5,2	13,4
Gyula	30,4	24,8	7,2	3,3	6,5	27,8
Hódmezővásárhely	42,8	25,1	5,3	3,2	6,0	18,6
Kalocsa	17,9	38,8	5,9	4,5	6,6	26,3
Kecskemét	25,3	27,8	8,1	6,3	9,6	22,9
Kiskunfélegyháza	45,1	22,3	5,0	4,3	5,9	15,7
Kiskunhalas	4,50	17,1	2,8	9,6	6,7	18,8
Makó	54,8	15,7	5,2	3,3	6,2	14,8
Orosháza	46,1	22,1	3,6	4,3	6,3	19,6
Szeged	6,9	41,1	6,9	10,3	8,6	26,2
Szentos	39,5	16,3	8,1	6,2	7,1	22,8

A mezőgazdasági munkahelyek aránya körzetünk városai-
ban általában tekintve magas. A terület hét városában az összes
munkahelyeknek még mindig több mint 1/3-a mezőgazdasági, sőt
Csongrád és Makó esetében ez az arány meghaladja az 50 %-ot
is. Velük szemben Szeged 10, Kalocsa 20 % alatti értéke a me-
zőgazdaság alig jelentős szerepére utal ezen városok életé-
ben. Békéscsaba, Baja, Kecskemét, és Gyula 20-30 % körüli
arányaikkal az iparosodó, többoldalú egyéb funkcióval rendel-
kező, de a mezőgazdasághoz még erősen kötődő városok példái.

Viszonylag alacsony körzetünk városai-
ban az ipari
munkahelyek aránya. Ebből a szempontból Szeged és Kalocsa o-

13.ábra: Városaink munkahelyei nek ágazati megoszlása /1960./
/a= 10.000 munkahely; b= mezőgazdasági; c= ipari;
d= építőipari, e= közlekedési; f= kereskedelmi;
g= szolgáltatási; h= egyéb munkahelyek./

melkedik ki 40 %-ot meghaladó illetve megközelítő értékűvel. Baja és Békéscsaba külön csoportot alkot, majd 20-30 % közötti aránnyal Kecskemét, Hódmezővásárhely, Gyula, Kiskunfélegyháza és Orosháza következik. Csongrádon, Kiskunhalason, Szentegyen és Makón rendkívül alacsony az ipari munkahelyek aránya.

Az építőiparnak az ipartól való különválasztását az állandó telephely hiánya mellett egyéb specifikumok is indokolják, és ezt igazolják a következőkben azok a vizsgálatok is, melyek munkahelyinek környezetére gyakorolt rendkívül intenzív vonzását bizonyítják. Ebből a szempontból a fentebb iparu Békéscsaba, Baja és Szeged mellett a viszonylag kisebb ipari funkcióju Kecskemét és a gyengén iparosodott Szentegyen emelkedik ki. Velük szemben Csongrád, Orosháza és Kiskunhalas képviselik az ellentétet.

A közlekedési munkahelyek aránya az iparosodott nagy forgalmi géopontokban, illetőleg azokban a kisebb iparral rendelkező másodrendű csomópontokban a legmagasabb, ahol az urbanizáció ebben az irányban indult el. Így Békéscsaba, Szeged, Baja és Kecskemét mellett magas a közlekedési munkahelyek aránya Kiskunhalason és Szentegyen is. A rossz forgalmi helyzetű Makón, Gyulán, Hódmezővásárhelyen és Csongrádon loc-ból csak 2-3 munkahely közlekedési jellegű.

A kereskedelmi munkahelyek aránya a hagyományosan kereskedővárosokon /pl. Baja/ túl azokban a centrumokban a legmagasabb, melyeknek legnagyobb az ellátandó körzetük, kereskedelmi vonzásterületük. Így a három megyeszékhely: Kecskemét, Békéscsaba és Szeged emelkedik ki, Csongrád pedig ismét sorrehajtó.

Tág határok között mozog az egyéb munkahelyek aránya. Gyula, Kalocsa, Szentegyen magas értéke régi igazgatási funkciói következménye, amennyiben egyes épületigényes szervek /megyei kórház, megyei ügyészség és bíróság, orvosegység stb./ ma is a városokban működnek. Szeged és Kecskemét magas értékét sokrétű

mai irányító funkcióik magyarázzák. Békéscsabának, a körzet harmadik megyeszékhelyének viszonylag alacsony arányszáma annak tudatában, hogy megyei irányító funkciói jelentős részét ma is Gyula látja el, nem meglepő. Az ebből a szempontból is utolsó helyen álló Csongrád mellett Makó és Kiskunfélegyháza zárja a sort.

1./ Két urbanizációs index

Az urbanizáció legfőbb hajtóereje -- annak ellenére, hogy területünkön viszonylag jelentősebb szerepe volt és van pl. a közlekedésnek is -- körzetünkben is az ipar. Az ipari funkciók fejlettségének mértéke, az iparosodottság foka, melyet célszerűnek látszik a munkahelyeken keresztül úgy megfogni, hogy az ipari /és az építőipari/ munkahelyek számát városenként a mezőgazdasági munkahelyekhez viszonyítjuk, jelentős mértékben eltér körzetünkben. A 14.sz.táblázatban szereplő idevonatkozó mutató, mely 100 mezőgazdasági munkahelyre adja meg az ipari és építőipari munkahelyek számát, a következő összefüggés alapján nyerhető:

$$F_1 = 100 \times \frac{M_1 + M_6}{M_n}, \text{ ahol}$$

F_1 = az ipari funkciók intenzitására jellemző arányszám

M_1 = az ipari munkahelyek száma,

M_6 = az építőipari munkahelyek száma és

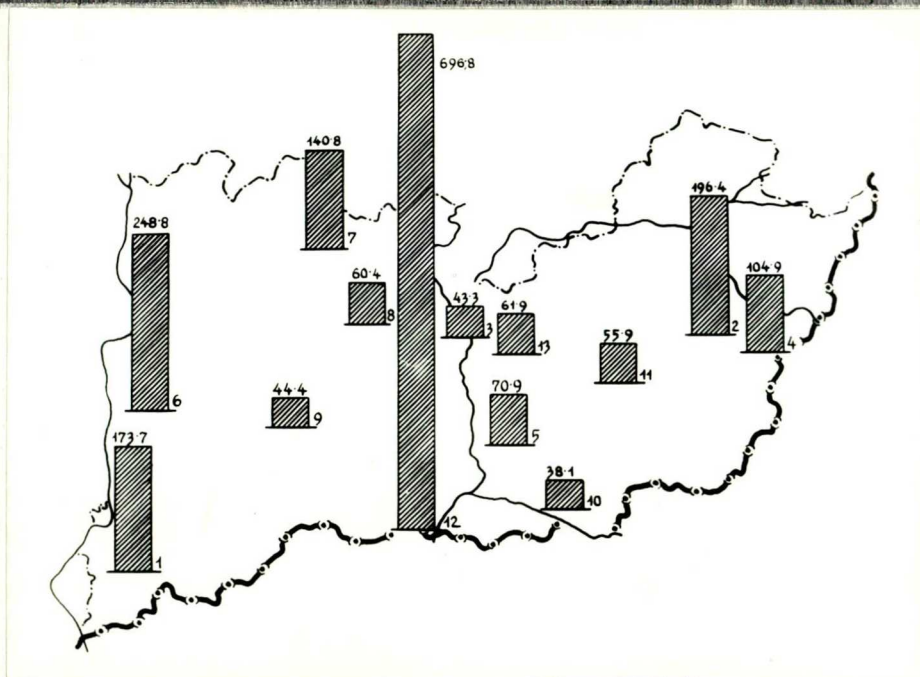
M_n = a mezőgazdasági munkahelyek száma.

As így kapott mutatók alapján kartogdiagramot készítve /14.ábra./ jellegzetes képet kapunk. A magasan kiemelkedő Szeged mellett csupán Kalocsa és Békéscsaba, majd Baja, Kecskemét és Gyula rendelkezik 100 fölötti arányszámmal, a körzet városainak többsége ennél jóval kisebb mutatókkal tűnik ki. Közöttük nagyobb és kisebb népességszámu /Hódmezővásárhely, Csongrád/, kedvező és kedvezőtlen forgalmi kapcsolatokkal rendelkező /Kiskunfélegyháza, Makó/ centrumok egyaránt szerepelnek. Míg

azok a városok, melyeknél az ipar jelentős súllyal szerepel, valamennyien a körzet periferidián, addig, az utóbbiak a terület belsőjében helyezkednek el.

14. sz. táblázat: Urbanizációs indexek

V á r o s	1000 mezőgazdasági munkahelyre jutó ipari és építőipari munkahelyek száma	100 ipari, építőipari és mezőgazdasági munkahelyre jutó egyéb munkahelyek száma
Baja	173,7	57,6
Békéscsaba	194,4	62,1
Csongrád	43,3	25,7
Gyula	104,9	60,7
Hódmezővásárhely	70,9	36,4
Kalocsa	248,8	59,4
Kecskemét	140,8	63,5
Kiskunfélegyháza	60,4	38,3
Kiskunhalas	44,4	53,9
Makó	38,1	32,1
Orosháza	55,9	39,1
Szeged	696,8	81,9
Szentos	61,9	56,1

14. ábra: 1000 mezőgazdasági munkahelyre jutó ipari és építőipari munkahelyek száma /1960/

As urbanizálódás egyidejűleg az egyéb funkciók felhalmozódásához, ezáltal az egyéb munkahelyek számának növekedéséhez is vezet. Bár ez a folyamat legtöbbször az ipari fejlődéssel párhuzamos, területünk néhány városában jelentősebb ipari munkahely tömörítés nélkül, hajtóerőként mintegy azt helyettesítve ment végbe. Ezért indokoltnak látszik az egyéb munkahelyekre vonatkoztatva egy fentiekhez hasonló mutató megalkotása. Ebben az egyéb munkahelyeket az ipari, építőipari és mezőgazdasági /vagyis az alapvető/ munkahelyek számához viszonyítjuk, így a 14.sz.táblázat II.oszlopában megtalálható értékeit egy, az előbbivel analóg hásszefüggés alapján nyerhetjük:

$$F_e = 100 \times \frac{M_{közle.} + M_{ker.} + M_{szolg.} + M_e}{M_1 + M_6 + M_m}, \text{ ahol}$$

F_e = az egyéb funkciók intenzitására jellemző arányszám,

$M_{közle.}$ = a közlekedési munkahelyek száma,

$M_{ker.}$ = a kereskedelmi munkahelyek száma,

$M_{szolg.}$ = a szolgáltatási munkahelyek száma,

M_e = az egyéb munkahelyek száma,

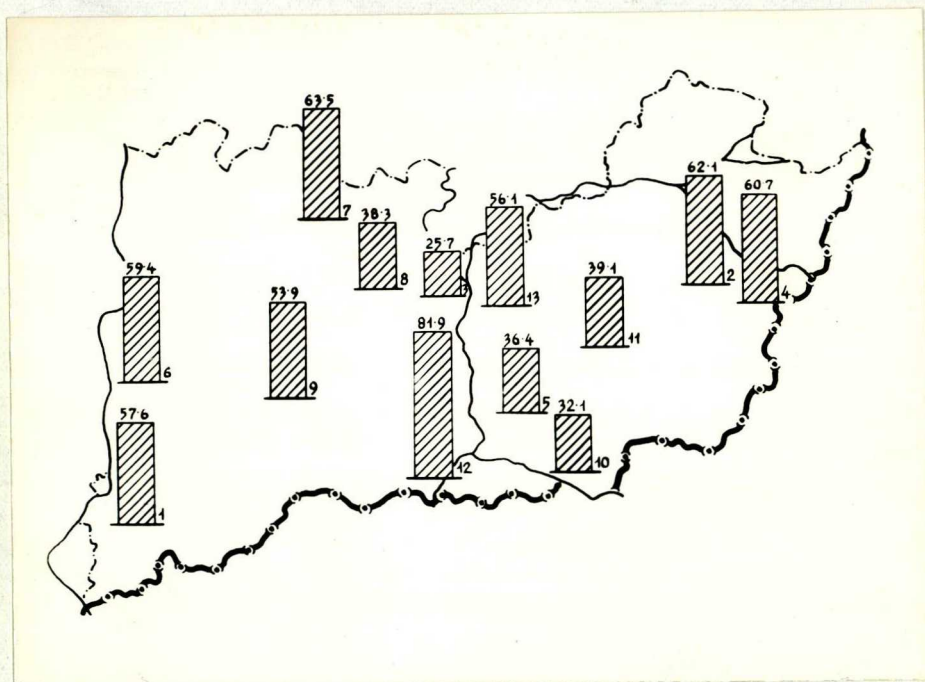
M_1 = az ipari munkahelyek száma,

M_6 = az építőipari munkahelyek száma és

M_m = a mezőgazdasági munkahelyek száma.

Az arányszámok alapján készült kartogdiagram /15.ábra./ 8 város esetében mutat viszonylag magas értéket. Szeged kiemelkedő regionális szerepköre, Kecskemét és Békéscsaba megyeszékhelymivolta és közlekedési csomópont jellege miatt szerepel magas mutatóval, míg Gyula, Kalocsa és Baja igazgatási, közlekedési, kereskedelmi, egészségügyi, kulturális, stb. tényezők változatos variációi révén jut viszonylag magas arányszámhoz. E hat város F_1 értéke is magas, 100-on felül volt, tehát fej-

lédőssük harmonikusnak mondható. Két másik, magas értékkel szereplő város, Szentes és Kiskunhalas esetében a gyengén fejlett ipart az urbanizálódásban az igazgatási, egészségügyi, illetőleg a közlekedési szerep kör helyettesíti. Az alacsony értékkel kitűnő 5 város mindegyike az P_1 szempontból is szerephajtó volt, ami egyrészt azt mutatja, hogy körzetünk városában a sokoldalú egyéb funkciók kialakulása az ipar fejlődéséhez kötött, másrészt pedig arra utal, hogy körzetünkben nincs iparilag fejlett, egyéb funkciók szempontjából pedig hiányos szereplő város.

15. ábra: A leg alapvető gazdasági /szociális/, ipari és építészeti / munkahelyre jutó egyéb munkahelyek száma /1960/

3./ Az egyes munkahelycsoportok és a munkaerővonzása

A központok különböző típusú munkahelyeinek és a vonzáskörzet kapcsolatainak vizsgálatakor két tényezőt kell először figyelembe vennünk:

- 1./ A munkahelyek egyes jellegzetes csoportjai eltérő mértékben gyakorolnak vonzást a környék keresőire.

2./ Az azonos munkahelyek a vonzáskörzet jellegétől függően is eltérő intenzitással szívóhatást fejthetnek ki.

Mindkét körülményre a példák egész sorával szolgál az alábbi részletes áttekintés, melyben az okokat is elemezni igyekszünk. Ennek során a 15.sz. táblázatban feltüntetett összesfoglaló adatokat használjuk fel, melyek a beingázók által betöltött munkahelyeknek, az /ágazati/ összeshez viszonyított arányát mutatják ágazatonként.

15.sz.táblázat: Az ingázók által betöltött munkahelyek %-ban, városokként és ágazatonként /1960/

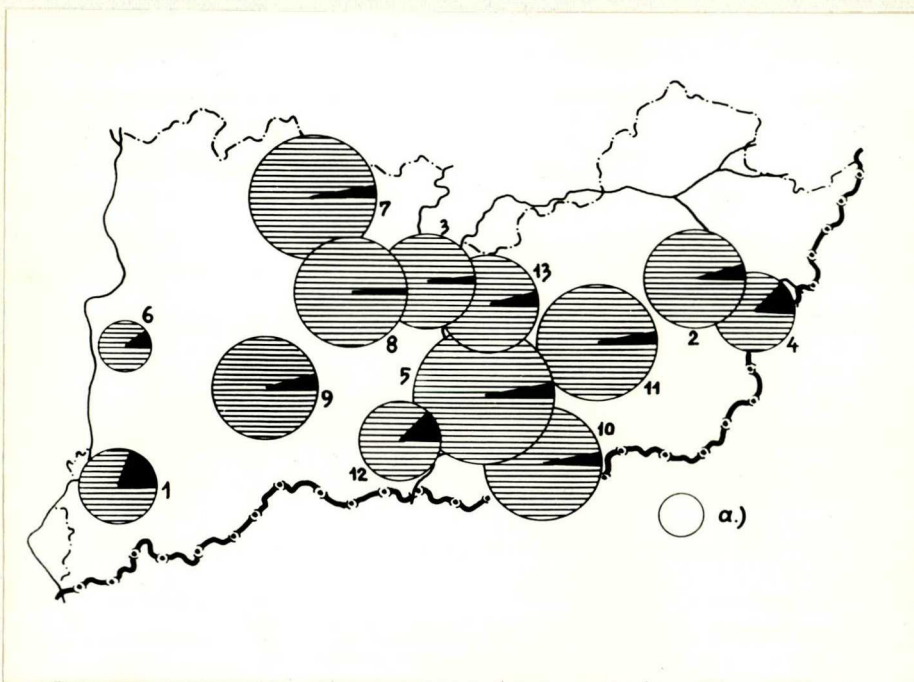
Város	mező- gazda- ság	ipar	építő- ipar	közle- kedés	keres- kede- lem	egyéb
Baja	19,9	6,0	26,8	22,9	6,2	45
Békéscsaba	4,5	9,6	36,1	30,2	12,8	7,4
Csongrád	1,7	3,7	9,9	6,1	4,2	2,0
Gyula	12,9	9,3	27,8	21,1	8,5	8,4
Hódmezővásárh.	3,0	5,4	27,2	11,6	4,6	5,1
Kalocsa	10,4	18,1	18,3	25,2	13,0	5,5
Kecskemét	2,7	9,1	24,2	20,6	7,4	4,7
Kiskunfélegyh.	0,7	9,5	14,2	12,7	4,8	2,7
Kiskunhalas	4,4	4,0	16,6	18,3	3,6	2,4
Makó	3,0	11,0	14,3	23,6	9,1	4,9
Oroszlány	3,0	7,5	17,8	14,1	3,5	2,2
Szeged	10,2	16,4	36,0	21,9	9,2	6,3
Szentos	4,2	3,6	18,6	15,1	4,2	3,8

Összeségükben értékelve a mezőgazdasági munkahelyek nem tartoznak a nagy szívóhatást kiváltó munkahelyekhez. Így van ez körzetünk városai esetében is /16.ábra./

A beingázók által betöltött mezőgazdasági munkahelyek aránya csak azon városok /Baja, Gyula, Szeged, Kalocsa/ esetében haladja meg a 10 %-ot, melyek életében a mezőgazdaság súlyos viszonylag kicsi, de melyek határában a mezőgazdaság intenzív, jövedelmezőbb ágazati /Ünőváros kertgazdálkodás, szőlősgazd- /

mesztés, speciális kultúrák, pl. paprikatermesztés/ honosítottak meg. Azon vonáscentrumok, -- számmal mezőgazdasági városok -- melyek határában a városellátó övezet nem fejlődött ki ilyen mértékben, vagy mezőgazdasági termelésük színvonala körzetükétől alig különbözik, /legyen ez a színvonal akár magas, akár alacsony/ rendkívül kis arányszámmal tűnnek ki. Ilyen városnak tekinthető Kiskunfélegyháza, Csongrád, valamint Kecskemét is, de nem sokban tér el tőlük Orosháza, Máté és Hódmezővásárhely sem.

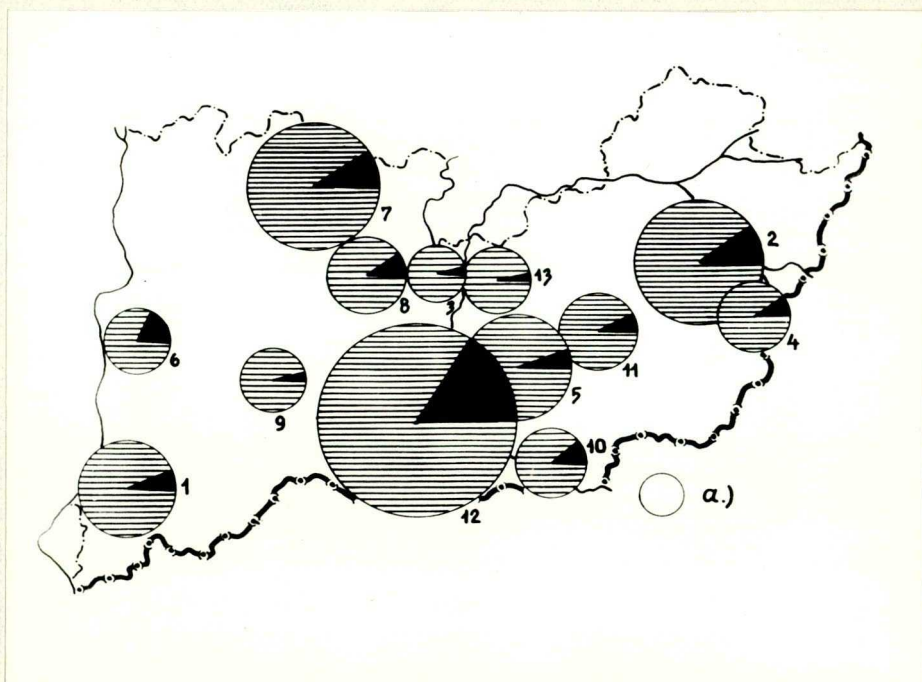
16. ábra: A mezőgazdasági munkahelyek száma a beépítésként által
betéltettek arányával /1960/
/a = 1000 munkahely/

Általában az ipari munkahelyek vonzóhatása jóval nagyobb a mezőgazdasági munkahelyekénél. Ez körzetünk városainál nem jelentkezik ilyen élesen. /17. ábra./ Az ipari munkahelyek viszonylag kisebb vonzóhatása területünkön elsősorban arra vezethető vissza, hogy egyrészt városaink döntő többségének ipari súlya abszolút értékben is kicsi, másrészt pedig ezen városok köröszi

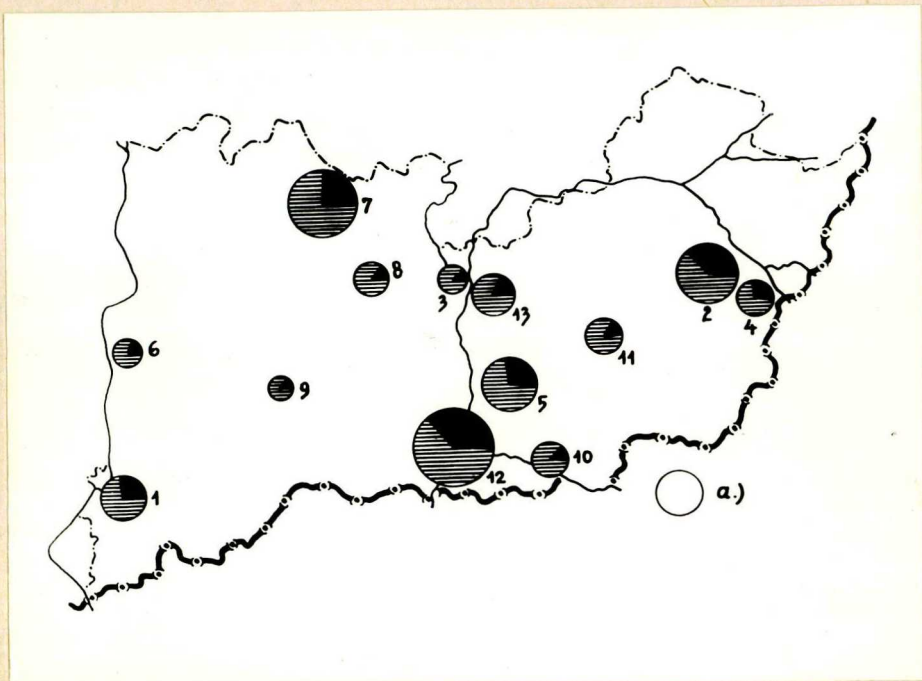
is ipari munkaalkalmat keresnek, ezért az ipartelepítések elősorban ezt az igényt elégítik ki, miáltal az ipar körzeti kiszűrése a munkaerőellátás szempontjából érzékenyen csúszken. Fokozza ennek a tényezőnek hatásfokát az is, hogy a szakképzettebb munkaerő általában a városokban van, illetve a szakképzettség megszerzése a szakképzetlen városi keresőknek körülményeinél fogja inkább biztosított.

Legnagyobb az ipari beingázók aránya Kalocsán, ahol a kis népességszámhoz viszonyítva az ipar súlya, munkahelyeiknek száma nagy, így mezőgazdasági körzetéből jelentős számú ipari keresőt képes foglalkoztatni. Szeged ipara abszolút értékben is legnagyobb a körzetben, így a több mint 16 %-os beingázási arány nagytömegű munkavállaló mozgását jelenti. 10 % körüli az arány Kecskeméten, Kiskunfélegyházán, Gyulán, Békéscsabán és Makón is, természetesen más-más abszolút értéket takarva. Érdekes Makó és Kiskunfélegyháza viszonylag magas arányszáma, hiszen a városokban az iparosodottság foka alacsony, így indokoltabb lenne a helyi keresők fokozottabb foglalkoztatása. A tény valószínűleg azszal függ össze, hogy mindkét város számottevő új ipari üzem gépipari jellegű, így a szakképzett munkaerő ez két mezőgazdasági városokban nem volt biztosítható. Szentes, Csongrád és Kiskunhalas ipara vonzza viszonylag a legkisebb arányban a beingázókat.

17. ábra: Az ipari munkahelyek száma a beingázók által betöltött arányával /1960./ /a= 1000 munkahely/

Országosan is az építőiparban a legnagyobb a beingázók aránya. Ebből az szempontból körzetünk városainak építőipara sem kivétel. /18. ábra./

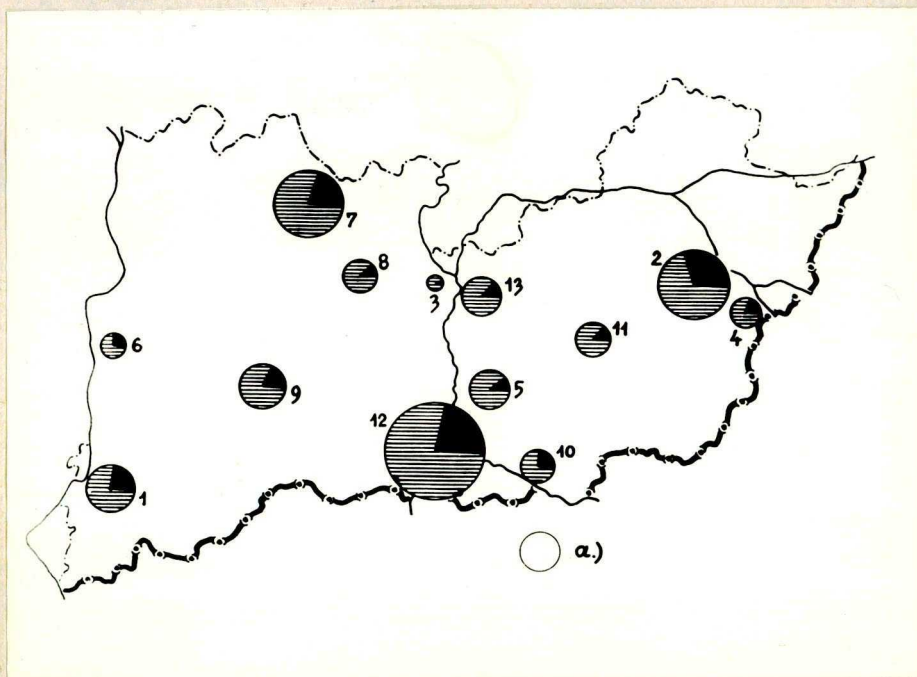
18. ábra: Az építőipari munkahelyek száma a beingázók által betöltötték arányával /1960/
/a = 1000 munkahely/

A három legfontosabb építőipari központ közül Szeged és Békéscsaba esetében a munkahelyeknek több mint harmadát, Kecskemét esetében pedig csaknem egynegyedét a beingázók töltik be. Rájuk kívül 25 %-on felüli az arány Gyulán, Hódmezővásárhelyen és Baján és csak Gyongrádon marad minimális mértékben 10 % alatt.

Az országos építőipari beingázó arányt is magasra emelő fő ok körzetünkben fokozott mértékben hat. A mezőgazdaságból felszabaduló nagyszámú kereső ugyanis egyéb elhelyezkedési lehetőséget keres, de szakképesítlen. A különböző gazdasági ágazatok közül az építőipar képes leginkább arra, hogy ezt a nagyszámú, szakképesítlen munkaerőt felszívja. Körzetünk döntően mezőgazdasági jellegűtől követhetik, hogy területünkön az országos átlagnál magasabb építőipari beingázási arányok jöhetnek

létre.

Az építőipar mellett a közlekedés vonz országosan is legnagyobb arányban beingázókat. Ebben az esetben nem a munkaerő kvalifikációja, hanem az ingyenes utasítási lehetőség biztosítása a fő kiváltó ok. A magas arányok körzetünk városainál is fennállnak. /19. ábra./

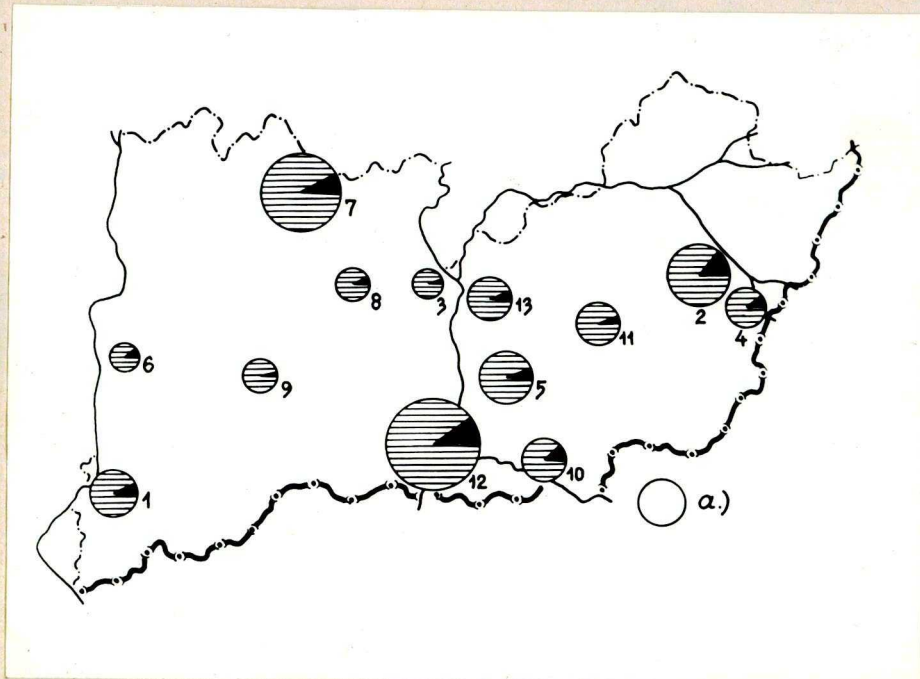

19. ábra: A közlekedési munkahelyek száma a beingázók által betöltött aránnyal /1960/

/a = 1000 munkahely/

A terület három fő közlekedési csomópontja közül Békéscsaba közlekedési munkahelyei vonzanak legnagyobb arányban beingázókat, de Szeged és Keszthely aránya is 20 % fölé van. A kisebb csomópontok közül Kaposvár, Baja, Gyula és Makó rendelkezik hasonló értékkel. A beingázók aránya alig haladja meg a 10 %-ot Kiskunfélegyháza és Hódmezővásárhely esetében, Csongrádnál pedig jóval 10 % alatt maradt.

A kereskedelmi munkahelyek körzeti kihatása az előbbieknél kisebb, a beingázók aránya még a legnagyobb értékekkel kitűnő Kálcsa és Békéscsaba esetében is csak 13 % körül. /20. ábra./

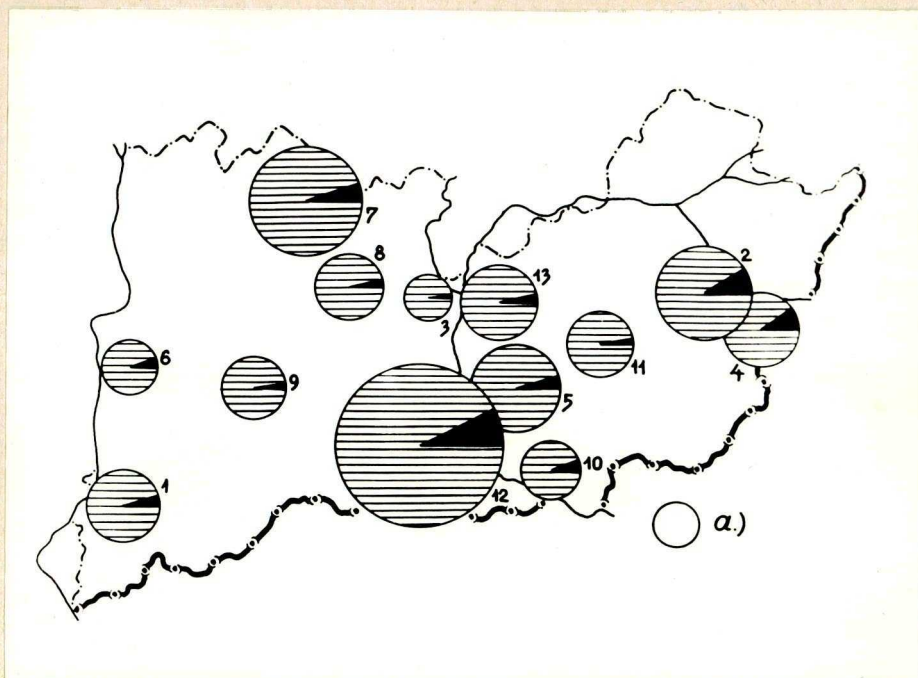
20. ábra: A kereskedelmi munkahelyek száma a beingázók által betöltötték arányával /1960/

/a = 1000 munkahely/

Szeged és Keszthely, a két legnagyobb kereskedelmi központ 9,2 illetve 7,4 %-os aránnyal rendelkezik. Rájuk kívül kiemelkedik Munkács és Gyula, míg Orosháza, Kiskunmács és Csongrád alacsony arányszámokkal szerepel.

Az egyéb munkahelyek körzeti kihatása a legkisebb. /21. ábra./ Ez a kategória két eltérő csoportot foglal magába: egyrészt egy viszonylag alacsony fizetésű szolgáltatási és adminisztrációs területen foglalkoztatott keresőréteget, másrészt egy átlagon felül döntő, nagy szaképességszerű csoportot. Az első esetben a munkahelyek csak a város munkavállalóira -- köztük nagyszámú nőre -- fejtenek ki vonzóhatást, míg a második csoport munkavállalóinak átmeneti ingás után lehetősége nyílik

a centrumban történő letelepedésre.

21. ábra: As egyéb munkahelyek száma a beengázók által betöltött aránnyal /1960/
/a=1000 munkahely/

A legnagyobb értékkel szereplő Gyula és Békéscsaba arányossága mindkettő 7-8 %. Az arány létrejöttében nyilvánvalóan döntő szerepet játszik a két ^{település} letelepülés igazgatási és egyéb funkcióinak megosztottsága. Rajtuk kívül Szeged arányssága haladja meg a 6 %-ot, míg a 3. megyeszékhely, Kecskemét értéke 5 % alatt marad. 2 %-os beengázási aránnyal ismét Csongrád zárja a sort.

k./ Néhány kiegészítő következtetés az egyes ágazati munkahelyek körzeti vonzóhatásáról

Az előzőekből látszik, hogy az egyes munkahelytípusok eltérő vonzóhatást fejtenek ki körzetünkre. Az egyes munkahelycsoportok és a körzet kapcsolatára vonatkozóan -- a tények alapján -- megfogalmazhatunk néhány következtetést:

- a./ A centrum mezőgazdasági munkahelyei csak abban az esetben vonzanak jelentős arányban munkaerőt a körzetből, ha a város mezőgazdasága körzetétől eltérő, specializált.
- b./ A mezőgazdasági jellegű városok ipari munkahelyei csak a belső munkaerőfelesleg lekötése után jelentősen körzetre kiható vonzóerőt.
- c./ Mivel a mezőgazdaság^{ből} tömegével felszabaduló munkaerő zömében szakképesítlen, a centrum építőiparának munkahelyei jellegükénél fogva rendkívül erős szívóerőt jelentenek a körzet viszonylatában.
- d./ Az ingázással együttjáró költségek csökkentése az ingázás volumenének növekedése irányába hat.
- e./ Egyes jelentéktelen belső munkaerőtartalékkal rendelkező városok viszonylag alacsony nagyságrendű munkahely-növekedése is nagy kihatással van a körzetre. /pl. Kalocsá/
esetében./
- f./ Egyes speciális és jövedelmező mezőgazdasági kultúrával rendelkező városok /Makó - hagyma/ kicserélt ipari és egyéb munkahelyei viszonylag magas arányban a körzetből töltődnek fel.
- g./ A megye városok felszabaduló mezőgazdasági munkaerőjének szakképesítlenségével függ össze, hogy nagyszámú szakképzett munkaerőt igénylő munkahely létesítése, pl. egy ipari üzem munkába állítása esetében a szükséges kvalifikált munkaerőt biztosítani nem tudja, így a beingázók aránya viszonylag magas lesz.

7. Városaink egyéb funkciói

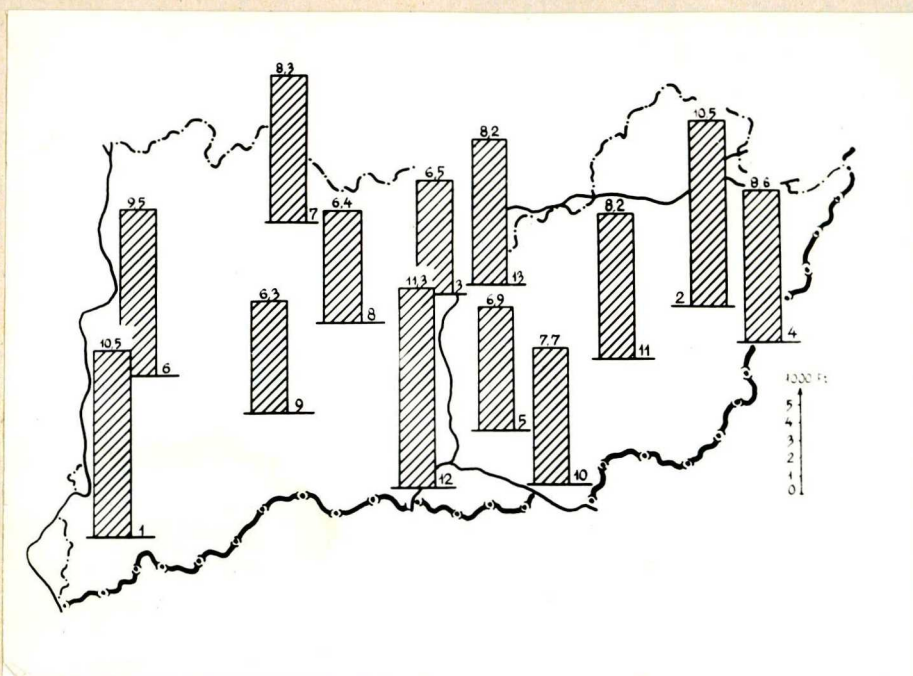
A funkcionális vizsgálatok rendkívül sokrétű kutatást igényelnek. Az egyetlen -- bár a legalapvetőbb -- funkció, a gazdasági szerepkör vizsgálata, egyetlen oldalról, a munkaerőellátás oldaláról való megközelítéssel is alapos és hosszantartó munkát kíván. Mivel a többi funkció vizsgálatát nagyrészt a jövőben fogom megkezelni, csupán néhány, az egyes szerepkörökre vonat-

konólag általán jellemzőnek tartott arányszám ismertetésére és értelmezésére térnek ki.

a./ Áruellátási szerepkör

Az egyes centrumok kiskereskedelmi forgalma két fő csoportból tevődik össze: a városok lakosságának és a vonzásterület népességének egyes szükségleteit kielégítő vásárlásaiból. Ez utóbbi révén a vonzásközpontok egy főre eső kiskereskedelmi forgalma jellemző azok áruellátási szerepkörére, kereskedelmi vonzáskörzetünk nagyságára is. A centrum egy lakosára jutó vásárlások évi összege tehát annál nagyobb, minél nagyobb az illető városban a borból és füstből élők, következésképpen minél alacsonyabb a mezőgazdasággal foglalkozók aránya és minél nagyobb a város külső szerepköre körzete életében, vagyis mennyiben intésik vásárlásaikat a városban a vonzáskörzet lakói. Jelentős tényező még az üzlethálózat fejlettsége és a centrum közlekedési helyzete, megközelíthetősége is.

A körzet városainak egy főre eső kiskereskedelmi forgalmát szemléltető kartodiagram /22. ábra./ Szeged, Baja és Békéscsaba kiemelkedő szerepre utal. Esetükben mind a belső, mind pedig a külső tényezők magas arányszám kialakulása irányába hatnak. Későbbiekben előbbiekénél alacsonyabb arányszámokban a mezőgazdasági népesség viszonylag magas aránya mellett Budapest közelsége is tükröződik. Kalocsa magas értéke elősorban nagy kereskedelmi vonzáskörzetének következménye, ami egyébként Orosháza és Szentes arányosságát is megemlíti. Egyes városok erősebb vonzási centrumok árnyékába kerülnek; a mezőgazdasági lakosság magas aránya mellett ezzel megvárítható Hódmezővásárhely, Csongrád és Kiskunfőlegyháza alacsony arányszáma.

22. ábra: A Dél-Alföld városainak kiskereskedelmi forgalma, 1962.
/az egy lakóra jutó kiskereskedelmi forgalom értéke/

b./ Egészségügyi funkciók

Ebből a szempontból -- mint legfontosabbat -- a kórházi ágyak számát választottam az áttekintés alapjául. 1964-ben országos átlagban valamivel több mint 7 kórházi ágy jutott egyezer lakosra. Körzetünk városában rendkívül tág határok között mozog ez a mutató. /16. sz. táblázat, 23. ábra./

A vezető csoportot Gyula, Kalocsa, Baja, Szentos és Szeged alkotja. Gyulán van az ország egyik legnagyobb megyei kórháza, több mint 1600 ágygal, melynek révén a város egészségügyi vonzásterülete nagy kiterjedésű. Nagya értéket ér el Kalocsa lakosságához viszonyított aránya is, ami szintén viszonylag jelentős vonzásterületre utal. Baja egészségügyi szempontból is a Duna-Tisza közze Déli-i területeinek központja. Szentos -- Gyulához

hesenlően -- megyei kórháza révén tud magas arányszámot felmutatni. Szeged mutatószáma viszonylag alacsony, azonban orvostudományi egyeteme, illetőleg klinikái révén az egész körzetre kiegészítő egészségügyi szerepköre van. A felsorolt öt város egészségügyi funkcióit jól ellátó centrumnak tekinthetők.

A következő csoport városai Munkács, Hódmezővásárhely és Kiskunhalas. Lakossághoz viszonyított arányszámuk csak kevésbé haladja meg a 12-et, de még jóval az országos átlag fölött van. Egészségügyi vonzásterületük az előbbi csoport városaihoz viszonyítva kisebb, de egyes tényezők -- így Hódmezővásárhely és Munkács esetében Szentoshoz, illetőleg Szegedhez való közelsége -- figyelembevételével egészségügyi funkcióikat kielégítően látják el.

16.sz. táblázat: A kórházi ágyak száma és aránya /1964/

Város	Kórházi ágyak száma	1000 lakosra jutó kórházi ágyak
Baja	807	26,7
Békéscsaba	398	7,9
Csongrád	35 *	1,7
Gyula	1.677	66,9
Hódmezővásárhely	704	13,2
Kalocsa	547	40,2
Kecskemét	651	9,7
Kiskunfélegyháza	277	8,4
Kiskunhalas	296	11,3
Munkács	405	13,5
Oroszlány	155	4,8
Szeged	1.700	17,2
Szentos	780	25,1

* Szulcsotthon

A körzet harmadik város csoportját az országos átlagot alig meghaladó vagy az alatti arányszámmal rendelkező centrumok alkotják. Közéjük tartozik a más szempontokból nagy vonzással bíró Kecskemét, melynek 9,7-es mutatója egészségügyi funkciói hiányos, nem kielégítő ellátásra utal. Budapest viszonylatos közelsége ezt a helyzetet csak ideig-óráig módosíthatja, a kórház bővítése, illetve új kórház létesítése mindenképpen szükséges. Ezzel Kecskemét Kiskunfélegyháza szintén gyengén ellátott körzete funkcióinak egy részét is átvenné, amivel az utóbbiban a nagyobb arányú bővítés elkerülhető lenne. Békéscsaba alacsony arányszáma -- bár a város egészségügyi vonzásokörzetének fejletlen voltára utal -- az ellátottak szempontjából nem jelent problémát, hiszen egészségügyi funkciója jelentős részét a szomszédos Gyula gyakorolja. Csongrád a körzet egyetlen olyan városa, ahol kórház nincs, csupán egy 35 ágyas szülötthon vehető számításba ilyen szempontból. Ennek körzeti kihatás minimális. A város helyett Saenter látja el körzete egészségügyi funkcióit. Orosháza arányszáma Csongrádénál valamivel magasabb, az egészségügyi ellátás szempontjából mégis kedvezőtlenebb helyzetben van, mivel közvetlen környezetében nincs nagy egészségügyi vonzásokörzettel rendelkező centrum. Ezért a város egészségügyi létesítményeinek fejlesztése, egészségügyi vonzásterületének kiterjesztése mindenképpen indolt és egyéb szempontok mellett gazdaságos is. Az új kórház építése folyamatban van.

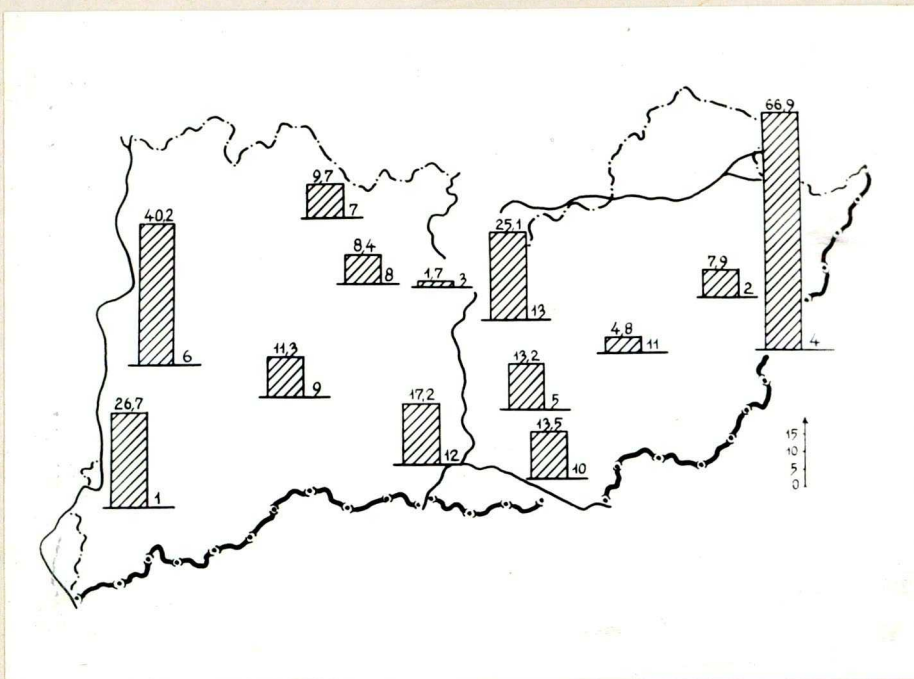
c./ Oktatási funkciók

A centrumok alapfoku iskoláinak jelentősebb körzeti szerepük nincs. Ezzel szemben a közép- és felsőfoku intézmények tanulóinak és hallgatóinak egy része az oktatási vonzásokörzetből kerül ki. Az iskolatípusok, eltérő jellegük-nél fogva különböző nagyságu területen fejtik ki vonzóhatásukat. Mivel oktatási rendszerünk színvonalának emelkedésé-

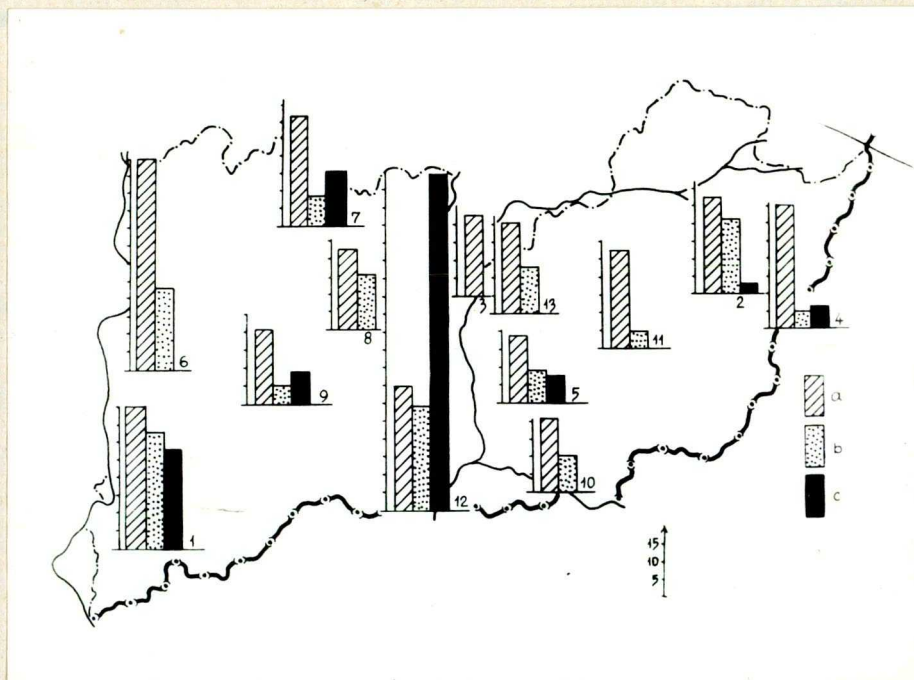
vel párhuzamosan egyre több községben gimnázium nyílik, a centrum ezen típusba tartozó iskoláinak vonzásterülete megcsökkent. Náluk nagyobb területre k gyakorolnak hatást a technikumok, míg a felsőfokú technikumok, főiskolák és még inkább az egyetemek vonzásterülete ezeket is felölelülja. Hasonló a nemzetiségi középiskolák területi kihatása is. Ezek a körülmények indokolják az oktatási funkciók, fentieknek megfelelő, hármas tagolásu tárgyalását. /17. táblázat, 24. ábra./

17. sz. táblázat: Városaink oktatási szerepkörének néhány adata. /1964/65./

V á r o s	Gimn. tanu- lók száma	1000 lakos- ra jut	Techn. tanu- lók száma	1000 lakos- ra jut	Felső- fokú tanul- mányok és nem- zetisé- gi köz- épisko- lák tanu- lói- nak szá- ma	1000 lakos- ra jut
Baja	1.229	40,6	992	32,8	817	27,0
Békéscsaba	1.357	27,0	1.098	21,8	127	2,5
Csongrád	460	22,3	-	-	-	-
Gyula	854	34,7	129	5,2	145	5,9
Hódmezővásárhely	1.001	18,7	472	8,8	407	7,6
Kalocsa	817	59,9	325	23,1	-	-
Kecskemét	2.090	31,3	572	8,6	1.052	15,7
Kiskunfélegyháza	756	22,8	522	15,8	-	-
Kiskunhalas	553	21,1	142	5,4	245	9,3
Makó	613	20,5	300	10,0	-	-
Orosháza	882	27,5	152	4,7	-	-
Szeged	3.483	35,2	2.896	29,3	9.356	94,5
Szentos	793	25,6	416	13,4	-	-

23.ábra: Az 1000 lakosra jutó kórházi ágyak száma. 1964.

24.ábra: A Dnieper városainak oktatási funkciói. 1964.

/az 1000 lakosra jutó a= gimnáziumi, b= technikumi, c= nemzetiségi gimnáziumi vagy felsőfokú tanintézeti tanulók száma./

1. Válaszonnyai városunkban van gimnáziumi oktatás. Azonban már a gimnáziumokban és szakiskolákban járó tanulók lakosságához viszonyított aránya szerint is lényeges eltérések vannak körzetünk városai között, hiszen Kalocsa csaknem 60-as értéke és Hódmezővásárhely 20 alatt maradó mutatója a háromszorosnál nagyobb különbséget jelent. Az arányszámok alapján három jellegzetes város csoport különíthető el:

- 1./ Kalocsa, Baja, Szeged, Gyula és Kecskemét 30 feletti mutatóval,
- 2./ Orosháza, Békéscsaba és Szentos 25-30 közötti értékekkel, valamint
- 3./ Kiskunfőlegyháza, Csongrád, Kiskunhalas, Makó és Hódmezővásárhely 25 alatti aránnyal rendelkezik.

2. A technikumban tanulók arányszámai alapján a városok sorrendje és csoportosítása lényegesen átalakul, egy pillig -- Csongrád -- már nem is vehető számításba, mivel technikuma nincs.

- 1./ Baja, Szeged, Kalocsa és Békéscsaba több mint 20,
- 2./ Kiskunfőlegyháza, Szentos és Makó 10-20,
- 3./ Hódmezővásárhely, Kecskemét, Kiskunhalas, Gyula és Orosháza kevesebb mint 10,
- 4./ Csongrád 0 arányszámokkal rendelkezők.

3. Körzetünk 13 városából hétben működik valamelyik felsőfokú oktatási intézmény, illetve nemzetiségi középiskola. Az arányszámok szerint az alábbi csoportosítás alakítható ki:

- 1./ Szeged több mint 30,
- 2./ Baja és Kecskemét 10-30
- 3./ Kiskunhalas, Hódmezővásárhely, Gyula és Békéscsaba kevesebb mint 10,
- 4./ Csongrád, Kalocsa, Kiskunfőlegyháza, Makó, Orosháza, Szentos 0 arányszámmal rendelkeznek.

A három kategória eredményeit egybevetve városaink oktatási szerepköréről összegzősképpen az alábbiakat állapíthatjuk meg:

1. A körzet kiemelkedően legnagyobb idolvárosa, oktatási központja Szeged. Ez a szerepkörre gimnáziumai mellett két közgazdasági, egy gépipari, építőipari, rost- és pamutfonó ipari, tartósító és busipari, vasutforgalmi, erdőészeti és mezőgazdasági technikumán túl felsőfoku technikumain /élelmiszeripari és vasutforgalmi/ és főleg főiskoláján /Tanárképző Főiskola/ valamint két egyetemen /JATE. OTS./ mérhető le. Oktatási funkcióit a város körzetében jól látja el, a felsőfoku oktatásban pedig vonzása a vizsgált terület határain is túlterjed.
2. Területünkön két oktatási centrum /alocentrum/ alakult ki: Baja és Kecskemét. Mindkettő jelentős számú gimnáziumi tanuló oktatását látja el szűkebb körzetében és technikumai /Baja: két közgazdasági, egy kertészeti; Kecskemét: két közgazdasági, egy kertészeti/ mellett nagyobb területre kiható felsőfoku intézményekkel is rendelkeznek. Baján német nyelvű gimnázium, felsőfoku tanítóképző és vizsgadálkodási technikum, Kecskeméten pedig felsőfoku érvényképző, gépipari és mezőgazdasági technikum működik.
3. A harmadik, a békési alocentrum fejlettsége elmarad az előző kettőtől. A Békéscsaba-Gyula ikergőc szűkebb körzete oktatási feladatait gimnáziumai révén jól ellátja, a technikumok /Gyula, kertészeti; Békéscsaba: közgazdasági, ut- és hid- vízműépítési/ tanulóinak aránya azonban már alacsonyabb. /Békéscsaba és a körzet ipara régen indokolná egy ipari technikum létesítését!/, a nagyobb vonzásterületen érvényesülő oktatási szerepkört pedig csak a békéscsabai szlovák és a gyulai román gimnázium képviseli.

4. Városaink egy közös csoportja oktatási funkcióit közepesen látja el. Közük több szerepel a kis lakosságszáma révén magas arányszámokat felmutató Kalocsa /mezőgazdasági technikum/, továbbá Szentos /közgazdasági és mezőgazdasági technikum/ és Kiskunfélegyháza /közgazdasági technikum/. Ezekben a városokban felsőfoku oktatás nincs. Ebbe a csoportba tartozik viszont az első két kategóriában elért alacsony arányszáma miatt Hódmezővásárhely /közgazdasági és mezőgazdasági technikum/ és Kiskunhalas /mezőgazdasági technikum/ is, bár mindkettőben -- mezőgazdasági körzetük szakemberkészítetét kielégítő felsőfoku mezőgazdasági technikum működik.
5. Végül három városunk nem látja el kielégítően körzetének magasabb foku oktatási funkcióit. Elsősorban Gyöngyös említendő meg, mint egyetlen a körzet városai közül, melynek nincs technikuma. Egy technikum működik Orosháza /mezőgazdasági/ és Makón /közgazdasági/ melyek révén a városok viszonylag nagy körzetük oktatási feladatait kielégítően ellátni nem képesek.

4./ E néhány egyéb kulturális szerepük

Városaink körzetükben betöltött kulturális szerepére csak tényező alapján következtethetünk. Ezek közül hármat -- a könyvtári kötetek mennyiségét, valamint a múzeum- és színházlátogatók számát -- választottuk ki. /18.sz. táblázat, 25. ábra./

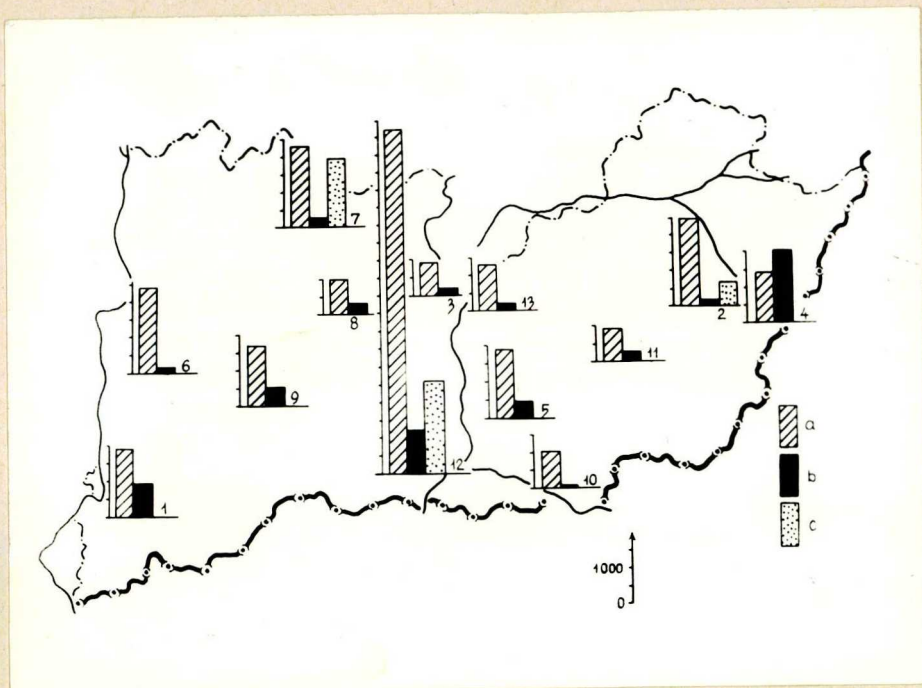
1. Szegednél a legnagyobb mind az összes, mind pedig az egy lakosra jutó könyvtári kötetek száma /csaknem 1 millió, illetve közel 10.000/ Mellette Békéscsaba és Kecskemét, valamint arányszámával Kalocsa emelkedik ki /2000 felett/. Körülbelül azonos Baja, Hódmezővásárhely és Kiskunhalas arányszámával /1800 körül/, majd Gyula és Szentos után /1300-as arány/ az 1000 körüli értékkel, szereplő Makó, Kiskunfélegyháza, Gyöngyös és Orosháza következik, tehát az így kialakult rangsor jól egybeesik az oktatási funkciók eloszlása során kapottal.

2. A múzeumok látogatottsága már több egyéb tényezővel is összefügg, így elsősorban az ismét több faktor eredőjeként látható idogenfergalommal. Ebből következően, bár a múzeumlátogatások mutatószáma kétségtelenül új szintre emelkedett, az szerepkörének elemzésében, annak a kulturális funkciók szempontjából való értékelése és a többivel való összehasonlítása csak fenntartásokkal lehetséges.

Gyulán, Szegeden és Baján jut legtöbb múzeumlátogató lakosra, Kiskunhalas, Hódmezővásárhely és Kiskunfélegyháza már jóval kisebb értékkel szerepelnek. A többi város aránya 150-250 között mozog, míg Makó értéke csupán 70.

18. sz. táblázat: A kulturális szerepkörre utaló néhány egyéb mutató 1964.

Város	könyv- álla- mány 1000 db	1000 lakos- ra ju- tó	múzeum- látoga- tások 1000 fő	1000 lakos- ra jut	szin- tis- látogá- sok 1000 fő	1000 lakos- ra jut
Baja	57,0	1.890	28,0	926	-	-
Békéscsaba	125,0	2.490	8,6	127	32,3	643
Csongrád	19,1	922	4,0	199	-	-
Gyula	33,5	1.360	4,8	2.024	-	-
Hódmezővásárhely	99,9	1.867	23,2	434	-	-
Kalocsa	32,9	2.418	2,3	169	-	-
Kecskemét	153,6	2.295	15,4	230	130,4	1.950
Kiskunfélegyháza	33,3	1.006	10,6	318	-	-
Kiskunhalas	44,1	1.683	13,0	496	-	-
Makó	32,1	1.073	2,1	70	-	-
Orosháza	29,4	918	7,9	246	-	-
Szeged	961,1	9.708	121,8	1.231	257,5	2.601
Szentos	39,5	1.274	6,6	193	-	-

25. ábra: A délalalföldi városok kulturális szerszükségletének néhány mutatója, 1964.

/az 1000 lakosra jutó a = könyvtári kötetek, b = muzeumlátogatások, c = színházlátogatások száma./

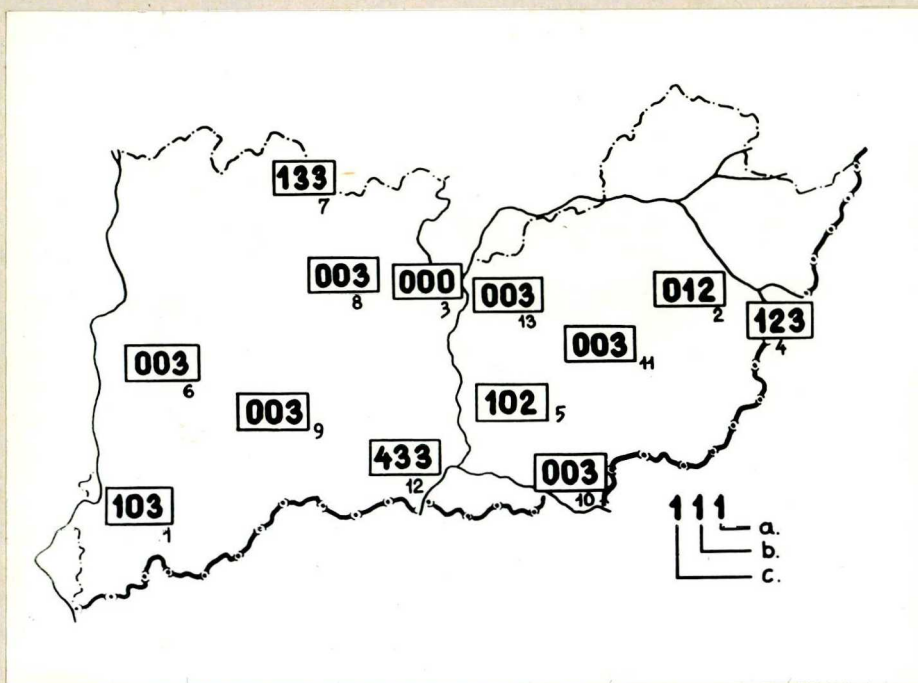
3. Jelentős kulturális funkciót töltenek be körzetünk színházai. Szeged ebből a szempontból is kiemelkedik, az 1000 lakosra jutó színházlátogatások száma meghaladja a 2600-at. A Szabadtéri Játékok kulturális vonzása az országhatárokon is túlterjed. Szegeden kívül Kecskeméten és Békéscsabán működik színház.

o./ Városaink igazgatási funkciói

As igazgatási funkciók egyrészt létrejöttükkor a vár on már kialakult gazdasági és egyéb vonzásokhoz képest épülnek, másrészt fontos szerepük van az igazgatási centrum vonzásokhoz képestek továbbfejlesztésében, kitágításában is, amik természetesen magára a városra is visszahat. Ugyanakkor az igazgatási funkciók elvesztése órátkonyon érintheti egyes városok

fejlesztési energiáját és körzetével való kapcsolatát. Területünkön a régebbi időkben Gyula, Szentos, Makó és Baja, az utóbbi évekből pedig Hódmezővásárhely hozható fel példának.

Az igazgatási funkciók járási, megyei és megyénél nagyobb területre kihatókra való felosztása önként adódik. Mivel a járások épp úgy mint a megyék, különböző nagyságúak, népességűek és gazdasági súlyúak, az egyes igazgatási funkciók tényleges jelentősége eltérő lehet. Ha ettől az egységesség kedvéért tekintünk és a funkciókat az esetben csak minőségileg vizsgáljuk /tehát csak azt, hogy illető centrum rendelkezik-e az adott igazgatási szerepkörrel vagy sem/, a 19. táblázatban és a 26.sz. ábrán összegezett képet nyerjük.

26. ábra: A délaligulói városok igazgatási funkciói 1965.

/a= járási, b= megyei, c= megyénél nagyobb területen ellátott igazgatási funkciók színe./

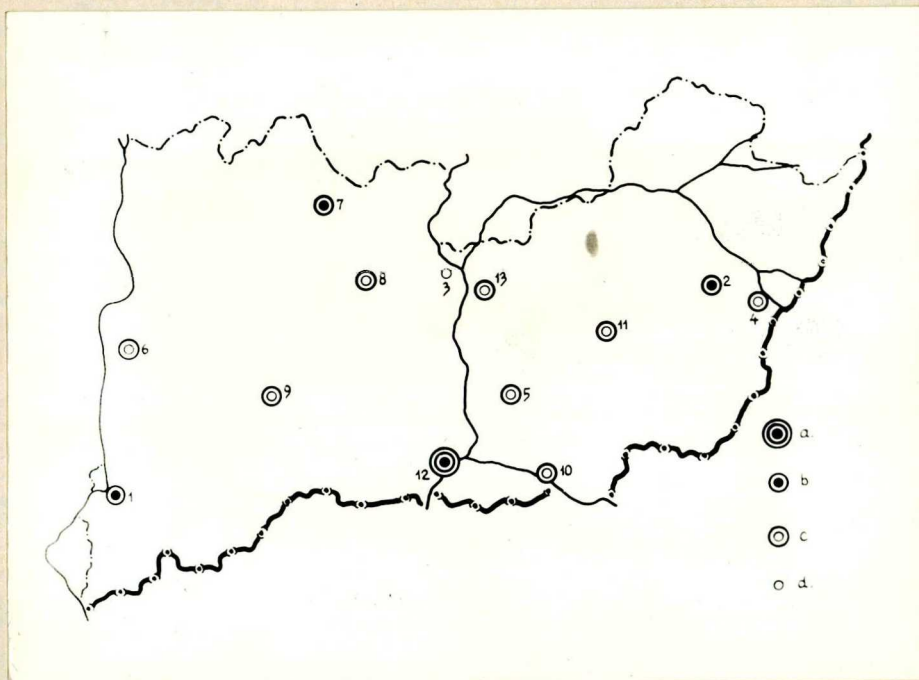
19.sz. táblázat: A Délalföldi városok igazgatási funkciói 1965.

V á r o s	<u>Járásai funkciók</u>			<u>Megyei funkciók</u>			<u>megyei és nagyobb hatókörű funkciók</u>			
	járásai tanács	járás- bírószék	járás ügyosztály	megyei tanács	megyei bíró- szék	megyei ügyosztály	NÁV. igazg.	Posta igazg.	Utügyi igazg.	Viz- ügy. ig. ARÖV
Baja	+	+	+	-	-	-	-	-	-	+
Békéscsaba	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-
Csongrád	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gyula	+	+	+	-	+	+	-	-	-	+
Hódmezővásárhely	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-
Kalocsa	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
Kecskemét	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-
Kiskunfélegyháza	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
Kiskunhalas	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
Makó	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
Grosháza	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
Szeged	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+
Szentos	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-

Városaink közül csak Békéscsaba, Csongrád és Hódmezővásárhely nem járási székhely, de míg Békéscsaba és Hódmezővásárhely a két kisebb jelentőségű járási funkciót ellátja, Csongrád ezeket sem. A megyei hatósugraiban igazgatási funkciókat Csongrád és Bács-Kiskun megye esetében Szeged illetve Kecskemét egyedül, míg Békés megye esetében Békéscsaba és Gyula megosztva látják el. A megyénél nagyobb területre kiható igazgatási funkciók terén Szeged kiemelkedik; kivül csak Kecskemétnek, Bjának és Gyulának, valamint Hódmezővásárhelynek van ilyen szerepköre.

8. A Dél-Alföld városainak hierarchiája

Bár a körzet városainak, a városok funkcióinak előbbiekben ismertetett vizsgálata távolról sem teljes és elegendő részletességű, a következőknek figyelembe vételével megközelíthetjük a terület életében betöltött szerepük alapján történő csoportosításukat. Nagy jellegzetesen kiemelkedő kategóriát kapunk. /27. ábra./

27. ábra: A Délalföldi városok hierarchiája

/a= centrum, b= paracentrum, c= a város közepes központi szerepkörrel, d= a város központi szerepkör nélkül./

1. A körzet központja egyértelműen Szeged. A város egyike azon öt centrumnak /Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Győr/, melyek kellő ütemű fejlesztésével Budapest ellenpólusait kívánjuk^{ki} alakítani. Mai gazdasági súlya és egyéb funkciói alapján Szeged ennek a előkitűzésnek megfelelő. Feltétlenül javítandók és erősítendőek azonban kapcsolatai nyugati irányban, a Dunatisza, közne déli részével.

2. A körzet három paracentruma Kecskemét, Békéscsaba és Baja. Kecskemét esetében ez a jelleg kifejezetten érvényesül, míg Békéscsaba egyes funkciók ellátása terén Gyulára is támaszkodik. Baja szerepköre az előbbi kettőnél gyengébb, de a Dny-i területre vitathatatlan központja, sőt vonzága az általunk megválasztott körzethatárokon is túlterjed.

3. A városaink gerékháza -- a 13-ból 8 -- nagyjából azonos súllyal szerepel a körzet életében. Vannak közöttük az urbanizálódás alacsony fokán álló városok mint pl. Makó, az iparosodás útján haladók, mint pl. Kalocsa és az egyéb funkciók felé eltolódó profiluak mint pl. Gyula. Kapcsolatuk is tág határok között mozog /Kalocsa-Hódmezővásárhely/. Vonzásterületük, szerepköreik hatóterülete viszonylag kicsi, sok esetben egyik is a nagyobb centrumok vonzága alá kerülnek.

4. A negyedik csoportba, az elsőhöz hasonlóan ismét csak egy város -- Csongrád -- tartozik. Az urbanizálódás kezdeti fokán álló, szinte semmilyen lényeges központi szerepkörrel nem rendelkező település nem tekinthető földrajzi értelemben vett városnak, feltétlenül alulmarad a körzet néhány fejlettebb -- községi jogállású -- településével, pl. Szarvassal való összehasonlításban.

Irodalom

1. Abeille, M.: Néhány Duna-Tisza közeli településföldrajzi vizsgálata. Földrajzi Értesítő, 1958. 199.o.
2. Abeille, M.: Tanulmányuton Bulgáriában. Földrajzi Értesítő, 1958. 360-366.o.
3. Alexander, J.W.: The Basic-Nonbasic Concept of Urban Economic Functions. Economic Geography XXX. July 1954. 246-261.
4. Alexandersson, G.: The Industrial Structure of American Cities. Stockholm, 1956. Megjelent oroszul: Ekonomiceszkaja sztruktura gorodov SZSA. Moszkva, 1959.
5. Ankét a településföldrajz helyzetéről és feladatairól /1960.V.9./ Ism.: Abeille M. Földrajzi Értesítő, 1961. 121-127.o.
6. Aroussseau, M.: The Distribution of Population: a Constructive Problem. Geographical Review, II. 1921. 563-592.
7. Baranszkij, NN.: Ekonomiceszkaja Geografija SZSZSZR. Moszkva, 1926.
8. Baranszkij, N.N.: Ob ekonomiko-geograficeszkom isuzsenyije gorodov. Voprósszi geografii, II. 1946. Moszkva.
9. Bálint, A.: Makó város települési és emberföldrajzi vizsgálata. Makó, 1926.
10. Bátky, Zs.: Parasztházak építőanyag szerint való elterjedése hazánkban. Föld és Ember, 1921.
11. Belusky, P.: Berettyóújfalú városátérülete. KLTE Évkönyve. Debrecen, 1961.
12. Belusky, P.: Falusi településeink osztályozása, Földrajzi Értesítő, 1965. 149.o.
13. Belusky, P.: Mátészalka városátérülete. Földrajzi Értesítő, 1963. 201-220.o.

14. Bene, L.: Városok és várossterületük népességi- gazdasági kapcsolatai. Demográfia, 1962. 501-503.
15. Berényi, I.: Kiskörű várossterülete. Földrajzi Értesítő, 1965. 113.o.
16. Blanchard, R.: Grenoble, étude de géographie urbaine. Grenoble, 1916.
17. Bobek, H.: Innsbruck, eine Gebirgstadt, ihr Lebensraum und ihre Erscheinung. Stuttgart, 1928.
18. Bobek, H.: Über ernste funktionelle Stadttypen und ihre Beziehungen zum Lande. Amsterdam, 1938.
19. Bodor, A.: Budapest határá Környékének települései. Földrajzi Értesítő, 1954.
20. Bognár, I.B.: Pápa településföldrajza, Pápa, 1943.
21. Boros, F.: Adatok Magyarországi településállományának XVII.sz.-i fejlődéséhez. Földrajzi Értesítő, 1957. 459-472.o.
22. Boros, F.: A hazai településállomány XVIII.sz. eleji képe. Földrajzi Értesítő, 1958. 481-493.o.
23. Boros, F.: Felhasználás a településföldrajz helyzetéről és feladatairól tanácskozó ankéton. /Budapest, 1960.máj.9./ Az ankét anyagát ismerteti: Abella Miklós /Földrajzi Értesítő, 1961. 121-127./
24. Boros, F.: Városaink ipari szerepkörének néhány problémája. Földrajzi Értesítő, 1961. 379-393.
25. Borsos, J./szerk./: Vidéki városaink. Budapest, 1961.
26. Brunhes, J.: Géographie humaine de la France. I-II. Paris, 1920. és 1926.
27. Brunhes, J.: La géographie humaine. Paris, 1925.
28. Bulla, B.: A XVIII. Nemzetközi Földrajzi Kongresszus és a Nemzetközi Földrajzi Unió IX. közgyűlése Rio de Janeiróban. /1956.aug.9-19./ Földrajzi Közlemények, 1957. 7o.o.
29. Carriero-Pinchonai: Le Fait urbain en France. Paris, 1963.

30. Chabot, G.: Les villes. Aperçu de géographie humaine. Paris, 1948.
31. Cholnoky, J.: Bressó földrajzi helyzete. Földrajzi Közlemények, 1928.
32. Cholnoky, J.: Budapest földrajzi helyzete. Földrajzi Közlemények, 1915.
33. Christaller, J.: Die zentralen Orte in Süddeutschland. Jena, 1933.
34. Davidovics, V.G.: O tipologii rasszelenyija v gruppah gorodov i poselkov SzSzSzR. Voproszi geografii, 38, 1956.
35. Davidovics, V.G.: O zakonornosztijah i tyengyencijah gorodszkovo rasszelenyija v SzSzSzR. Voproszi geografii, 66. /Goroda mira/ Moskva, 1965.
36. Davidovics, V.G. + Koveljov, Sz.A. - Poksinevskij, V.V.: Ob osnovah klassifikacii naszelenaih punktov SzSzSzR. Izvestyje Akademi Hnauk SzSzSzR, szorija geograficeszkaja, 1959.
37. Davis, K.: The Origin and Growth of Urbanisation in the World. American Journal of Sociology. LX, March 1955. 433.o.
38. Demangeon, A.: La géographie de l'habitat rural. Annales de Géographie, 1927.
39. Demangeon, A.: L'habitation rurale en France. Annales de Géographie, 1920.
40. Dickinson, R.E.: City Region and Regionalism. London, 1947.
41. Dickinson, R.E.: The Growth of the Historic City. H.M. Mayer-C.F.Kohn: Readings in Urban Geography, Chicago, 1959. 69-83.o.
42. Dickinson, R.E.: The Scope and Status of Urban Geography. H.M.Mayer-C.F.Kohn: Readings in Urban Geography. Chicago, 1959. 11-20.o.

43. Dickinson, R.E.: The West European City. London, 1951.
44. Dobersky, J.: From the Tri-fallow System to Cultivation in Common of the Unified, Agricultural Co-operative at Dobré. Praha, 1950.
45. Dubrovin, P.I.: Agglomerácii gorodov: gonyésiaz, ekonomika, morfológia, Voprosai geografii, 45. 1959.
46. Dzierwonski, K.: Geografia osadnictwa¹ zaludnienia. Przegląd geograficzny, 1956. 721-762.o.
47. Eördögh, B.: Adatok Debrecen város munkaadószámkódásához. Az ingavándorforgalom. Közlemények a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézetéből, 25. Debrecen, 1956.
48. Eördögh, B.: Debrecen piacainak szállítóterületei. Földrajzi Közlemények, 1953.
49. Erdei, F.: Az alföldi megyevárosok városfejlesztési problémái. Földrajzi Közlemények, 1961.
50. Erdei, F.: Magyar felü. Budapest, 1940.
51. Erdei, F.: Magyar város. Budapest, 1939.
52. Erdei, F.: Mi lesz a tanyákkal? Népszabadság, 1962.nov.3.
53. Éliás, R.: Szeged városátérülete. Földrajzi Értesítő 1954.
54. Faragó, K.-Major, J.: A magyar mezőgazdasági településhálózat fejlesztésének kérdései. Településtudományi Közlemények, 1957.
55. Fleure, H.J.: City Morphology of Europe. Journal of the Royal Institution of Great Britain, 1932.
56. Fleure, H.J.: Some Types of Cities in Temperate Europe. Geographical Review, 1920.
57. Fleure, H.J.: The Historic City in Western and Central Europe. Bulletin of the John Rylands Library, 1936.
58. Fodor, F.: A Jászok életképe. Budapest, 1942.
59. Bórisz, M.: A városi és falusi települések megkülönböztetésének szempontjai. A MTA Deb-nak regionális demográfiai munkabizottsága 1964.dec.9-1 vitatkozásán elhangzott előadás. Demográfia, 1965. 82-91.o.

60. Pórizs, M.-Orlicsek, J.: A vidéki városok fejlettségének statisztikai vizsgálata. Demográfia, 1962. 206-216.o.
61. Pórizs, M.-Orlicsek, J.: Vidéki városaink funkcionális típusai. Földrajzi Értesítő, 1963. 167-196.o.
62. Freeman, T.W.: The Conurbations of Great Britain. Manchester, 1959.
63. Geddes, P.: Cities in Evolution: an Introduction to the Town Planning Movement and to the Study of Civics. London, 1915.
64. George, P.: La ville. Le Fait Urbain a travers le Monde. Paris, 1952.
65. George, P.: URSS, Paris, 1947. 362.o.
66. Gerassimov, I.P.: A földrajz a Szovjetunióban. Előadás a Magyar Tudományos Akadémián. Földrajzi Értesítő, 1959. 406-415.o.
67. Gottmann, J.: Megalopolis, or the Urbanisation of the Northeastern Seaboard. Economic Geography, XXXIII, July 1957. 189-200.o.
68. Green, H.L.: Hinterland Boundaries of New York City and Boston in Southern New England. Economic Geography XXXI, Oct. 1955. 283-300.o.
69. Gunda, B.: Telekformák, települések és a gazdaságuk kapcsolata a Lajos-felvidégen. Földrajzi Közlemények, 1941.
70. Györffy, J.: Telekformák. Földrajzi Közlemények, 1935.
71. Halmos, B.: Békéscsaba és környéke területrendezésének települési kérdései. Földrajzi Értesítő, 1957. 181-195.o.
72. Halmos, B.: Gondolatok Gyula város és környéke területrendezésével kapcsolatban. Földrajzi Értesítő, 1956. 55.o.
73. Halmos, B.: Gyula város településtérképe. Földrajzi Közlemények, 1960. 85.o.

74. Haltenberger, H.: Budapest városföldrajza. Budapest, 1942.
75. Hamilton, I./szerk./: International Geographical Congress
—Abstracts of Papers. London, 1964.
76. Hammer, Gy.: Győr. Városföldrajzi tanulmány. Győr, 1936.
77. Hanicsek, Zs.: Szentendre funkciói és vonzókörzete. Föld-
rajzi Értesítő, 1963. 465-484.o.
78. Hanusz, I.: A Magyar Birodalom városai. Földrajzi Közle-
mények, 1883. XI. 84-93.o.
79. Hanusz, I.: Magyarország városai. Földrajzi Közlemények,
1892. XX. 97-106.o.
80. Harris, Ch.D.: A Functional Classification of Cities in
the United States. Geographical Review.
XXXIII, Jan. 1943. 86-99.o.
81. Harris, Ch.D.: Suburbs. American Journal of Sociology XLIX.
July 1943. 1-13.o.
82. Harris, Ch.D.: The Cities of the Soviet Union. Geographical
Review, New York, 1945. 107-121.o.
83. Harris, Ch.D.-Ullmann, E.L.: The Nature of Cities. Annals
of the American Academy of Political and
Social Science. CCKLII. Nov. 1945. 7-17.o.
84. Hartshorne, R.: Minneapolis-St. Paul. Geographical Review.
July 1932.
85. Hassinger, H.: Die Geographie des Menschen. Potsdam, 1933.
86. Hettner, A.: Die Lage der menschlichen Ansiedelungen.
Geographische Zeitschrift, 1895.
87. Korev, B.Sz.: Issledovanyia funkcionelnoj sztrukturi
gorodskih poszelenij SzSSSR. /v szvjazi
sz szodcsani ih ekonomiko-geograficeszkoj
tyipologii/. Voproszi geografii, 66. 1965.
88. Korev, B.Sz.: K voproszi o nesztye geografii neszelenyija
i neszelennih punktov v szisztéma geogra-
ficeszkih nauk. Voproszi geografii, 56.
Moszkva, 1962. 178-181.o.
89. Horváth, L.: Tatahánya funkcionális morfológiája. Föld-
rajzi Értesítő, 1963. 225-237.o.

90. Hubai, I.: Gyula földrajza. Szeged, 1934.
91. James, E.-Vance, Jr.: Labor Shed, Employment Field and Dynamic Analysis in Urban Geography. Economic Geography XXXVI. March 1960.
92. Kalnár, G.: A földrajzi energiák szerepe Győr település-földrajzában. Földrajzi Közlemények, 1923.
93. Kerekes, Z.: Kolozsvár települése. Földrajzi Közlemények, 1922.
94. Kerekes, Z.: Szombathely települése. Földrajzi Közlemények, 1923.
95. Kibalacsis, O.A.: Nyekotorije oszobennosztij poszaszsizszkih szvjásej krupnih gorodov SzSSzSR. Voproszi Geografii, 66. 1965.
96. Kielczewska, M.: Osadnictwo wiejskie Pomorza. Beden Geograficznich, 1934.
97. Klove, R.C.: The Definition of the Standard Metropolitan Areas. Economic Geography, XXVIII. April 1952. 95-104.
98. Knobelzsdorf, : Raznoobrazujusaja roly gorodov v SzSSzSR. Gszdszgföldrajzi dokumentáció. II.évf. 2.szám. 193-194.o.
99. Kohl, J.G.: Der Verkehr und die Ansiedelungen der Menschen in ihrer Abhängigkeit von der Gestaltung der Erdoberfläche. Dresden und Leipzig, 1841.
100. Kohl, J.G.: Die geographische Lage der Hauptstädte Europas. Leipzig, 1874.
101. Konsztantyinov, O.A.: Goroda ukraineskoj SzSSzR. Iavesztija Vseszsojuznovo Geograficeszszkevo Obzeszesztva. 1954. III. 215-228.o.
102. Kovaljov, Sz.A.: A falusi településrendszér földrajzának problémái a Szovjetunióban. /Előadás az I. Szovjet Népszszgföldrajzi Érteszszleten, 1961./ Gszdszgföldrajzi Dokumentáció II.évf. 2.szám. 204-217.o.

103. Kovaljov, Sz.A.: Geograficeszskoje izucsenyije szelenskovo rasszelenyije. Moszkva, 1960.
104. Kovaljov, Sz.A.: Nyekotorije principialnije voproszi tyipologii rasszelenyije. Voproszi Geografii, 45. 1959.
105. Kovaljov, Sz.A.: Szelenskoje rasszelenyije. Moszkva, 1963.
106. Kovaljov, Sz.A.: Tyipi posszelenyij-rajonnih centrov SzSSSZR. Voproszi Geografii, 56. 1962.
107. Kovaljov, Sz.A.: Tyipi szelenskih posszelenyij SzSSSZR. Voproszi Geografii 1956. /Kongresszusi kiadás./
108. /Dolányi/ Kovács, A.: Debrecen lakosságának összetétele. Magyar Statisztikai Szemle, 1927. V. 375-393.o.
109. /Dolányi/ Kovács, A.: Eger város népességének fejlődése és összetétele. Magyar Statisztikai Szemle, 1933. XI. 277-298.o.
110. /Dolányi/ Kovács, A.: Győr város lakossága. Magyar Statisztikai Szemle, 1934. XII. 343-366.o.
111. /Dolányi/ Kovács, A.: Kassa népességének fejlődése és összetétele. Magyar Statisztikai Szemle, 1939. XVII. 519-542.o.
112. /Dolányi/ Kovács, A.: Kecskemét lakosságának összetétele. Magyar Statisztikai Szemle. 1935. XIII. 345-368.o.
113. /Dolányi/ Kovács, A.: Komárom város népességének fejlődése és összetétele. Magyar Statisztikai Szemle, 1940. XVIII. 359-377.o.
114. /Dolányi/ Kovács, A.: Miskolc lakosságának összetétele. Magyar Statisztikai Szemle, 1930. VIII. 353-378.o.
115. /Dolányi/ Kovács, A.: Nyíregyháza város népességének fejlődése. Magyar Statisztikai Szemle, 1924. II. 353-363.o.
116. /Dolányi/ Kovács, A.: Pécs lakosságának összetétele. Magyar Statisztikai Szemle, 1928. VI. 349-374.o.

117. /Dolányi/ Kovács, A.: Szolnok város népességének össze-
tétéle. Magyar Statisztikai Szemle, 1932.
X. 327-345.o.
118. /Dolányi/ Kovács, A.: Szombathely népességének fejlődése
és összetétele. Magyar Statisztikai Szemle,
1937. XV. 447-469.o.
119. /Dolányi/ Kovács, A.: Veszprém város lakosságának fejlődése
és összetétele. Magyar Statisztikai Szem-
le, 1936. XIV. 371-383.o.
120. Kürtvélyessy, L.: Hódmezővásárhely gazdaság földrajza.
Szeged, 1942.
121. Kőszegi, L.: A területi tervezés fejlődésének és jelen-
legi helyzetének néhány kérdése. Közgazdasági
Szemle, 1961.
122. Kraják, Gy.: A gazdasági körzetsítés néhány elvi kérdése.
Földrajzi Közlemények, 1961. 223-246.o.
123. Ládócsy, K.: Kaposvár földrajza. Budapest, 1942.
124. Lavedan, P.: Géographie des Villes. Paris, 1936.
125. Lavedan, P.: Histoire de l'urbanisme. I-IV. Paris,
1926-1936.
126. Lettrich, E.: Az ipari települések területkomplexumai
Magyarországon. Földrajzi Értesítő, 1962.
85-105.o.
127. Lettrich, E.: Délikárpáti vásárvárosok funkcionális vál-
tozásai. Földrajzi Értesítő, 1959. 240-250.o.
128. Lettrich, E.: Esztergom, Városföldrajzi tanulmány. Kézirat,
1962.
129. Lettrich, E.: Esztergom, a dorogi iparvidék városa. Buda-
pest, 1964.
130. Lettrich, E.: Moldva városainak funkcionális változásai.
Földrajzi Értesítő, 1959. 376-382.o.
131. Lettrich, E.: Néhány adat a magyar városok migrációs vi-
szonyairól. Földrajzi Értesítő, 1958. 382-384.o.
132. Lettrich, E.: Urbanizálódás Magyarországon. Budapest, 1965.
133. Levallois, J.: Rouen, étude d'une agglomération urbaine.
Paris, 1913.
134. Lipták, P.: Békéscsaba földrajza, Békéscsaba, 1938.

135. Majergojz, I.M.; *Ekonomicseszkaja geografia Vengrii.*
Moszkva, 1956.
136. Majergojz, I.M.: *K' ekonomiko-geograficeseszkonu iszucsenyiju gorodov. Voproszi geografii, 38.*
1956.
137. Majergojz, I.M.: *N.N. Baranszkij i szovjetszkaja geografia gorodov. Voproszi geografii, 66.*
/Goroda mira/ Moszkva, 1965. 3-5.o.
138. Majergojz, I.M.-Rivovarov, Ju.L.: *Oszhovnije voproszi izmenyij haraktyera szoty gorodov v ryokotorih szocialiszticeseszkih sztranh Evropi. Voproszi geografii, 66. 1965.*
139. Major, J.: *Szempontok a faluépítési hagyományok kutatásainak módszereihez. Településtudományi Közlemények, 1959.*
140. Markos, Gy.: *Magyarország gazdaságföldrajza. Budapest, 1962.*
141. Matejka, E.: *A Kisalföld főbb városainak földrajzi helyzete és funkciói/ különbség történelmi szakaszokban. Földrajzi Értesítő, 1959.*
451-469.o.
142. Márton, B.: *Hajdunánás vonzási területe. Közlemények a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézetéből, 17. Debrecen, 1949.*
143. Márton, B.: *Néhány városunk vasutainak vonzásterülete. Földrajzi Közlemények, 1942.*
144. Mátyus, Sz.J.: *Adatok Szeged városmorfológiájához. A Magyar Földrajzi Társaság Szegedi Osztálya 1953.*
dec. 18-i ülésén elhangzott előadás.
145. McCarthy, H.H.: *A Functional Analysis of Population Distribution Geographical Review XXXII.*
1942. 287-288.o.
146. Meitzen, A.: *Siedlung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen. I-III. Berlin, 1895.*
147. Mejerszon, B.G.: *Vita a lakosságföldrajz néhány kérdéséről a Földrajzi Társaság moszkvai fiókjában és a Moszkvai Állami Pedagógiai Lenin Intézetben. Földrajzi Értesítő, 1952. 484-488.o.*

148. Mondóli, T.: A helyzeti energiák és egyéb tényezők szerepe városaink valódi nagyságában és jellegében. Földrajzi Közlemények, 1936.
149. Mondóli, T.: Alföldi városaink morfológiája. Debrecen, 1936.
150. Mondóli, T.: A szocialista településföldrajz problémái. MTA. Közleményei, 1954. és Földrajzi Közlemények, 1956. 165-175.o.
151. Mondóli, T.: A városföldrajz tárgyköre és feladatai. Városi Szemle, XXXII. 1946.
152. Mondóli, T.: Általános településföldrajz, Budapest, 1963.
153. Mondóli, T.: Debrecen közlekedésföldrajzi helyzete és az isokrón térkép. Debreceni Szemle, 1931.
154. Mondóli, T.: Die Stadt in Karpatenbocken. Földrajzi Közlemények, nemzetközi kiadás, 1943.
155. Mondóli, T.: Szarvas földrajza. Debrecen, 1928.
156. Mondóli, T.: Településföldrajz és népeségtudomány. A MTA. DEB-nek regionális munkabizottsága 1964. jan. 22-i vitatásán elhangzott előadás. Demográfia, 1964. 183-197.o.
157. Mondóli, T.: Városaink népessége. Földrajzi Közlemények, 1939.
158. Mondóli, T.: Városaink valódi nagysága és a helyzeti energiák típusai. Földrajzi Közlemények, 1935.
159. Moser, C.A.-Scott, W.: British Towns. London, 1961.
160. Nancy, D.A.: Land for Industry - a Neglected Problem. Harvard Business Review, XXXII. March-April 1954. 51-63.o.
161. Müller, G.: Wachsen unsere Städte noch? Raumforschung und Raumordnung 1962. 2o. szám.
162. Nagy, J.: Tapolca településföldrajza. Pécs, 1955.
163. Nelson, H.J.: A Service Classification of American Cities. Economic Geography XXXII. July 1955. 189-210.o.
164. Nelson, H.J.: Some Characteristics of the Population of Cities in Similar Service Classifications. Economic Geography XXXIII. April 1957. 95-108.o.

165. Pálmai, M.: A szegedi városalaprajz morfológiája. Földrajzi Értesítő, 1955. 225-239.o.
166. Pálmai, M.: A szeged városföld. Földrajzi Értesítő, 1954.
167. Pálmai, M.: A szegedi elővárosok és tanyák. Földrajzi Értesítő, 1954.
168. Pálmai, M.: Szeged utcahálózata. Földrajzi Értesítő, 1957. 345-360.o.
169. Penck, A.: Die Lage der deutschen Grossstädte. Berlin, 1912.
170. Penkov, I.: Bulgária települései, fejlődésük, változásaik és osztályozásuk. Gazdaságföldrajzi dokumentáció. II.évf. 2.sz.ám 94-113.o.
171. Pereszeli, K.: A magyarországi regionális tervezés elvi alapjai. Építő- és Közlekedéstudományi Közlemények, 1960.
172. Perényi, I.: A szocialista városépítés. Budapest, 1952.
174. Perényi, I.: A város lakóterülete. Budapest, 1954.
174. Perényi, I.: Településtervezés. Budapest, 1958.
175. Perényi, I.-Faragó, K.: A racionális városnagyságok meghatározásának elvei. Településtudományi Közlemények, 1960. 3-24.o.
176. Perényi, I.-Jankovich, -Keresztélyi, : A regionális tervezés metodikája. Településtudományi Közlemények, 1956.
177. Poksisevskij, V.V.: Geografija naszelenija. Kratkaja geografičeskaja enciklopedija. Moszkva, 1960. I. 420-429.o.
178. Poksisevskij, V.V.: Problema gorodov v szovremennoj ekonomiko-geografičeszkaj literaturе glavnyh kapitalističeszkih estran. Vosenije zapiski. 120. 3. Moszkva, 1958.10.o.
179. Pomusz, M.I.: A lakosságföldrajzi kérdések megvilágítása a gazdaságföldrajzi szakirodalomban. Földrajzi Értesítő, 1952. 470-483.o.
180. Pownall, L.L.: Functions of New Zealand Towns. Annals of the Association of American Geographers. XLIII. /1953./ 332-350.o.

181. Prins, Gy.: A városmorfológia felvétel alapvetése.
Akadémiai doktori értekezés, 1954.
182. Prins, Gy.: Budapest földrajza, Budapest, é.n.
183. Prins, Gy.: Európa városai. Pécs-Budapest, 1923.
184. Prins, Gy.: Magyarország településformái, Budapest,
1922.
185. Prins, Gy.: Szeged. Szeged, 1954.
186. Prins, Gy. + Tolóki P.: Magyar földrajz. Budapest, é.n.
187. Proudfoot, M.J.: City Retail Structure. Economic
Geography. XIII. Oct. 1937. 425-428.o.
188. Proudfoot, M.J.: Public Regulation of Urban Development
in the United States. Geographical Review,
XLIV. /July 1954./ 415.o.
189. Ratzei, P.: Die geographische Lage der grossen Städte.
Dresden, 1903.
190. Reilly, W.I.: Methods for the Study of Retail Relation
ships. University of Texas Bulletin. No.2944
/1929./
191. Ruiss, R.: Az iparfejlesztés hatása a magyar városok
fejlődésére. Földrajzi Értesítő, 1959.
337-355.o.
192. Ruiss, R.: A közlekedési adottságok Budapest agglomerációjának kialakulásában. Vasúti és Közlekedési
Könyvtár, 1932.
193. Rutcska, L.S.: Város és vidék. Demográfia, 1962.
523-526.o.
194. Sandru, I.: Előadás az I. Magyar Földrajzi Kongresszuson.
Földrajzi Értesítő, 1956. 106.o.
195. Sandru, I.-Cucu, V.-Poghirc, P.: Contributions géographiques
à la classification des villes de la R.P.R.
/Iasi, 1961./
196. Sírfaívi, B.: A lengyel gazdaságföldrajz. Földrajzi Ér-
tesítő, 1960. 393.o.
197. Scheffer, G.: Orosháza földrajza. Szeged, 1933.

198. Schlüter, O.: Die Formen der ländlichen Siedelungen.
Geographische Zeitschrift, 1900.
199. Scott, P.: The Australian CBD. Economic Geography,
LXIV. 1959.
200. Shindman, B.: An Optimum Size for Cities. Canadian Geographer,
No. 5. 1955. 85-88.o.
201. Sorre, M.: Les fondements de la géographie humaine. Paris,
1952.
202. Statisztikai források:
 - a./ A Magyar Királyság országainak vasútjai 1897.,
1898. és 1899. évben. Magyar Statisztikai
Közlönyek, LXVIII. Budapest, é.n.
 - b./ Bács-Kiskun megye fontosabb statisztikai adatai,
1964. Kecskemét, 1965.
 - c./ Békés megye fontosabb statisztikai adatai, 1964.
Békéscsaba, 1965.
 - d./ Csongrád megye fontosabb statisztikai adatai,
1964. Szeged, 1965.
 - e./ 1960-as népszámlálás kiadványai, főleg a 3d, 3t,
3u, 9 és 13. kötet.
 - f./ Magyarország népesedése, 1964. Statisztikai
Időszaki Közlönyek, 1966/2.
 - g./ Magyarország történeti demográfiája. Budapest,
1963.
203. Szabó, T.A.: Bős települése és lakossága. Kolozsvár, 1943.
204. Szauškin, Ju.G.: Geografija naselonyija i szemesnija
nauki. /az I. Szovjet Népszámlálási Érté-
tekezet/1962. jan-febr./ előadása./ Gazdaság-
földrajzi dokumentáció, III.évf. 2.sz.án.
205. Szauškin, Ju.G.: Geograficeszkoje izuesenyije szelszkih
naselennih punktov Szovjetzskovo Szoljusa.
Voproszi geografii 5. 1947.
206. Szmirnov, : Goroda Ferganszkoj dolini. Taskent, 1957.

207. Tajti, E.: A szerványtelepülések fejlődésében és a külterületi lakosság lélekszámban bekövetkezett változások a Duna-Tisza-közén. Földrajzi Értesítő, 1956. 71.o.
208. Tajti, E.: Népességföldrajzi vizsgálatok a Duna-Tisza-közén. Földrajzi Értesítő, 1958. 167.o.
209. Toloki, P.: A gazdasági élet földrajzi alapjai. Budapest, 1936.
210. Toloki, P.: Város. Budapest. é.n.
211. Thirring, G.: Városaink népességének alakulása 1787-1910-ig. Városi Szemle, 1911. IV.évf. 7-8.szám 465-492.o.
212. Thirring, G.: Nagy-Budapest népessége. Statisztikai Közlemények, 78. kötet, I. szám, Budapest, 1935.
213. Trube, L.L.: Volszaskije goroda. Voprossi geografii, 45. 1959.
214. Tufescu, V.-Giurcaneanu, C.-Banu, A.: Az RNK.földrajza. Bucuresti, 1951.
215. Vágócs, A.: A közlekedésföldrajz városi vonatkozásai. Földrajzi Értesítő 1955. 105-113.o.
216. Vágócs, A.: Megyei központok és a közlekedés. Földrajzi Értesítő, 1952. I. füzet.
217. Vágócs, A.: Településföldrajzi gondolatok Budapestről. Földrajzi Értesítő, 1958. 503-517.o.
218. Vidal de La Blanche, P.: Principes de géographie humaine. Paris, 1922.
219. Vita dr.Lettrich Edit: Beztergon o. kandidátusi értekezéséről. Összeállította: Lettrich E. Földrajzi Értesítő, 1963. 243-249.o.
220. Vita Prinz Gyula akadémiai doktori értekezéséről. Ismerteti: Sárfalvi Béla. Földrajzi Értesítő, 1955. 488.o.
221. Vita Teleki Pál gazdaságföldrajzi munkásságáról. Ismerteti: Abella Miklós. Földrajzi Értesítő, 1956. 456-462.o. Gunda Béla felvezérléséből.

222. Wallner, E.: A Szovjetunió városfejlesztése. Földrajzi Értesítő, 1953. 12.o.
223. Wallner, E.: Dunaföldvár településképe. Földrajzi Értesítő, 1961. 67-80.o.
224. Wallner, E.: Népsűrűség- és településföldrajzi sajátosságok a paksi járásban. Földrajzi Értesítő, 1958. 419-472.o.
225. Weiner, A.M.-Hoyt, H.: Principles of Urban Real Estate. New York 1939.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	1
I. A településföldrajz helyzetének áttekintése	2
1. A településföldrajzi kutatások jelentősége	2
2. Nyugati településföldrajzi irányzatok	5
a. Általános áttekintés	5
b. A német településföldrajz	6
c. A francia településföldrajz	8
d. Az angol településföldrajz	9
e. A településföldrajz Nyugat-Európa egyéb országában	10
f. Településföldrajz az Egyesült Államokban	11
g. Településföldrajz a többi kapitalista országban	13
3. A szocialista településföldrajz	14
a. Általános áttekintés	14
b. A szovjet településföldrajz	15
c. A lengyel településföldrajz	19
d. Településföldrajz a többi európai szocialista országban	21
e. Településföldrajz a szocialista tábor ázsiai országában	22
4. A magyar településföldrajz	23
a. A magyar polgári településföldrajz	24
b. A magyar településföldrajz mai problémái	27
1. Elméleti viták a településföldrajz területén	27
2. A morfológiai irányzat jelentkezése	30
3. A történeti szemlélet	32

4. A funkcionális kutatások	32
5. Vonzáskörzet-kutatások	33
6. Településföldrajzi kutatások és a rayonizáció	34
7. A településföldrajz és a település- tudomány határterületén	35
8. A településföldrajz problematikájának közlekedésföldrajzi megközelítése	36
9. A falusi települések földrajza	37
10. Településhálónkatunk klasszifikációja	37
11. Összegzés	38
II. Városfunkció vizsgálata a Dél-Alföldön	40
1. A vizsgálatok célja és módszere	40
2. A vizsgált terület elhatárolása és tele- pülésföldrajzi sajátosságai	42
3. A városok negyede	45
4. A Dél-alföldi városok fejlődését befolyásoló néhány tényező	47
5. A körzet városai a felelősség után	55
6. A körzet városainak gazdasági szerepköre a munkaerőellátás oldaláról	59
a. Keresők és munkahelyek száma	59
b. Városaink munkaerőellátó övezetei	63
c. Átfedési területek	67
d. A centrumok kölcsönös vonzása	68
e. Városaink külső kapcsolatai	70
f. Új tendenciák	70
g. A tényleges és potenciális lakosság szám	71
h. A munkahelyek ágazati tagolódása	74
i. Két urbanizációs index	77
j. Az egyes munkahelycsoportok és a munkaerővonzás	80
k. Néhány kiemelt következtetés az egyes ágazati munkahelyek körzeti vonzó- hatásáról	87

7. Városaink egyéb funkciói	88
a./Árvelítési szerepük	89
b. Egészségügyi funkciók	90
c. Oktatási funkciók	92
d. Néhány egyéb kulturális szerepük	97
e. Városaink igazgatási funkciói	99
8. A Dél-Alföld városaink hierarchiája	101
Irodalom	103
Tartalomjegyzék	119

